

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО

на правах рукопису

УЛЬЯНОВА ТЕТЯНА ЮРІЇВНА

УДК: 159.9+159.964.21

**ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
КОНФЛІКТНОСТІ ЯК ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

ДИСЕРТАЦІЯ

на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Науковий керівник

Саннікова Ольга Павлівна
доктор психологічних наук,
професор

Одеса – 2017

ЗМІСТ

	Стор.
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	4
ВСТУП	9
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНФЛІКТНОСТІ ЯК ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ	18
1.1. Підходи до розуміння конфліктності як властивості особистості: історичний та сучасний контексти.....	18
1.1.1. Конфліктність як психологічний чинник розладів у міжособистісних стосунках	18
1.1.2. Конфліктність в системі споріднених понять.....	32
1.2. Структура конфліктності як риси особистості	38
1.3. Властивості особистості, що виявляють індивідуально-психологічні особливості конфліктності.....	47
Висновки до розділу I.....	57
РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНФЛІКТНОСТІ.....	59
2.1. Організація та методи емпіричного дослідження конфліктності	59
2.2. Аналіз методик, що надають інформацію про характеристики конфліктності	63
2.3. Оригінальний психодіагностичний інструментарій, спрямований на вивчення конфліктності	66
2.3.1. Етапи розробки тест-опитувальника «Диференціальна діагностика конфліктності»	66
2.3.2. Результати апробації методики, спрямованої на діагностику показників конфліктності	77
2.4. Методики діагностики психологічних властивостей особистості, що супроводжують прояви конфліктності.....	93

Висновки до розділу II	99
РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНФЛІКТНОСТІ.....	101
3.1. Диференціально-психологічний аналіз конфліктності.....	101
3.1.1. Специфіка тривожності, ризику, ворожості осіб, котрі розрізняються за індивідуально-психологічними особливостями конфліктності.....	103
3.1.2. Особливості комунікативних рис особистості представників різних типів конфліктності	127
3.1.3. Конфліктність у співвідношенні з рисами особистості, що приймають участь у процесах регуляції	149
3.2. Результати факторізації простору показників конфліктності та обраного спектру рис особистості	163
3.3. Психологічна характеристика представників різних типів конфліктності (ідеографічний підхід).....	169
Висновки до розділу III	176
ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	182
ДОДАТКИ	207

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

№ з/п	Позначення	Назва методик та показників
Комплекс оригінальних методик, спрямованих на вивчення конфліктності (О. П. Саннікова, Т. Ю. Ульянова)		
I. Експрес-діагностика суб'єктивного ставлення до конфлікту – ЕДІСС		
1	УсПК	Установчий показник конфліктності
II. Диференціальна діагностика конфліктності – ДИДІКО-1		
2	КПф	Психофізіологічний показник конфліктності
3	КЕм	Емоційний показник конфліктності
4	ККо	Когнітивний показник конфліктності
5	КПо	Конативний показник конфліктності
6	ККР	Контрольно-регулятивний показник конфліктності
7	ЗПК	Загальний показник конфліктності
III. Диференціальна діагностика конфліктності – ДИДІКО-2		
8	КПфЕ	Психофізіологічний показник (експертна оцінка)
9	КЕмЕ	Емоційний показник (експертна оцінка)
10	ККоЕ	Когнітивний показник (експертна оцінка)
11	КПоЕ	Конативний показник (експертна оцінка)
12	ККРЕ	Контрольно-регулятивний показник (експертна оцінка)
13	КЗПЕ	Загальний показник конфліктності (експертна оцінка)
IV. Експрес-діагностика показників конфліктності – ЕДІКО		
14	ФДКП	Потреба у конфліктній поведінці
15	ФДКІ	Ініціативність конфліктності
16	ФДКШ	Широта – вузькість проявів конфліктності
17	ФДКЛ	Легкість – утрудненість виникнення конфліктності
18	ФДКУ	Усталеність (стійкість) – мінливість конфліктності

19	ФДКВ	Виразність – невиразність проявів конфліктності
20	ФДПф	Психофізіологічний показник конфліктності
21	ЯКЕ	Емоційний показник конфліктності
22	ЯКК	Когнітивний показник конфліктності
23	ЯКП	Поведінковий показник конфліктності
24	ЯККР	Контрольно-регулятивний показник конфліктності
Рівень конфліктності (Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель)		
25	ЗРК	Загальний рівень конфліктності
Особистісна агресивність і конфліктність (Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов)		
26	ЗАК	Запальність
27	ННАК	Напористість, наступальність
28	ОАК	Образливість
29	НАК	Непоступливість
30	КАК	Компромісність
31	МАК	Мстивість
32	НДІ	Нетерпимість до думки інших
33	ПАК	Підозрілість
34	ПАС	Показник позитивної агресивності особи
35	НАС	Показник негативної агресивності особи
36	УПК	Узагальнений показник конфліктності
Тест опитувальник якісних показників агресивності (О. П. Саннікова, І. С. Мазоха)		
37	АКР	Контрольно-регулюючий показник агресивності
38	АЕП	Емоційний показник агресивності
39	АКП	Когнітивний показник агресивності

40	АР	Агресивна реакція
41	ПАП	Потреба в агресивній поведінці
42	ЗПА	Загальний показник агресивності
Визначення рівня конфліктостійкості (М. П. Фетіскін, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов)		
43	ЗКСТ	Конфліктостійкість
Шкала реактивної та особистісної тривожності (Ч. Д. Спілбергер, Ю. Ханін)		
44	РТ	Реактивна тривожність
45	ОТ	Особистісна тривожність
Діагностика ворожості (У. Кук, Д. Медлей)		
46	ВЦ	Цинізм
47	ВА	Агресивність
48	ВВ	Ворожість
Якісні показники схильності до ризику (О. П. Саннікова, С. В. Бикова)		
49	ЕКР	Емоційний показник схильності до ризику
50	КР	Когнітивний показник схильності до ризику
51	ДКР	Конативний показник схильності до ризику
52	КрР	Контрольно-регулюючий показник
53	КОР	Композитна оцінка схильності до ризику
Якісні показники толерантності (О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук)		
54	ЕТ	Емоційний показник толерантності
55	КТ	Когнітивний показник толерантності
56	ПТ	Поведінковий показник толерантності
57	ЗПТ	Загальний показник толерантності
Тест-опитувальник емпатії (О. П. Саннікова, О. А. Орищенко)		
58	ЕЕ	Емоційна емпатія
59	КЕ	Когнітивна емпатія
60	ДЕ	Дійова емпатія

61	ПЕ	Предиктивна емпатія
62	ЗПЕ	Загальний показник емпатії
Тест-опитувальник товарищкості (О. П. Саннікова)		
63	Пс	Потреба у спілкуванні
64	Іс	Ініціативність у спілкуванні
65	Ш	Широта спілкування
66	Л	Легкість спілкування
67	У	Усталеність спілкування
68	В	Виразність спілкування
Впевненість у собі (В. Г. Ромек)		
69	ВуС	Впевненість у собі
70	ВССм	Соціальна сміливість
71	ВІСк	Ініціатива у соціальних контактах
Тест-опитувальник компонентів асертивності – ТОКАС (О. П. Саннікова, О. І. Санніков, Н. М. Подоляк)		
72	АсЕ	Афективний компонент асертивності
73	АсК	Когнітивний компонент
74	АсП	Поведінковий компонент
75	АсКР	Контрольно-регулятивний компонент асертивності
76	АсЗаг	Композитна оцінка асертивності (узагальнена)
Фрайбурзький багатofакторний особистісний опитувальник FPI		
77	F I	Невротичність
78	F II	Спонтанна агресивність
79	F III	Депресивність
80	F IV	Роздратованість
81	F V	Товарищкість
82	F VI	Врівноваженість
83	F VII	Реактивна агресивність
84	F VIII	Сором'язливість

85	F IX	Відкритість
86	F X	Екстраверсія – інтроверсія
87	F XI	Емоційна лабільність
88	F XII	Маскулінність – фемінність
16-PF особистісний опитувальник (Р. Кеттелл)		
89	A	A(+) афектотимія – A(-) сизотимія
90	C	C(+) сила «Я» – C(-) слабкість «Я»
91	D	D(+) занепокоєність- D(-) врівноваженість
92	E	E(+) домінантність – E(-)конформність
93	F	F(+) безпечність – F(-) заклопотаність
94	G	G(+) сила – G(-) слабкість «Понад – Я»
95	H	H(+) сміливість – H(-) боязкість
96	I	I(+) м'якосердність – I(-) жорсткість
97	L	L(+) підозрілість – L(-) довірливість
98	M	M(+) мрійливість –M(-) практичність
99	N	N(+) проникливість –N(-) наївність
100	O	O(+) схильність до провини – O(-) самовпевненість
101	Q1	Q1(+) радикалізм – Q1(-) консерватизм
102	Q2	Q2(+) самодостатність – Q2(-) залежність від групи
103	Q3	Q3(+) високий – Q3(-) низький самоконтроль
104	Q4	Q4(+) напруженість – Q4(-) розслабленість
105	QI	QI(+) екстраверсія – QI(-) інтроверсія
106	QII	QII (+) тривожність – QII (-) емоційна стабільність
107	QIII	QIII (+) кортикальна жвавість – QIII (-) сензитивність
108	QIV	QIV (+) незалежність – QIV (-) покірність

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасні соціальні процеси розвитку українського суспільства характеризуються зростаючим динамізмом суспільно-політичного життя, гострими соціально-економічними перетвореннями, та значними соціокультурними трансформаціями. У таких життєвих умовах, швидко і хаотично відбуваються зміни, створюються нові життєві ситуації, що частіше розв'язуються конфліктами. Найбільше загострення одного з проявів таких змін відбувається в галузі міжособистісних стосунків, що виявляється у зростанні напруження, проявах ворожості, конфліктності тощо. Актуальність дослідження спричинена не тільки змінами, що відбуваються у сучасному суспільстві, а й нагальністю розробки суто теоретичних засад вивчення конфліктної поведінки, її ресурсів, властивостей особистості, що супроводжують прояви конфліктності та її індивідуально-психологічних особливостей. Розробка даної проблеми також спричинена вимогами практики, спрямованої як на супровід та корекцію поведінки осіб, які виявляють схильність до конфліктності у процесі спілкування, у тому числі професійного, міжособистісної взаємодії тощо, так і на розвиток саморегуляції конфліктності.

Вивчення конфліктності особистості в сучасній науці здійснюється в міждисциплінарному науковому просторі, про що свідчить інтерес до цього феномена з боку філософії, соціології, культурології, історії, педагогіки, психології, психотерапії. Вагомий внесок стосовно розуміння конфлікту та конфліктності зробили як зарубіжні науковці минулого (Г. Зіммель, Л. Козер, К. Левін, К. Томас, З. Фрейд), так і сучасні психологи (А. Я. Анцупов, А. А. Гостєв, Г. Є. Грігор'єва, І. В. Грошев, Н. В. Гришина, В. Г. Зазикін, Є. П. Ільїн, М. М. Кашапов, Є. С. Кузьмін, І. С. Мазоха, С. Д. Максименко, Ю. Б. Максименко, М. І. Пірен, І. С. Почакаєва, О. П. Саннікова, П. А. Сергоманов, В. А. Соснін, Є. І. Степанов, Б. І. Хасан, О. Я. Чебикін, Ю. Г. Черножук, А. І. Шипілов). Психолого-педагогічні аспекти цієї проблеми

знайшли відображення в працях П. П. Блонського, Л. С. Виготського, А. С. Залужного, А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського та ін.

У вітчизняних дослідженнях розглядається загальна теорія конфліктів (А. Я. Анцупов, В. В. Дружинін, Д. С. Конторов, В. М. Кудрявцев, М. І. Леонов та ін.); вивчаються характеристики конфліктів та конфліктної поведінки особистості, як загальні, так і специфічні (А. Я. Анцупов, С. В. Баклановський, Є. М. Богданов, Н. В. Гришина, А. А. Єршов, Б. В. Коваленко, В. М. Кудрявцев, М. І. Леонов, Л. А. Петровська, С. Л. Прошанов, А. М. Сухов); аналізуються психологічні чинники конфлікту (Є. М. Богданов, Н. В. Гришина, В. Г. Зазикін, Н. С. Нечаєва, Т. С. Сулімова та ін.); досліджуються психологічні характеристики конфліктних особистостей (В. Г. Зазикін, О. В. Зайцева, М. М. Кашапов, М. В. Крогіус, А. М. Сухов); рольова поведінка в конфлікті (О. Г. Баранов); стратегії, стилі й тактики конфліктного протистояння та методи вирішення конфліктів (Н. В. Гришина, А. С. Гусєва, С. М. Ємельянов, В. В. Козлов, В. І. Лебедев та ін.). Феномен конфліктності вивчався в контексті властивостей особистості (А. Я. Анцупов, Є. М. Богданов, Н. В. Гришина, В. Г. Зазикін, М. М. Кашапов, Б. В. Коваленко, М. В. Крогіус, Г. В. Ложкін, Ю. П. Платонов, К. Томас та ін.), міжособистісних стосунків (Л. А. Петровська, М. І. Пірен, В. Шейнов, та ін.), як показник соціально-психологічного клімату групи і як явище, що характеризує якість менеджменту (М. М. Обозов, Ю. В. Оболонський, Б. І. Хасан, Л. І. Уманський та ін.). Проблеми конфлікту й конфліктної взаємодії в управлінні присвячені дослідження А. Бандури, Д. Кайдалова, О. Ковальова, А. А. Урбанович та ін.

Однак, незважаючи на актуальність означеної проблеми, слід наголосити на дефіцит спеціальних досліджень, спрямованих на вивчення конфліктності як стійкої властивості особистості, її структури, ознак, психологічних чинників, індивідуально-психологічних особливостей та їх проявів. Наявні в сучасній психології нечисленні роботи не надають цілісного уявлення про схильність до конфліктної поведінки особистості, оскільки віддзеркалюють лише окремі аспекти цього психологічного феномену.

Таким чином, важливість і актуальність порушеної проблеми, недостатня її наукова розробка, відсутність відповідного концептуального підходу до вивчення конфліктності як властивості особистості спричинили вибір теми дисертаційного дослідження «Індивідуально-психологічні особливості конфліктності як властивості особистості».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з тематикою науково-дослідної роботи кафедри загальної та диференціальної психології «Особистісне зростання психолога, педагога на етапі професійного навчання: диференціально-психологічний аналіз» (номер держреєстрації № 0114U000016), що входить до тематичного плану Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Тему дисертації затверджено Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 8 від 27 березня 2014 р.) та узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 6 від 17 червня 2014 р.).

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні індивідуально-психологічних особливостей конфліктності.

Завдання дослідження:

1. На підставі теоретико-методологічного аналізу психологічних джерел узагальнити інформацію про конфліктність, розглянути психологічний зміст та специфіку феномену, вивчити його структуру, експлікувати та описати покомпонентний склад ознак, теоретично виявити спектр рис особистості, що супроводжують її прояви.

2. Скласти програму емпіричного дослідження, розробити оригінальні психодіагностичні процедури, що спрямовані на діагностику показників конфліктності та створити комплекс методик, що діагностують гіпотетично пов'язані з конфліктністю властивості особистості.

3. Вивчити співвідношення показників конфліктності та широкого спектру властивостей особистості (агресивність, ворожість, схильність до ризику, толерантність, емпатію, товариськість, тривожність, впевненість у собі, асертивність тощо).

4. Емпірично дослідити індивідуально-психологічні особливості конфліктності та їх прояви, що виявляються у специфіці рис особистості, котрі співвідносяться із конфліктністю.

Об'єктом дослідження є психологічні особливості особистості з різною схильністю до конфліктної поведінки (конфліктності).

Предмет дослідження – індивідуально-психологічні особливості конфліктності як властивості особистості.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали: принципи системно-структурного підходу до розуміння особистості (Б. Г. Ананьєв, П. К. Анохін, В. О. Ганзен, О. М. Леонтьєв, Б. Ф. Ломов, С. Д. Максименко, В. С. Мерлін, К. К. Платонов, С. Л. Рубінштейн, О. П. Саннікова та ін.); принципи психологічної детермінації (К. О. Абульханова-Славська, В. Г. Асєєв, О. Г. Асмолов, І. С. Кон, Г. С. Костюк, О. М. Леонтьєв, С. Д. Максименко, О. Я. Чебикін та ін.); основи диференційно-психологічного підходу та фундаментальні праці з індивідуальних відмінностей (А. Анастасі, Є. П. Ільїн, В. Д. Небиліцин, Б. М. Теплов, В. Д. Шадріков та ін.); методологія організації психологічного теоретико-емпіричного дослідження (Л. Ф. Бурлачук, О. О. Бодольов, В. М. Дружинін, К. М. Гуревіч, А. Д. Наследов та ін.); положення про особистість як про активний суб'єкт діяльності (К. О. Абульханова-Славська, А. В. Брушлинський, Т. В. Дегтяренко, Г. С. Костюк, Б. Ф. Ломов, Л. З. Сердюк, С. М. Симоненко, Л. А. Снігур, А. В. Фурман); континуально-ієрархічна концепція особистості (О. П. Саннікова); сучасні наукові уявлення щодо конфліктності (Є. М. Богданов, Г. Є. Грігор'єва, Н. В. Грішина, Н. І. Добіна, Є. П. Ільїн, В. Г. Зазикін, О. В. Зайцева, М. М. Кашапов, Н. Г. Корчагіна, Є. С. Кузьмін, М. І. Леонов, Ю. П. Платонов, Л. А. Петровська, К. М. Роліч, І. М. Свіріденко,

В. Шейнов та ін.); теорія агресивності (А. Бандура, А. Басс, Л. Берковіц, Д. Зільманн, Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов, І. С. Мазоха, Д. Річардсон та ін.); положення про асертивність і впевненість у собі (В. Капоні, А. Лазарус, Н. М. Подоляк, В. Г. Ромек, О. І. Санніков, В. А. Шамієва та ін.); теоретичні уявлення про комунікативну сферу особистості (О. Г. Бабчук, О. А. Орищенко, О. П. Саннікова та ін.); концепція ризику (С. В. Бикова, Т. В. Корнілова, Ю. Б. Максименко, В. А. Петровський, О. І. Санніков, О. П. Саннікова).

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використовується система методів та процедур отримання даних, що включає: 1) *теоретичні* методи (аналіз та систематизація теоретичних підходів та емпіричних результатів, що містяться у наукових літературних джерелах в контексті предмета і завдань дослідження); 2) *емпіричні* методи: (опитування, тестування, метод самозвітів (твори за означеною темою), контент-аналіз; 3) методи *математичної* обробки даних: статистичні та аналітичні, що виконуються за допомогою комп'ютерної програми SPSS 13,0 for Windows, та якісного аналізу даних (метод «асів», «профілів»), t-критерій Стьюдента для пошуку значущих міжгрупових відмінностей).

Психодіагностичний комплекс методик склали: 1) методики, що спрямовані на вивчення різнорівневих показників конфліктності; 2) методики, що діагностують показники спектру рис особистості, що аранжують прояви конфліктності.

Для дослідження показників конфліктності відповідно до вимог психометрики розроблені у співавторстві з науковим керівником такі методики: процедура «Експрес-діагностика показників конфліктності» (ЕДІКО), тест-опитувальники «Експрес-діагностика суб'єктивного ставлення до конфлікту» (ЕДІСС) та «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДІКО). Задля діагностики характеристик конфліктності задіяні: методика «Особистісна агресивність і конфліктність» (Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов) та методика «Діагностика рівня конфліктності особистості» (Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель).

З метою вивчення певних рис особистості, гіпотетично пов'язаних із показниками конфліктності використовується комплекс методик, що розроблені О. П. Санніковою особисто й у співавторстві з викладачами та аспірантами О. Г. Бабчук, С. В. Биковою, І. С. Мазохою, О. А. Орищенко, Н. М. Подоляк, О. І. Санніковим: «Опитувальник формально-динамічних показників товаришкості», «Тест-опитувальник якісних показників толерантності», «Тест-опитувальник якісних показників схильності до ризику», «Тест-опитувальник якісних показників агресивності», «Тест-опитувальник емпатії», «Тест-опитувальник компонентів асертивності». Крім того, в дослідженні використовувалися: «Шкала реактивної та особистісної тривожності» Ч. Д. Спілбергера, Ю. Л. Ханіна, «Тест впевненості у собі» В. Г. Ромека, «Діагностика ворожості» (за шкалою Кука-Медлей), «Фрайбурзький багатофакторний особистісний опитувальник FPI»; «16-PF особистісний опитувальник» Р. Кеттелла.

Емпіричне дослідження проводилось протягом трьох років (2013-2016). Безпосередньо вибірку дослідження склали: слухачі відділення перепідготовки кадрів зі спеціальності «Психологія» інституту післядипломної освіти та сертифікації Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», кількістю 230 осіб віком 25-40 років та 150 студентів третього курсу означеного університету у віці від 18 до 25 років. Окремо вибірку стандартизації (представники котрої не брали участі в основному дослідженні) склали 433 осіб. Вибірku стандартизації російськомовного варіанту склали 149 студентів старших курсів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського віком 18-25 років та 55 слухачів відділення перепідготовки кадрів зі спеціальності «Психологія». Вибірku стандартизації україномовного варіанту склали 229 студента старших курсів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка віком 20-25 років. Також було залучено 15 психологів-експертів. Отже, загалом у дослідженні брали участь 813 осіб.

Наукова новизна результатів:

- *вперше* конфліктність розглядається як складна властивість особистості в контексті континуально–ієрархічного підходу; в структурі конфліктності виділяються ознаки формально-динамічного рівня, котрий охоплює потребу в конфліктності, ініціативність, широту, легкість виникнення конфліктності, усталеність (стійкість), виразність проявів конфліктності; якісного рівня, що характеризується емоційним, когнітивним, конативним, контрольнорегулятивним компонентами конфліктності; змістові, що презентовані установчим компонентом; виявлені типи конфліктності особистості: полімодальний (із максимальними і мінімальними значеннями усіх компонентів якісного рівня) та мономодальний тип (домінування одного з якісних компонентів); вивчені індивідуально-психологічні особливості особистості представників виявлених типів;

- *розширено та поглиблено* знання про психологічну сутність конфліктності;

- *уточнено* зміст зазначеного феномену в контексті його взаємозв'язків з широким спектром властивостей особистості;

- *дістало подальшого розвитку* уявлення про психологічний портрет конфліктної особистості; про конфліктність як властивість особистості та про її індивідуально-психологічні прояви.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у виборі та обґрунтуванні системи методів і методик, спрямованих на діагностику рис особистості, взаємопов'язаних з конфліктністю. Створено (у співавторстві) оригінальні методики, що спрямовані на вивчення формально-динамічних та якісних показників конфліктності («Диференціальна діагностика конфліктності», «Експрес-діагностика суб'єктивного ставлення до конфлікту») та процедуру «Експрес-діагностика показників конфліктності». Результати апробації процедури та цих методик засвідчують можливість їх використання не тільки в наукових, дослідницьких, а й у практичних цілях.

Основні результати дослідження були впроваджені у навчальний процес: Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (акт № 187/21 від 08.02.2016 р.), Одеського національного політехнічного університету (акт № 1459/138-06 від 15.06.2016 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (акт від 25.05.2016 р.), Одеського Обласного інституту удосконалення вчителів (акт № 243 від 05.05.2016 р.).

Особистий внесок автора в роботах, що були виконані у співавторстві. Автором узагальнено стан проблеми, систематизовано теоретичні дані, що пояснюють структуру конфліктності, виокремлено компонентний склад її показників; взято участь у розробці концепції методики, здійснено постановку проміжних дослідницьких завдань на різних етапах створення та апробації методики; самостійно зібрано емпіричні дані, проведено математично-статистичну обробку, інтерпретацію та обговорення отриманих результатів.

Апробація результатів дисертації. Теоретичні та емпіричні результати дисертаційного дослідження доповідались і обговорювались на: III Міжнародній науково-практичній конференції «Стиль і якість життя сучасної людини. Безпека» (Стальова Воля, Польща, 2014); Міжнародній науково-практичній конференції «Проблема особистості у сучасній психології: теорія, методологія, практика» (Одеса, 2014, 2015); Міжнародній науково-практичній конференції «Modern problems of education and science – 2015» (Будапешт, Відень, 2015); Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми сучасної психології» (Одеса, 2013), «Проблеми сучасної психології особистості» (Одеса, 2014, 2015); III Всеукраїнському психологічному конгресі з міжнародною участю «Особистість у сучасному світі» (Київ, 2014); щорічних аспірантських семінарах Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (2013–2016 рр.); засіданнях кафедри загальної та диференціальної психології Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, засіданні наукового

семінару Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (2016 р.).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 11 публікаціях, з них: 5 статей, що були опубліковані в наукових фахових виданнях України, 1 стаття у зарубіжному науковому періодичному виданні, 1 авторське свідоцтво, 4 статті у збірниках матеріалів конференцій та інших виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, додатків та списку використаних джерел. Повний обсяг роботи складає 256 сторінок комп'ютерного тексту. Основний текст – 174 сторінок. Робота містить 46 таблиць, 15 рисунків, 6 додатків. Список використаних джерел включає 270 найменувань, з яких 25 іноземною мовою.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНФЛІКТНОСТІ ЯК ВЛАСТИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ

У цьому розділі здійснено теоретичний аналіз проблеми конфліктності (схильності до конфліктної поведінки) в історичному та сучасному контекстах, розглянуто наукові уявлення про структуру феномену, що вивчається, визначено поняття «конфліктність», експліковано та описано покомпонентний склад якісних та формально-динамічних показників конфліктності в контексті континуально-ієрархічного підходу; надано теоретичний аналіз співвідношення конфліктності із широким спектром властивостей особистості, виявлено коло рис особистості, що супроводжують прояви конфліктності.

1.1. Підходи до розуміння конфліктності як властивості особистості: історичний та сучасний контексти

1.1.1. Конфліктність як психологічний чинник розладів у міжособистісних стосунках

Психологія конфлікту виділилася в середині ХХ століття як відносно самостійний напрям за кордоном, а потім, і як галузь вітчизняної психології – на стику соціальної психології, соціології та психології особистості. Ця галузь систематизує існуючі теорії конфліктів, розробляє методи діагностики конфліктів і конфліктної поведінки, вивчає особистісні чинники поведінки у конфлікті, підходи до вирішення кризових і екстремальних конфліктних ситуацій. На сучасному етапі в психології спостерігається стійкий і постійно зростаючий інтерес до вивчення різних аспектів конфлікту і проявів конфліктної поведінки.

Передусім, коротко зупинимося на тлумаченні поняття «конфлікт». Це слово походить від латинського *conflictus* – зіткнення. Майже в такому вигляді

воно входить і в інші мови (*conflict* англійська, *conflikt* – німецька, *confliit* – французька, *конфлікт* – українська та ін.) Загальний синонімічний ряд поняття «конфлікт» долучає *конфлікт* (*conflict*), *суперечку*, *суперництво* (*contest*), *єдиноборство* (*combat*), *боротьбу* (*fight*), *скандал* (*affray*). Термін «конфлікт» (предмет дослідження психології конфлікту) найчастіше використовується у зв'язку з проблемою міжособистісних стосунків і розглядається як форма важко вирішуваних суперечностей, що пов'язані з гострими емоційними переживаннями [150, с.3, 197, с. 158].

Конфлікт, як наукова категорія, носить абсолютний характер свого прояву і в різних галузях знань відрізняється тільки сутністю соціально-середового наповнення. Це дозволяє розглядати конфлікт як динамічний процес, що знаходиться в основі розвитку саморегульованих систем і виступає в них системотвірним фактором процесу взаємодії. В основі будь-якого конфлікту лежить ситуація, що містить суперечливі позиції сторін з якогось приводу або форму розбіжностей інтересів, бажань, потягів опонентів тощо (об'єкт конфлікту) і суб'єкт конфлікту (окремі особистості, групи, організації) [107, 121, 148, 196].

Все різноманіття визначень конфлікту в психології можна розділити на два основні підходи. Перший підхід розглядає конфлікт як «зіткнення, протидія, протиріччя», «дія протилежних, несумісних в даній ситуації мотивів, інтересів, поглядів, думок, установок, прагнень особистості, типів поведінки» [73, с 33-39, 92, 122].

Другий підхід робить акцент на стосунках між конфліктуючими сторонами, розглядає його як інтерактивний аспект спілкування, ситуативну несумісність, конкурентну взаємодію і одночасно природну умову існування людей [95, 60, 205]. Іншими словами, в психологічному розумінні конфлікт – це насамперед зіткнення, що викликане складними протиріччями.

Конфлікт є неминучим і об'єктивно існуючим явищем будь-якої форми життєдіяльності, починаючи від життя тварин і сформованими феноменами психічного буття людини. Життя будь-якої людини конфліктогенне, тому, що

конкуренція міститься в природі самої людини, що здійснює свою діяльність не ізольовано, а в співтоваристві з іншими людьми [107, с.141].

Сварки, конфронтації, жорстка конкуренція, загострення стосунків, непереборна особиста неприязнь, протиборство з метою захоплення ініціативи, влади або досягнення односторонніх переваг тощо – все це є проявом конфліктів. Конфлікти бувають абсолютно різними за тривалістю, емоційному напруженню і характером наслідків для протиборчих сторін, але їх об'єднує одна дуже важлива властивість. За своїм характером і змістом – всі вони пов'язані з різними інтересами, цілями, особистісними особливостями людей.

Два основні питання теорії конфлікту: що саме стикається у конфлікті і який характер цього зіткнення – вирішуються абсолютно по-різному в роботах науковців різних напрямків. Так, прихильники психодинамічних концепцій визначають конфлікт як одночасну актуалізацію двох або більше мотивів (спонукань) [257, 258].

Дослідники бихевіористського напрямку стверджують, що про конфлікт можна говорити тільки тоді, коли є альтернативні можливості реагування [226, 254]. З точки зору когнітивної психології в конфлікті зіштовхуються феномени свідомості – ідеї, бажання, цілі, цінності [209, 256]. Кожен з вищезначених класичних підходів психологічної науки ініціював пошук феноменології, відповідно теоретичним уявленнями і вносить свій внесок в розуміння і опис емоційного, поведінкового та когнітивного виміру конфлікту.

З давніх часів існує дві протилежних установки на сутність конфлікту: одна ґрунтується на навчаннях Платона і Аристотеля, які розглядали конфлікт як виключно негативне явище (коли розвиток у стосунках не здійснюється без боротьби), інша на позиції Геракліта, котрий підкреслює позитивні потенційні можливості конфліктного протиборства (автор вважав зіткнення і злиття протилежностей як джерело розвитку, як невід'ємну рису людського життя) [119, с. 134-158].

У середні віка конфлікт розглядається як стан відкритої, часто зatoryжної боротьби, битви або війни (Ф. Аквінський, Е. Роттердамський, Г. Греції,

Т. Гоббс та ін.). На той час, одну з перших спроб системного аналізу конфліктів зробив флорентійський теоретик і державний діяч Нікколо Макіавеллі. Він вважав конфлікт універсальним і неперервним станом суспільства з огляду на порочну природу людини, прагнення різних груп людей до постійного і необмеженого матеріального збагачення. Макіавеллі бачив у конфлікті не тільки руйнівну, але й творчу функцію. Діяч вважав, щоб зменшити негативну роль конфлікту, потрібно вміти правильно впливати на нього [21, с.12].

В XVII-XIX ст. як одна з форм конфлікту визначається класова боротьба. Так конфлікт стає одним з об'єктів дослідження соціології. У 30-40-і рр. XIX ст. в рамках структурно-функціонального аналізу, основоположником якого був Талкотт Парсонс, особливо популярною представлялася функціоналістська безконфліктна модель суспільства. На думку Т. Парсонса, конфлікт свідчить про дезорганізацію та кризу соціальної системи і тому слід не допускати конфліктів, а якщо вони виникли – ліквідувати.

Пізніше, становлення нового підходу до аналізу суспільства і соціальних процесів пов'язано з роботами американського соціолога Льюїса Козера. Уявленню про суспільство, як впорядковану і гармонійно функціонуючу систему, він протиставив концепцію соціальних змін, в котрій центральне місце займають конфлікти. Л. Козер доводить, що конфлікти є продуктом внутрішніх змін у суспільстві, результатом взаємодії різних елементів соціальної системи і виходить з переважання соціальної напруженості, що породжується протиріччями і зіткненнями інтересів людей. На відміну від Л. Козера, Р. Дарендорф запропонував розглядати соціальні системи в стані безперервних змін, котрі набувають різні форми, у тому числі форми конфлікту. А вони, на думку автора є все проникливими, всюди сущими компонентами суспільного життя і постійним супутником змін соціальних систем. На його думку відсутність конфліктів є чимось дивовижним і ненормальним [121, 204].

Цей факт знайшов підтвердження і в роботах англійського філософа і соціолога Г. Спенсера, який вважав конфлікт «неминучим явищем в історії людського суспільства і стимулом соціального розвитку». Конфлікт – один з

найбільш суперечливих феноменів і основних механізмів всіх змін і перетворень [51].

З позицій соціально-психологічного підходу, зовнішні впливи приводять у стан внутрішньо особистісного конфлікту, це в свою чергу призводить до певної активності, що сприяє породженню міжособистісного конфлікту. Перші теоретичні та експериментальні дослідження міжособистісних конфліктів були проведені К. Левіним, який розглядав їх у контексті задоволення – незадоволення потреб особистості. В його теорії поля конфлікт «характеризується як ситуація, в якій на індивіда діють протилежно спрямовані і одночасно впливають сили приблизно рівної величини» [118, 260, р. 122]. Тобто до міжособистісних конфліктів К. Левін відносить протиріччя між потребами людини і зовнішніми об'єктивними силами. Оскільки людина опиняється в перетині різних групових і міжособистісних впливів і відчуває необхідність вибору певної лінії поведінки, то проблема конфлікту в рамках соціально-психологічного підходу розв'язується за допомогою мотиваційної концепції.

Позитивні аспекти між- і всередині групових конфліктів, що гіпотетично позначені Л. Козером, отримали подальший розвиток в працях М. Дойча. Проблема функціональних наслідків конфлікту займає в концепції М. Дойча центральне місце. На його думку, конфлікт є деструктивним, «якщо учасники конфліктної взаємодії незадоволені результатом конфлікту і відчувають, що щось втратили» [60, 121]. Якщо ж всі учасники задоволені і щось отримують внаслідок конфлікту – конфлікт продуктивний. Оскільки усунути конфлікт, як вважає автор, неможливо, головне завдання – виявити чинники, що визначають розвиток конфлікту за конструктивним або деструктивним напрямком. Дослідження М. Дойча в галузі кооперативної і конкурентної поведінки в міжособистісному конфлікті сформувавши мотиваційний підхід. Він базується на ідеї протиборства несумісних намірів, цілей, котрі спрямовують поведінку учасників міжособистісної взаємодії [251, 252].

З позицій представників інших шкіл, мотиваційному підходу характерний психологічний редукціонізм. Критика цього підходу міститься в роботах М. Шерифа, Дж. Кемпбелла. Аналізуючи міжгрупові конфлікти, М. Шериф вбачав причини, що породжують їх, в факторах безпосередньої взаємодії між групами. Теорію міжгрупового конфлікту більш детально сформулював Дж. Кемпбелл. Відповідно до цієї теорії, реальний конфлікт інтересів між групами породжує стосунки конкуренції і очікування реальної загрози з боку іншої групи [61, 109].

Сучасні науковці розглядають соціально-психологічний конфлікт виходячи зі вчення про соціальну сутність людини і розуміння природи людської взаємодії, що презентується як «свідома і несвідома співпраця, а також свідомі і несвідомі боротьби». Крім того, на думку більшості дослідників, цей феномен необхідно розглядати у зв'язку з поняттями «спілкування», «взаємодія», «стосунки», так як між ними існує нерозривний зв'язок [59, 60, 65].

Дослідження соціально-психологічних конфліктів класифікують по їх предмету: соціально-психологічні аспекти конфліктів, котрі як будь-яке соціальне явище, містять психологічні компоненти; міжгрупові конфлікти, що виникають при безпосередній взаємодії малих груп; міжособистісні конфлікти, що виникають у взаємодії окремих особистостей. Але, з предметного поля випало багато з того, що складає зміст психологічних досліджень конфліктів, конфліктної поведінки і стосунків, зокрема, внутрішньо особистісний конфлікт, психологічні чинники конфліктності, психологічні характеристики конфліктної особистості та її прояви тощо [61].

Сьогодні визначає помітний зріст інтересу до проблем міжособистісних конфліктів; йде інтенсивне накопичення емпіричних даних, на підставі котрих формується понятійний апарат досліджуваного явища. Сучасне дослідження міжособистісних конфліктів, що йде у рамках діяльнісного підходу, вивчає закономірності відображення в конфліктах предметно-ділових зв'язків, котрі характерні для спільної діяльності; конфлікти в різних видах

діяльності і сферах стосунків: у науково-дослідних колективах [10, с. 136, 82, с. 56]; у військових колективах [52, 101, 110, 124, 193, 221]; педагогічній діяльності [7, 8, 9, 40, 56, 57, 100, 136, 173, 191, 229, 239].

Найбільш розвиненою в галузі досліджень конфлікту вважають психоаналітичну традицію. За традиційною психоаналітичною концепцією людина має конфліктну природу і саме внутрішній конфлікт неусвідомлюваного характеру є центральним поняттям теорії психоаналізу. Конфлікт для людини є не випадковим, а сутнісним станом. В якості основи конфлікту розглядаються верстви самої особистості. Конфлікт, з точки зору психоаналізу, виникає у глибинах психіки як результат взаємодії внутрішніх структур і тенденцій психіки під впливом законів її власного існування і розуміється, як зіткнення двох антагоністичних сил «Понад-Я» і «Воно». З. Фрейд вважав, що людина конфліктна, по своїй природі, тому, що у неї борються неусвідомлювані бажання, що мають амбівалентний характер і спрямовані на одні і ті ж об'єкти. Амбівалентність почуттів призводить до амбівалентності особистості і, відповідно, стосунків, поведінки та діяльності [235, с. 105–106]. Психологічні механізми конфліктності З. Фрейда пов'язував з дією цих несвідомих мотивів і бажань. Несвідомі мотиви можуть мати різний зміст. Згідно Фрейду – це дія лібідо і потяг до смерті [225].

В рамках психоаналітичної традиції, виходячи з теоретичної концепції Хорні, конфлікт виникає в системі взаємодії людини з соціальним оточенням і не піддається впливу інстинкту смерті, руйнуванню, дії вродженої агресивності. Під час зіткнення людини з ворожим світом у неї виникає характерний домінуючий елемент руху «проти людей» – ворожість, котра є її природною реакцією. Саме у цьому зіткненні віддзеркалюється центральний внутрішній конфлікт, в якому, на думку Хорні, відбувається самореалізація особистості. Міжособистісні конфлікти Хорні розглядає як прояв ворожості, вираз котрої залежить від ступеня невротичності особистості. Виникаючи як реакція на детерміноване середовищем почуття тривожності, ця орієнтація особистості стабілізується і може стати домінуючою у окремих людей. Дослідниця

описувала конфліктність як характеристику невротичної особистості, коли «людина невротично реагує на таку життєву ситуацію, котра у здорової особи взагалі б не викликала жодного конфлікту» [233, 234, 257].

Австрійський психолог А. Адлер визначав необхідним гармонію об'єднання співпраці між людиною і суспільством, а конфлікт між ними вважав неприродним. За його думкою, навколишній світ людини агресивний, і незахищеність особистості перед ним, відчуття своєї неповноцінності і недосконалості, є головним джерелом конфлікту, тому обумовлюють прагнення людини досягати переваги над іншими [235, с. 166, 246].

Конфлікти відіграють найважливішу роль в теорії Еріксона, але вони існують «не як загроза катастрофи, а поворотним пунктом, онтогенетичним джерелом як сили, так і недостатньої адаптації». Криза, у працях Еріксона, характеризується як негативними так і позитивними наслідками, і питання полягає не в уникненні конфліктів, а в адекватному, конструктивному вирішенні криз, що цілком відповідає сучасному загально гуманітарному відношенню до конфліктів [253].

Таким чином, тема конфлікту набуває іншого звучання, конфлікти починають нести позитивний заряд і стають найважливішими моментами розвитку [235, с. 219].

З позицій соціотропної парадигми стверджується, що людям спочатку притаманні інстинкти виживання, стадності, страху, самоствердження за рахунок інших. Ці інстинкти неусвідомлені, в той же час вони досить значно впливають на спрямованість активності особистості, котрі і обумовлюють її конфліктність. За В. Макдугалл, ці інстинкти успадковуються, що забезпечує стабільність конфліктної поведінки. У той же час інстинкт боротьби за виживання забезпечує існування і розвиток [235].

Екзистенціалісти розглядали конфлікт в наслідок порушення автентичності особистості, невідповідності буття в соціальному світі її внутрішній природі. Сприйняття власного «Я», внутрішня мотивація такої особистості суперечлива, і її дезадаптованість призводить до конфлікту [235].

Конфлікти незалежно від виду та змісту, ступеня їх складності, характеризуються тим, що більшість їх учасників сприймають даний феномен як негативне явище, що пов'язане з сильними негативними емоціями, стресами, переживаннями, розчаруваннями, втратами. Цілком справедливо вважається, що у конфліктів дуже висока психологічна «ціна». Відомо, що конфлікти сильно «затягують» емоційно, з них важко вийти. Цілі і мотиви конфліктного протиборства витісняють всі інші і стають найголовнішими, а вся інформація, люди і стосунки розглядаються виключно за критерієм їх корисності для перемоги в конфлікті. У людини втрачається відчуття критичності по відношенню до значущості самої перемоги в конфлікті і засобам її досягнення – перемога здійснюється за всяку ціну. Звідси і використання в конфліктному протиборстві різних неетичних прийомів, можливостей свого службового становища, ділових та особистих зв'язків [38, с.7].

Виокремлено низку обов'язкових ознак конфлікту:

- 1) біполярність протистоять тенденцій, як носій протиріччя;
- 2) активність, що спрямована на подолання суперечності;
- 3) суб'єктність (носії конфлікту) [60, 197, с. 215].

Щоб конфлікт почав розвиватися, необхідний інцидент, коли одна зі сторін починає діяти, обмежуючи інтереси іншої сторони. Нас цікавитиме якраз сторона, котра розв'язує міжособистісний конфлікт, її особистісні причини, чинники, характерні прояви конфліктності. Конфлікт тим серйозніше, ніж більш значущі потреби особистості він зачіпає. Якщо протилежна сторона відповідає тим же, конфлікт із потенційного переходить в актуальний і далі розвивається як прямий або опосередкований, конструктивний або деструктивний.

Конструктивним міжособистісний конфлікт може бути лише тоді, коли опоненти не виходять за рамки ділових аргументів і стосунків. Якщо ж один з опонентів вдається до морально засуджених методів боротьби, прагне психологічно «задушити» партнера, дискредитує і принижуючи його в очах

оточуючих, вирішення проблеми стає неможливим, руйнуються міжособистісні стосунки (*деструктивний конфлікт*) [23, 66, 95, 107, 121, 197].

Внаслідок, сформовано два діаметрально протилежні погляди, а саме: конфлікти завжди є неконструктивними і від них необхідно позбавлятися або уникати їх; конфлікт – це складне соціально-психологічне явище, котре в певних обставинах може мати прогресивне і позитивне значення, сприяти збереженню життєздатності і стійкості соціального цілого. На наш погляд, в цьому випадку більш правомірна точка зору вчених, що визначають різноманітні функції конфлікту.

Так, зарубіжні та вітчизняні науковці минулого – Р. Дарендорф, М. Дойч, Г. Зіммель, Л. Козер, В. С. Мерлін, так і сучасні – С. Л. Братченко, М. Р. Битянова, Ф. М. Бородкін, О. І. Донцов, М. М. Кашапов, Н. М. Коряк, А. В. Липницький, Л. А. Петровська, М. І. Пірен, Т. А. Полозова, Л. М. Цой та ін., розглядають конструктивну і деструктивну функції конфлікту. Однак, як справедливо вказують А. К. Агишева, Є. В. Андрієнко, Д. П. Зеркін, М. В. Цибульська, Є. С. Яхонтова, оцінюючи конструктивні і деструктивні функції конфлікту необхідно мати на увазі, що переважна більшість конфліктів має одночасно і конструктивні, і деструктивні функції, причому співвідношення конструктивності і деструктивності може змінюватися на різних стадіях його розвитку. Крім того, для одних учасників конфлікту він може бути конструктивним, а для інших – деструктивним [66, 105, 106, 147].

Серед *конструктивних функцій* конфлікту зазначаються наступні:

- розрядка психічної напруженості, зниження інтенсивності негативних емоцій; повне або часткове усунування протиріччя; висвітлення невирішених питань, фактів, недостатньої компетенції і порядності;
- набування соціального досвіду виходу з важких ситуацій; підтримування соціальної активності людей;
- сприяння запобіганню застою, підвищенню дисципліни і поліпшенню управлінських впливів; зондується громадська думка;

- поліпшується згуртування членів колективу, якість індивідуальної діяльності працівників, стимулюється нормотворчість, поява нових правил і форм поведінки.

Все вищезначене веде суспільство до розвитку, стимулює пошук рішення проблем і, навіть, запроваджує інновації. Психологічні аспекти конструктивної функції конфліктів відіграють істотну роль у формуванні нових рис характеру, в перебудові особистості, а їх розв'язання – набуває гостру форму розвитку – відбувається зміна структури особистості та формування нових стосунків. Конфлікт переводить його учасників на якісно новий рівень взаємодії, що супроводжується ціннісною переорієнтацією, усвідомленням і формуванням інтересів, змінюванням комунікативної структури, руйнуванням старих і створенням нових схем легітимізації [51, 112].

До деструктивних (дисфункціональних) наслідків конфлікту належать: негативний вплив на настрій і на здоров'я учасників конфлікту; поява неприязні, ворожості, почуття невіри у наявності справедливості, ненависті між учасниками конфлікту, повне припинення спілкування і взаємодії; зниження ефективності праці працівників; погіршення соціально-психологічного клімату, зниження дисципліни [19, 21, 23, с. 163, 38, 62, 230, 231].

Отже, сучасні погляди на проблему конфлікту можна сформулювати в декількох тезах: конфлікт – неминучий і невідворотний, а тому повинен розглядатися як природний фрагмент людського життя; конфлікт містить у собі як негативні наслідки так і потенційні позитивні можливості.

Відомо, що основними рушійними силами будь-якого конфлікту є люди – учасники конфлікту, інтереси яких порушено. В галузі психології конфліктів виокремлюється напрямок досліджень, де особистості надається центральна роль у розвитку конфліктної взаємодії. Особливого значення набувають психологічні знання про особистісні якості учасників конфліктів, що мають певний вплив на розвиток та подолання конфлікту, стратегії, тактики, і прийоми протиборства [19, 21, 38, 66, 78, 157].

Огляд наукових джерел свідчить про те, що незважаючи на великий історичний досвід у розробці цієї проблеми, феномен конфліктності як стійкої риси особистості вивчався недостатньо. У сучасній літературі це поняття вживається у різних значеннях, використовується різними науками у різних контекстах, що спричинює загальну термінологічну невизначеність і ускладнює його теоретичне і емпіричне вивчення.

Так, конфліктність у психології розуміється і як різнорівневе та інтегральне об'єктивно-суб'єктивне утворення, що зумовлено певними особистісними властивостями і як бурхливий та емоційно гострий тип реагування на конфліктогени, що знаходить прояв у спілкуванні, взаємодії, стосунках з навколишнім. Феномен «конфліктність» розглядається у трьох аспектах: на рівні особистості, на рівні міжособистісних стосунків, на рівні соціально-психологічних чинників (конфліктогенів). Виходячи з вищезначеного, розкриємо психологічну сутність поняття «конфліктність особистості», котра з позицій деяких авторів розуміється як:

- властивість особистості, що являє собою симптомокомплекс компонентів і проявляється у потребі та пошуку конфліктних ситуацій [66, 95];
- психологічна схильність до сприймання ситуації як конфліктної та реалізація конфліктної поведінки у міжособистісній взаємодії [239, 240];
- міра готовності особистості до розвитку і вирішення проблемних ситуацій соціальної взаємодії шляхом конфліктів, ступінь її залучення у розвиток і завершення проблемних ситуацій соціальної взаємодії шляхом конфліктів [19, 60];
- відносна частота участі людини у реальних конфліктах, порівняно з іншими людьми [21, 22, 23];
- тип реагування на вплив соціально-психологічних чинників (конфліктогенів) [122];
- здатність особистості вступати в конфлікт з іншими людьми, або групою людей [60, 61];

- внутрішній чинник, що сприяє вирішенню протиріч між людьми шляхом конфліктів [107];

- відповідність між внутрішнім рівнем конфліктності (як властивість особистості) і зовнішнім (суперечності) у конфліктній ситуації [126, 150];

- здатність особистості реагувати на вплив соціально-психологічних факторів (конфліктогенів) конфліктом [68];

- інтегральна властивість особистості, що детермінує зародження, динаміку і кінцевий результат розвитку конфлікту [142, 56, 87].

Конфліктність (певного рівня й типу) є неодмінною властивістю особистості та відіграє як позитивну, так і негативну роль у її життєдіяльності.

В роботах Н. Нижегородцевої і Т. Черняєвої визначається, що конфліктність є якістю особистості, що акумулює її індивідуальні, суб'єктні і особистісні властивості і спричинює конфліктну поведінку, частоту її проявів, стратегію поведінки [142, 239].

Є. С. Кузьмін підкреслює, що конфліктність є рисою будь-якої людини, оскільки постійна гармонія особистості з суспільством, з найближчим оточенням і самою собою можлива лише в ідеальному соціально-психологічному сенсі [114].

Г. Є. Григор'єва вважає, що: «конфліктність як якість визначає моральне ставлення особистості до оточуючих людей і виявляється в обраних індивідом засобах вирішення конфліктів» [56]. Конфліктність в роботі В. І. Ващенко, визначається як перманентна риса особистості, що акумулюється її природними задатками і соціальним досвідом. Таке визначення можна знайти і в статтях Л. А. Петровської, В. І. Ілійчука [48, 84, 147].

Цікаве трактування конфліктності знаходиться у роботах О. В. Наконечної, А. С. Шевчук і Г. А. Шевчук. Автори наголошують, що існує континуум конфліктності, один полюс котрого характеризує яскраві прояви конфліктності, другий – їх відсутність, тобто, толерантність до ситуації, до іншої людини (автори називають цей полюс конфліктостійкістю особистості) [136]. У роботах М. С. Міріманової також визначається, що протилежною

рисою конфліктності є толерантність [135, 192].

З позиції Д. В. Колесова, конфліктність особистості заснована на невмінні опонентів спілкуватися, чітко оцінити, прийняти, усвідомити свої справжні інтереси і співвіднести їх з системою інтересів іншого. Автор вважає, що конфліктність спричинена не тільки неповагою до потреб людини, відмовою іншому і праві мати власну позицію, а й психологічними характеристиками самої особистості (підвищена збудливість, «нісенітний характер», наявність комплексу образи, комплексу загрози, нездатність до компромісу, прагнення до змагання тощо). Поняття «конфліктність», «конфліктопровокуюча поведінка», «конфліктоутворююча ініціатива» розглядається автором в тісному взаємозв'язку. Слід зазначити, що Д. В. Колесов розглядає конфліктність виключно як негативну якість особистості, котра надає різкого руйнівного впливу на її стосунки з оточуючими – конфлікт є прямим проявом конфліктності, він не може виконувати конструктивних функцій і бути засобом розвитку міжособистісних стосунків [105].

І. М. Свириденко, розглядає як конструктивну конфліктність, так і деструктивну (власне конфліктність). Автор пропонує розглядати три типи поведінки особистості в конфлікті: агармонійну пасивну (пасивна конфліктність), агармонійну активну (активна конфліктність) і гармонійну (конфліктостійкість) [187].

М. М. Кашапов визначає конфліктність з позиції її функцій. Автор виокремлює конфліктність як якість особистості, що виявляється в потребі пошуку конфліктних ситуацій і характеризує особистість, з одного боку, як нездатну прийняти позицію опонента і знайти конструктивне рішення для запобігання конфліктної ситуації (деструктивна функція конфліктності), а з другого – виявляє конструктивну конфліктність, що сприяє актуалізації соціальної сміливості, комунікативних та організаторських здібностей суб'єктів спільної діяльності [67, 95, 96].

Проведений вище теоретичний аналіз наукових джерел стосовно поняття «конфліктність» свідчить про його розуміння як властивості особистості, котра детермінує зародження, динаміку і кінцевий результат розвитку міжособистісного конфлікту та характеризується частотою її вступу до міжособистісних конфліктів; ступінем готовності особистості до розвитку і завершення проблемних ситуацій соціальної взаємодії шляхом конфліктів.

1.1.2. Конфліктність в системі споріднених понять

Поряд з поняттям «конфліктність особистості» (див. розділ 1.1.1) в психології розглядаються такі поняття, як «конфліктна особистість» (В. Г. Зазикін [78], О. В. Зайцева [77], Є. І. Ісаєва [91], М. В. Крогіус [112], Дж. Г. Скотт [194, 195], А. М. Сухов [207]), «конфліктогенна особистість» (М. Р. Битянова [37], М. С. Міріманова [135], П. А. Сергоманов [231], Б. І. Хасан [230]), «конфліктна поведінка» (М. І. Леонов [122], Ю. П. Платонов [152]), «схильність до конфліктної поведінки» (М. Р. Хачатурова [232]), «конфліктний потенціал особистості» (Л. А. Петровська [147]) тощо.

На думку О. О. Бодальова, А. М. Сухова конфліктною називається особистість, яка в силу певних своїх властивостей є ініціатором багатьох негативних або деструктивних конфліктів, а так само володіє схильністю залучатися в конфлікти, що створені іншими [39, 207].

Є. В. Буртова вважає, що конфліктні особистості відіграють особливу роль у генеруванні конфліктів, багаторазово прискорюють процес розвитку конфліктної ситуації в негативному напрямку [34].

На думку В. І. Андрєєва: конфліктна людина – це людина, яка частіше за інших створює і залучає інших в конфлікти і конфліктні ситуації [17]. Р. М. Грановська розрізняє людей незалежних – тих, хто вперто зберігає свої особисті цінності без нав'язування їх іншим, і конфліктних, які вважають за необхідне нав'язати свої цінності всім оточуючим. Серед конфліктних часто зустрічаються авторитарні особистості, які, зазвичай, слабо усвідомлюють свої негативні властивості. Їх життєві цінності – в досягненні зовнішнього успіху і престижу. Конфліктна особистість несприятливо впливає на психологічний

клімат у групі. Однак, автор не виключає і зв'язків конфліктності з творчими здібностями, що сприяє вирішенню нестандартних завдань [55].

З точки зору М. С. Міріманової, конфліктна особистість має індивідуальні та характерологічні особливості, котрі впливають на її статус (положення) в групі і соціальні ролі. Переконання такої особистості ґрунтуються на впевненості в тому, що «всі люди злі», «світ небезпечний», «всесвіт недружній», всі для них є потенційними ворогами, яких слід або обвести навколо пальця, або перемогти. Така особа оцінюється іншими як погана, її низинні інстинкти прагнуть взяти верх, а інтереси пов'язані з задоволенням егоїстичних потреб, у самоствердженні й витісненні страхів [135, 145].

Науковці Дж. Г. Скотт і О. М. Іванова та ін. розглядають конфліктних особистостей як «важких», маючи на увазі людей, з якими ускладнено спілкування, з якими легко виникають конфлікти, але складно вирішуються. Існують типології важких людей. Наприклад, Дж. Г. Скотт, посилаючись на класифікацію Р. М. Бремсона, називає і характеризує такі типи: «агресивні», «скаржники», «мовчуни», «покірні», «песимісти», «всезнайки», «стопори», «максималісти», «безневинні брехуни», «помилкові альтруїсти» [194].

У практикумі з конфліктології С. М. Ємельянов визначає і описує загальні характеристики п'яти основних типів конфліктних особистостей: демонстративний, ригідний, некерований, надточний і безконфліктний. Ці типи виділені автором за допомогою методики «Акцентуації характеру» К. Леонгарда, Г. Шмішека на основі десяти типів акцентуацій [120, 70, 135].

У своєму дослідженні Н. Бельська розподіляє конфліктних особистостей на агресивних та неагресивних (від наявності агресивної або неагресивної конфліктності). Слід наголосити, що агресивна конфліктність, за автором, виникає коли особа активно і свідомо ініціює конфлікти, намагається односторонньо нав'язати середовищу її інтереси або знаходить собі «інтерес» в процесі зіткнення – самоцінне самоствердження, а неагресивна – коли конфлікт виникає як наслідок нерозуміння, занадто суб'єктивного тлумачення, або неприйняття особистістю будь-яких ситуацій з причин етичного характеру

(переконання, принципи) і виявляється в недостатній соціальній адаптації. Н. Бельська перманентну агресивну конфліктність пов'язує з акцентуаціями і психопатіями особистості. На думку автора, *неагресивних конфліктних осіб* характеризує: хвороблива чутливість, самолюбство, образливість (коли чийсь несуттєві слова і поступки провокують ідею «неповаги»), холеричний склад темпераменту, дратівливість, запальність, гнівливість, відхідливість, незлопам'ятність, принциповість, вірність ідеалам і переконанням, активне заперечення проти порушення того, що особистість вважає абсолютним, прямолінійність, щирість, безхитрістність натури, очікування того ж від оточення, і як наслідок, неприйняття хитрощів, маніпуляції, ведуть до того, що неагресивні особистості почувають себе ошукано і виявляють обурення, гнів, жадобу справедливості, вимогу відшкодування [30, 24-28].

Розглянемо психологічну сутність поняття «конфліктогенні особистості». Переклад слова «конфліктоген» – «народжує конфлікти». Як конфліктогени можуть виступити слова, стосунки, дії (або бездіяльність) особистості, котрі можуть призвести до виникнення конфліктної ситуації. Більшість конфліктогенних дій належать до одного з типів: прагнення до переваги – хвастощі, категоричність, безапеляційність, нав'язування своїх рад, перебивання співрозмовника, підвищення голосу; прояви агресивності; прояви егоїзму; порушення правил (дисципліни, правил етики тощо); відкрита недовіра; приниження значущості співрозмовника; стійке небажання визнавати свої помилки і чийсь правоту; занижена оцінка вкладу партнера в спільну справу й перебільшення власного; постійне нав'язування своєї точки зору тощо, що зазвичай сприймається оточуючими вкрай негативно. М. С. Міріманова визначає конфліктогенних особистостей як таких, які створюють навколо себе проблемні ситуації і конфліктні стосунки [135, с. 145].

В ході аналізу понять «конфліктність особистості» (див. розділ 1.1.1.), «конфліктна особистість» і «конфліктогенна особистість» виявлено, що їх сутність пов'язується з ініціюванням конфліктів, частотою вступу до них і тощо. Однак, такий підхід не відображає розуміння діалектичної єдності,

конструктивних та деструктивних функцій конфлікту та конфліктності особистості. Слід наголосити, що у визначеннях конфліктності немає прямої вказівки на виняткову деструктивність суті характеристик, що визначаються.

Конфліктний потенціал особистості Л. А. Петровська розуміє як ряд психологічних характеристик, мотивів, переконань, установок, що проявляються в конфліктних проявах суб'єкту. Крім характеристик учасників, конфлікт істотно залежить від зовнішнього контексту, в котрому він виникає і розвивається. Важливою складовою частиною цього контексту виступає соціально психологічне середовище, представлене зазвичай різними соціальними групами з їх специфічною структурою, динамікою, нормами, цінностями тощо [147].

Важливе місце в процесі пізнання конфліктності займають психологічні дослідження конфліктної поведінки, котра веде до деструктивних наслідків для обох сторін. Складовою одиницею конфліктної поведінки є сукупність зовнішніх дій і внутрішніх процесів індивідуальності в певних умовах.

Конфліктна поведінка, за М. І. Леоновим – це «просторово-годинна організація активності суб'єкта, регуляція якої опосередковано чином конфліктної ситуації» [121].

Г. В. Ложкін розглядає конфліктну поведінку як систему обопільно спрямованих і емоційно забарвлених дій, що ускладнюють досягнення цілей протиборчими сторонами [126].

Конфліктна поведінка за А. Я. Анцуповим складається з протилежно спрямованих дій учасників конфлікту. Цими діями реалізуються приховані від зовнішнього сприйняття процеси в розумової, емоційної і вольової сферах опонентів. Чергування взаємних реакцій, спрямованих на реалізацію інтересів кожної сторони та обмеження інтересів опонента, складає наочну соціальну реальність конфлікту. Оскільки дії опонентів у великій мірі впливають один на одного і виходять з попередніх дій іншого, то в будь-якому конфлікті вони набувають характер взаємодії. Конфліктна поведінка має свої принципи, стратегії (способи) і тактики (прийоми) [22].

У роботах Л. І. Божович, Л. С. Славіної, Б. С. Волкова, В. І. Ілійчука конфліктна поведінка розглядається як результат внутрішніх і зовнішніх протиріч між суспільством, мікросередовищем і самою людиною. Це результат внутрішніх і зовнішніх протиріч між потребою в самоствердженні і можливістю її задоволення, між самооцінкою і оцінкою групи, між вимогами групи і власними установками і переконаннями, тобто конфліктна поведінка виступає як схильність людини до конфлікту при взаємодії особистісних факторів і факторів зовнішнього середовища [84].

К. Томас для опису типів поведінки людей в конфліктних ситуаціях використовує двомірну модель регулювання конфліктів, основними вимірами котрої є кооперація, котра є пов'язаною з увагою людини до інтересів інших людей, залучених у конфлікт, та напористість, для котрої характерний акцент на захисті власних інтересів. Відомо виокремлення п'яти стратегій поведінки в конфлікті (К. Томас і Р. Кілменн): *суперництво* (конкуренція), *приспосовання*, *компроміс*, *уникнення*, *співпраця* [60, 135, 161, с. 470, 264].

Вибір стратегій залежить від індивідуально-психологічних особливостей учасників конфлікту, характеру ситуації, від того, на якій стадії знаходиться конфлікт, важливості конкретного рішення, оцінки потреб і бажань інших людей, характеру емоцій, що виявляються в конфлікті тощо [264].

Конкуренція – найдавніша форма поведінки людини. З одного боку, допомагає краще пізнати і зрозуміти себе, порівняти свої можливості з результатами діяльності та з можливостями і досягненнями інших людей. З другого боку, в цих умовах особистість набуває таких рис, що характеризує її як конфліктну та агресивну [6, 38].

Стосовно поняття «схильність до конфліктної поведінки» (конфліктність), відомо, що «схильність» розуміється як виборча спрямованість індивіда на певну діяльність, що спонукає займатися нею. Основою спрямованості є глибока, стійка, усталена потреба індивіда в певній діяльності, прагнення удосконалювати уміння і навички, що пов'язані з цією діяльністю [111, с. 323].

Відповідно до цього визначення, М. Р. Хачатурова схильність до конфліктної поведінки розуміє як виборчу спрямованість особистості на конфліктну поведінку, що обумовлена наявністю або відсутністю у неї тих чи інших особистісних особливостей [232, с. 643].

Доведено, що соціальна поведінка людини залежить від ситуації і може значно змінюватися [122]. З цього приводу конфліктна ситуація це – специфічний стан соціальної системи, спільності, групи або взаємодій між ними, в котрому проявляються: суперечливість інтересів, цілей, мотивів поведінки, життєвих установок; усвідомлення цього протиріччя, що супроводжується негативними емоціями, що спонукають потенційних конфліктерів шукати привід для конфліктного дії, виробляти стратегію, тактику і технологію майбутньої конфліктної боротьби; об'єктивна несумісність індивідуальних цілей і потреб учасників конфлікту [122, 126]; це період прихованої, взаємної або односторонньої незадоволеності, котра базується на індивідуальній або груповій оцінці ситуації, що склалася [150, с. 340].

За М. М. Кашаповим, О. І. Щербаковою характеристиками, що відрізняють конфліктну ситуацію від інших ситуацій, є:

- 1) протиріччя, що виникає між учасниками ситуації;
- 2) протидія учасників ситуації один одному, активне протиборство;
- 3) афективні прояви конфліктності, що супроводжують зіткнення учасників конфлікту;
- 4) потреби, що блокуються і цілі суб'єктів взаємодії [95 с. 157-158.].

Незважаючи на різноманітність визначень, конфліктність (диспозиція) у дослідженні розглядається як властивість, котра характеризується такою психічною активністю людини, емоціями, думками, мисленням, намірами, установками тощо, котрі спонукають особистість до конфліктної поведінки, зовнішньої, фізичної активності людини. Конфліктність – це вибіркова спрямованість особистості на поведінку, котра відповідає конфліктним переживанням, когніціям, задуму, намірам, установкам.

1.2. Структура конфліктності як риси особистості

Проблема конфліктності (схильності до конфліктної поведінки) та її структура розглядалася в роботах А. Я. Анцупова [22], Є. М. Богданова та В. Г. Зазикіна [38], М. М. Кашапова [97], Н. В. Нижегородцевої [142], І. С. Почекаєвої [157], І. Н. Свириденко [187], Т. В. Черняєвої [239].

Вивчення схильності до конфліктної поведінки у цій роботі забезпечується методом системного опису. Цей метод надає інформацію про системну організацію явища, що вивчається, де відбивається склад, структура, функції тощо. Завдяки системному підходу, структура схильності до конфліктної поведінки описує сукупність компонентів, що знаходяться у взаємодії між собою [54, с. 3].

А. В. Карпов підкреслює, що компонент є найпростішим утворенням, котрий ще має якісну специфічність цілого, а елементи – це ті структурні складові, з яких утворені компоненти, але котрі втрачають якісну визначеність цілого [93]. З позицій системного підходу конфліктність Н. І. Леоновим визначається як формами її вираження так і конкретними структурно-індивідуальними характеристиками [122].

І. М. Свириденко для дослідження структури конфліктності використовувала модель багатовимірного функціонального аналізу властивостей особистості, котрий був розроблений О. І. Крупновим, де будь-яку властивість особистості представлено сукупністю індивідуальних і особистісних характеристик, функціонально пов'язаних між собою. До особистісних характеристик були віднесені: мотиваційний, когнітивний і продуктивний компоненти, котрі визначаються соціальними факторами розвитку і залежать від соціального оточення; до індивідуальних – операційно-динамічний, емоційний і регуляторний компоненти, котрі обумовлені особливостями темпераменту і типом нервової системи, тобто значною мірою залежать від природних передумов. О. І. Крупновим був запропонований цілісний, системно-диспозиційний підхід до вивчення особистості та її

властивостей, що розглядалися як системні утворення. *Динамічний компонент* конфліктності презентований ергічністю (сила, інтенсивність, стійкість поведінки в конфлікті, поведінкова активність) і аергічністю (нерішучість, нестійкість намірів, прагнення уникнути проблемних ситуацій, угодовство). *Емоційний компонент* включає стеничність і астенічність (стомлюваність). *Регуляторний компонент* конфліктності розглядається з позиції інтернальності і екстернальності Шкала *мотиваційних* характеристик конфліктності включає соціоцентричність (домінують спонукання, пов'язані з почуттям обов'язку, переважанням громадських інтересів над особистими, прагнення допомогти іншим) і егоцентричність (бажання проявити себе через завзятість, волю, самостійність, незалежність, отримати заохочення, уникнути особистих ускладнень, звернути на себе увагу, самореалізуватися шляхом демонстративної поведінки в конфліктній ситуації). *Когнітивний компонент* презентований свідомістю (більш загальне, наукове визначення конфліктної ситуації, виділення істотних ознак, стрижневою основою конфлікту) та обізнаністю (поверхове розуміння причин виникнення конфлікту та його можливого розвитку, акцентування уваги на якійсь одній стороні прояву конфлікту). *Продуктивно-результативний компонент* виявляє предметність (пов'язана з суспільно значущим результатом, рішенням завдань, що поставлені колективом) і суб'єктність (бажання в конфліктній ситуації досягти результату, що сприяє зміцненню самоповаги суб'єкта, зростання його самооцінки, почуття впевненості тощо) [187].

А. Я. Анцуповим запропоновано розглядати структуру конфліктності близьку до традиційного розгляду психологічних феноменів. Автор визначає її не як просту суму, а як інтегральне утворення: *емоційний компонент* (стан особистості в ситуації міжособистісної взаємодії, невміння управляти своїм емоційним станом у перед конфліктних і конфліктних ситуаціях); *вольовий компонент* (нездатність особистості до свідомої мобілізації сил і самоконтролю); *пізнавальний компонент* (включає рівень сприйняття провокаційних дій опонента, суб'єктивність, невміння аналізувати і

прогнозувати ситуацію); *мотиваційний компонент* (відображає стан внутрішніх сил, що спонукають, і не сприяють адекватної поведінці в конфлікті і вирішенню проблеми); *психомоторний (поведінковий) компонент* (невміння володіти своїм тілом, управляти жестикуляцією і мімікою) [22].

В ході проведення дослідження конфліктності у старшокласників І. С. Почекаєва виділила *шість рівнів конфліктності*: елементарний, формальний, конформний, рівень дотримання нейтралітету, достатній і оптимальний. *Елементарний рівень* конфліктності характеризується відсутністю у старшокласника будь-яких знань про конфлікт і способи поведінки в ньому. В конфлікті поведінка старшокласника стає підкреслено ригідною, самоконтроль і самокритичність відсутні. *Формальний рівень* конфліктності вказує на наявність у підлітка деяких знань про природу конфлікту і способи поведінки в ньому, але вони носять формальний характер. Стан психічної напруги і агресія відносно опонента неодмінно супроводжують конфліктну взаємодію. Рефлексія власних дій розвинена слабо. Старшокласник сприяє розростанню конфлікту, тому що намагається залучити до нього інших учнів. *Конформний рівень* конфліктності передбачає наявність у старшокласника системних знань про природу конфлікту і способи його розв'язання, але вони не застосовуються їм на практиці. Учень свідомо віддає перевагу беззаперечним поступкам або компромісу, не намагаючись критично осмислити ситуацію. *Рівень дотримання нейтралітету* вказує на те, що наявна у старшокласника система знань про конфлікт, його види і можливі засоби врегулювання не спонукає учня до позитивного вирішення конфліктів. *Достатній рівень конфліктності* характерний для особистості, яка володіє цілісною системою знань про природу конфлікту, його динаміку, види, можливі причини та ефективні засоби його розв'язання. *Оптимальний рівень* конфліктності є відмінною рисою особистості із сформованою системою знань про природу конфлікту. Учень усвідомлює значимість вміння знаходити оптимальні засоби вирішення конфлікту. Розвинуте почуття власної гідності і здатність поважати опонента забезпечують сприятливе емоційне самопочуття

під час вирішення конфлікту. У конфліктній взаємодії особистість створює і підтримує атмосферу партнерства. Свідомо уникає постконфліктного протистояння. При переході на оптимальний рівень конфліктність набуває нову характеристику – конфліктну компетентність. Людина, яка досягла оптимального рівня конфліктності, сприймає конфлікт як невід'ємну і природню частину життя людей, що надає можливості для саморозвитку та гармонізації міжособистісних стосунків [97. 156].

Крім вищезначеного, М. М. Кашапов пропонує виділити рівні, за якими можна судити про існування конфліктності і про особливості її прояву: когнітивні, афективні, рефлексивні, поведінкові:

- на *когнітивному* рівні – це викривлене сприйняття ситуації, намірів інших людей; нездатність вийти за межі ситуації; недостатній аналіз ситуації, негативна оцінка поведінки опонента;

- на *афективному* рівні – відсутність контролю над своїми емоціями, низьке самовладання, нетерпимість до недоліків;

- на *рефлексивному* рівні – неадекватна самооцінка, упередження по відношенню до інших людей, відсутність критичності по відношенню до своєї поведінки, нехтування наслідками своїх вчинків;

- на *поведінковому* рівні – негнучкість поведінки при досягненні цілей, імпульсивність, агресивність, домінантність і тиск на опонента, невміння планувати і коригувати свою поведінку [97].

Основним критерієм конфліктності по Є. М. Богданову і В. Г. Зазикіну [38] є рівень її сформованості, котрий визначається за допомогою ряду показників:

- *кількість конфліктів*, що організовує дана особистість або в яких бере участь за одиницю часу;

- *негативність та деструктивність* наслідків конфліктів, в яких бере участь особистість, для опонентів, колективу, себе тощо, (*якість конфліктів*);

- *особистісні особливості*, що зумовлюють схильність до конфліктів.

Другий показник конфліктності особистості – якість конфліктів. На низькому рівні – конфлікти найчастіше носять конструктивний характер, швидко вирішуються, особистість займає позицію посередника або пасивного учасника; на середньому – конфлікти довготривалі, проте розв'язуються досить конструктивно і не несуть вкрай руйнівних наслідків; на високому рівні – конфлікти відрізняються затяжним характером, деструктивністю, нерозв'язністю. Стосовно третього показника – особистісні особливості, то на низькому рівні визначається відсутність особистісних особливостей, котрі характеризують особистість як конфліктну; на середньому – виразність конфліктності залежить від ситуації розвитку конфліктної взаємодії; на високому рівні – конфліктність як риса характеру і як спосіб поведінки актуалізується незалежно від ситуації.

Далі розглянемо динамічну, функціональну структуру конфліктної особистості, котру Є. М. Богданов і В. Г. Зазикін розробили спираючись на теорію особистості К. К. Платонова [151, 152].

Складається вона з чотирьох рівнів [38, с. 77]:

А. Біологічний рівень конфліктності визначається типом темпераменту, тобто силою, рухливістю і врівноваженістю нервових процесів (по І. П. Павлову); статевих, вікових властивостей тощо З позицій цієї концепції конфліктні особистості, здебільшого, мають холеричний тип темпераменту, котрий досить часто виявляється в поганому самовладанні і підштовхує до імпульсивних дій і оцінок. Значно менше серед них сангвініків, флегматиків. Меланхоліки, зазвичай, не конфліктні.

Б. Рівень психічних властивостей виявляється, коли конфліктна особистість характеризується звуженням уваги, її спрямованістю на об'єкт і предмет протиріччя. Такі особи володіють розвиненими вольовими властивостями, завзятістю, цілеспрямованістю, наполегливістю, впевненістю, рішучістю, котрі дозволяють конфліктній особистості вести тривале протиборство в умовах сильної психічної напруженості і негативних емоцій; виявляються амбівалентні реакції, емоційну збудливість. Їм притаманна

нетерпимість до чужого способу життя і поведінки (низька толерантність); характерні екстрапунітивність, мотиваційна ригідність, що виявляється в неможливості змінити поведінку, розвинені засоби досягнення, боротьби, влади, самоствердження; мають зосередженість на невдачах і власних переживаннях. У мисленні переважають логічні помилки, пов'язані з хибністю посилок, ірраціональні установки («хто не з нами той проти нас», «не можна довіряти нікому», «всі хочуть мене обдурити» тощо); сприйняття інших людей (соціальна перцепція) суперечливо і фрагментарно, вибірково направлено на конфліктні риси опонента і на конфліктогенні елементи ситуації; образи уяви пов'язані з «образом ворога», передбачення ситуації будується з точки зору «боротьби», «переслідування», «подолання». Мова характеризується великою кількістю негативних оціночних суджень, образливих слів, таких, що принижують честь і гідність співрозмовника. Невербальні засоби спілкування (здебільшого паралінгвістичні – гучність мови, інтонації) містять безліч конфліктогенів.

В. *Рівень досвіду, коли* конфліктні особистості володіють видатним досвідом конфліктного протиборства, що підкріплено певними вміннями, особливо в комунікаціях. Таки особи мають високий рівень маніпулятивного досвіду та використовують у відкритому протиборстві різноманітну кількість засобів та стратегій: зниження рангу опонента, ризик, дезінформацію, нагнітання напруженості, примусовість до необхідних дій, демонстрацію посилення власних можливостей, провокацію, загрози. Їх поведінка стереотипна: або схильність фіксуватися на сильних властивостях опонента або, навпаки, на перебільшенні своїх можливостей. Вони схильні захоплювати ініціативу і тримати її, що створює взаємодію типу «панування-підпорядкування», з іншого боку, не відрізняються відповідальністю.

Г. *Рівень спрямованості конфліктної особистості.* Основна характеристика такої особистості – егоцентрична спрямованість: неадекватна завищена самооцінка, бажання самовираження через протиборство та визнання; невідповідність високого рівня домагань реальним можливостям, що веде до

деформації; низький рівень морального розвитку і рефлексії, моральної нормативності поведінки і стосунків; відсутність ідеалів, ригідність. Такі особи займають позицію суперництва, виявляють нетерпимість до недоліків інших, непоступливі, самостверджуються за чужий рахунок, безвідповідальні. Їх поведінка характеризується амбівалентністю: від демонстрації «жертвності» до демонстративної «непереможності»; тримаються відособлено, зухвало або демонстративно. У групі конфліктна особистість зазвичай вибирає роль «бунтаря», «критика», «борця за справедливість», іноді ці ролі маскуються під соціально прийнятні («організатор», «генератор ідей», «лідер»); розвинені комунікативні здібності: легко знаходять контакт, здатні переконувати і заражати емоціями. Зазвичай типи акцентуації характеру – гіпертимний, епілептоїдний, циклоїдний, сензитивний тощо [38, с. 82, 120].

У психологічній структурі особистості є ряд показників (властивості), що є характерними для конфліктної особистості: емоційна холодність, домінантність, схильність до самоствердження, напруженість, занепокоєння, мінливість, недисциплінованість. Конфліктна особистість відрізняється виключно екстрапунітивним реагуванням на ситуації перешкод: в складних ситуаціях схильна шукати винуватих «на стороні», суб'єктивна причинність помилок заперечується, винуватим себе не вважає практично ніколи. Як професіонали конфліктні особи рідко досягають великих успіхів, оскільки в силу конфліктності ефективні професійні взаємодії утруднені. Саморозвитку заважають неадекватна самооцінка, нечіткі еталони. Така професійна неуспішність, викликана суб'єктивними причинами, сприймається конфліктною особистістю як прояв виняткового негативного ставлення до неї [38, с. 72].

Одним із завдань дослідження конфліктності (схильності до конфліктної поведінки) є пошук, експлікація та опис ознак, котрі характеризують її структурні компоненти. Теоретико-методологічною основою вирішення цієї задачі обрано континуально-ієрархічний підхід до дослідження структури особистості (О. П. Саннікова), що заснований на принципах *системності* (цілісність), *структурності* (внутрішня організація структурних рівнів);

інтегральності (взаємозв'язки між одно і різнорівневими компонентами) дименціональності (безперервності), детермінізму (причинна зумовленість подій). З цих позицій особистість презентується як макросистема, котра складається з різнорівневих, взаємосяжних (увзаємнених) підсистем, що мають специфічні характеристики [176, 184, 185, 268].

Розглядаючи конфліктність як стійку властивість особистості (схильність до конфліктної поведінки), презентуємо її як багаторівневий, цілісний феномен, котрий містить рівні, що є *відповідними континуально-ієрархічній структурі властивостей особистості* [177]. Враховуючі вищезазначене розглянемо конфліктність (схильність до конфліктної поведінки) з позиції континуально-ієрархічного підходу до її структури.

Отже, макроструктура конфліктності складається із компонентів:

- *формально-динамічного* рівня, що віддзеркалює силу, динаміку, перебіг конфліктності;

- *змістово-особистісний* рівень презентований ознаками конфліктності, що відображують її значимість для самої особистості: цінністю для особистості, установками щодо конфліктності та її проявів, мотивацією;

- *підструктура досвіду* містить ознаки, що характеризують знання, уміння та навички особистості, набуті при проявах конфліктності. У зоні індивідуального досвіду конфліктність виявляється як готовність до дій, що включають досвід конфліктної поведінки (поведінки в конфліктогенних ситуаціях) в різних сферах життєдіяльності особистості. У цьому випадку людина виступає як суб'єкт конфліктних дій з певними цілями, задачами, засобами;

- *соціально-імперативний* рівень презентований ознаками, що відображують уявлення про конфліктність та її прояви з позицій релігії, національної культури, традицій, соціального середовища тощо.

Серед ознак виділено *психофізіологічні* характеристики (суб'єктивне відчуття психофізіологічних змін, що супроводжують конфліктні переживання, думки та поведінку особистості: почастішання серцевих скорочень, підвищення

артеріального тиску, перехоплення духу, нестабільний ритм та збої дихання, озноб або відчуття жару, вологі долоні, відчуття тиску у грудях та грудки в горлі, болі в шлунку, відчуття фізичної напруги, тіло «важке» і «натягнуте як струна», фізичне відчуття неспокою, тремор рук та ніг тощо).

Спираючись на інформацію про якісні метапараметри особистості [177], а також на аналіз літератури з проблеми конфлікту, серед традиційних якісних компонентів схильності конфліктної поведінки можна виділити:

- *емоційні* характеристики – афективні реакції, що можуть спричинити конфлікт і виникають у процесі вияву конфліктності; насиченість, сила емоційних переживань, що характеризують конфліктність; ступінь яскравості емоційної палітри тощо (гнів, страх різного ступеня та етіології, образливість, запальність, агресивність, підозрілість, роздратування, сором, обурення, азартність, досада, презирство, ворожість, озлобленість, занепокоєння, хвилювання, тривожність, перезбудження);

- *когнітивні* характеристики – різноманітність думок, уявлень, що характеризують конфліктність (наявність у особистості ворожих думок, що супроводжують конфлікт, сварку або суперечку. Обтяжливість думок про програш у суперечці; думки про іншого, що він неправий, тривалість образливих думок, бажання помститися тощо);

- *конативні, або поведінкові* характеристики, що можуть виявлятися зовні, наявність конфліктних дій, прояви конфліктності в експресії, в виразних рухах, міміці, жестах, в поведінці (схильність особистості до дій, що виявляються в словах, котрі зачіпають, в образливих, погрозах, експресивних ворожих реакціях, неналежних діях стосовно іншої людини, відкрите висловлювання невдоволення та легке висування критики на адресу опонента, прагнення завжди і словом і справою довести свою правоту тощо);

- *контрольно-регулятивні*, що характеризують не результат, не зміст, а наявність активності особистості, котра спрямована на самоконтроль і регуляцію власних переживань, думок, дій або вчинків, що презентують конфліктність (здатність контролювати свої реакції, максимальний рівень

володіння власними емоціями і думками, котрі супроводжують конфліктність і її зовнішні прояви).

Кожний з параметрів є біполярним континуумом, на полюсах котрого розташовуються мінімально низькі і максимально високі значення показників. Значення кожного з якісних параметрів, домінування того або іншого компоненту (емоційного, когнітивного, поведінкового, регулятивного) в індивідуальній структурі конфліктності, відображає її якісну своєрідність і виявляється в особливостях вибору індивідуальних стратегій і способів поведінки особистості в різних ситуаціях.

Аналіз властивості, що вивчається у даному дослідженні, в контексті континуально-ієрархічного підходу дозволяє презентувати конфліктність як цілісну, багаторівневу властивість особистості, котра складається із компонентів формально-динамічного, якісного, змістово-особистісного та соціально-імперативного рівня, що взаємопов'язані між собою.

Означені характеристики конфліктності (схильності до конфліктної поведінки) потребують більш ретельного вивчення. На даному етапі дослідження більшою мірою вивчаються формально-динамічні і якісні характеристики конфліктності, оскільки саме вони відображають її психологічну сутність. Саме тому, пошук, експлікація, опис характеристик означеної властивості змістово-особистісного і імперативного рівнів становить перспективу нашого дослідження.

1.3. Властивості особистості, що супроводжують прояви конфліктності

Аналіз літератури показав, що існує безліч різноманітної інформації про властивості особистості, що пов'язані з конфліктністю (схильністю до конфліктної поведінки). Дані про взаємозв'язок конфліктності з іншими властивостями особистості в науковій літературі не систематизовані,

суперечливі, в цілому їх кількість недостатня для того, щоб об'єктивно аналізувати феномен, що досліджується.

Найчастіше, конфліктність особистості проявляється через конфліктну поведінку (див підрозділ 1.1.2). Але М. І. Леонов, дотримується думки, що стратегія поведінки в конфліктній ситуації не є стабільною характеристикою особистості і може значно змінюватися в залежності від ситуації [122].

В роботі Н. І. Коритченкової, В. П. Михайлової, Є. Б. Шпильової, які вивчали конфлікти в шкільному середовищі, виявлено зв'язок типу темпераменту і конфліктності: найбільш конфліктними виявилися особи з холеричним типом темпераменту, менше конфліктними – сангвініки, ще менш конфліктними – меланхоліки [108]. Однак, за даними М. Р. Хачатурової, яка досліджувала конфлікти в організаціях не підтверджується зв'язок конфліктної поведінки з темпераментом, але простежується тенденція до підвищеної конфліктності меланхоліків і холериків [232].

У праці А. Я. Анцупова і А. І. Шипілова наводяться дані, що вказують на зв'язок конфліктності з екстраверсією-інтроверсією та нейротизмом-стабільністю. На думку автора, підвищений рівень нейротизму особистості сприяє її конфліктній поведінці. Залежності між характеристиками екстраверсії-інтроверсії і конфліктністю особистості не виявлено [22]. Однак в дослідженні О. О. Рильської, яка вивчала зв'язок цих якостей у вчителів, підтверджено зв'язок конфліктності з інтровертністю-екстравертністю [174].

Для характеристики конфліктності особистості безумовно важливе значення мають її акцентуйовані риси. Є інформація, що акцентована особистість володіє специфічними відхиленнями від норми, виразним, надмірним посиленням окремих рис характеру: акцентуації при їх соціально-негативному розвитку межують з психопатіями [120].

В описах поведінки і стосунків акцентуйованих осіб (К. Леонгард, Г. Шмішек, А. Є. Лічко та ін.) знаходять чимало того, що характеризує конфліктну особистість.

В ході вивчення конфліктності в подружніх парах Л. А. Ніколаєва засвідчила, що конфліктність подружжя в залежності від типу прихильності до матері пов'язана з різними сферами сімейного життя. Так, при безпечному типі психологічної прихильності – це розбіжності у ставленні до грошей; при тривожно-амбівалентному типі психологічної прихильності – порушення рольових очікувань; при унікаючому типі психологічної прихильності – прояв домінування одним з подружжя, відносини з родичами і друзями [143].

Є. М. Богданов та В. Г. Зазикін свідчать про те, що конфліктна особистість має холеричний тип темпераменту, високий ступень агресивності, домінування, радикалізму, напруженості, підозрливості, самовпевненості; мати низький рівень моральної нормативності, емоційної стійкості, самоконтролю; в конфліктному протиборстві насамперед прагнути до конкуренції; не йти на компроміс або співпрацю, та визначається дією таких психологічних факторів, як компетентність у спілкуванні та емоційний стан [38].

Конфліктність передбачає певний рівень психічної напруженості. Він може бути різним для різних людей, що пов'язано з рівнем психологічної стійкості людини. Психічно стійкі і психічно нестійкі люди в складних ситуаціях поведуться по-різному. Так, наприклад, у психічно нестійких підлітків відсутні ефективні способи подолання перешкод, тому іноді спостерігається явище самоіндукції негативного емоційного напруження: дезорганізована поведінка підсилює стресовий стан, котрий ще більше дезорганізує поведінку, і як слід, веде до виникнення «хвилі дезорганізації» [170].

За В. О. Лабунською конфліктна особистість часто характеризується негативним само відношенням і неадекватною самооцінкою (завищеною або заниженою), самовпевненістю (невпевненістю у собі), униканням змін (відмова від роботи над собою). Міжособистісні стосунки характеризуються неприйняттям інших людей такими, якими вони є, прагненням змінити оточуючих, недовірою, запереченням, неповагою, закритістю, прагненням перемогти, домінуванням, напористістю, полярністю оцінок та інтерпретацій в

процесі спілкування. Цінності даної особистості можуть бути за змістом різноманітними, але їх відрізняє високий ступінь жорсткості, ригідності та консерватизму. Низький рівень розвитку емпатії, комунікативної компетентності; нерозуміння іншої людини і її позиції; монологічність мислення; слухання тільки себе, вибір насильницьких стратегій взаємодії, слабкий самоконтроль і саморегуляція емоційної сфери. У перелік якостей особистостей конфліктного типу можна включити зайву критичність та оцінювання, принциповість, прямолінійність, правдивість, наполегливість; егоцентризм, горделивість, зневагу, лицемірство, неадекватність самооцінки, самолюбство, невихованість, нестриманість, агресивність, авторитарність тощо [199].

А. В. Гончаров надає інформацію про взаємозв'язок самоствавлення з конфліктністю студентів: надмірна впевненість у собі, висока ригідність «Я-концепції», самозвинувачення, низька культура рефлексії визначають високу конфліктність; одночасно самовпевненість і самоцінність у поєднанні з розвиненою рефлексивною культурою пов'язані з конфліктністю [57].

Серед властивостей особистості, що супроводжують прояви конфліктності, у літературі зазначається: практичність, жорсткість, суворість, незалежність, рішучість, сміливість, підозрілість, фрустрованість, соціальна сміливість, активність, емоційна нестійкість, низькі значення оцінок інтелекту [77]. Конфліктні особи – це, як правило, честолюбні особистості, що прагнуть до лідерства [20].

У своєму дослідженні Є. Л. Боднар та Е. Я. Бауер [32] вказують на те, що конфліктні особистості характеризуються: домінантністю, радикалізмом, напруженістю, схильністю до відчуття провини. Крім того, їм наявна орієнтація на конкуренцію, холеричний тип темпераменту тощо.

Зв'язок конфліктності і креативності неоднозначно трактується дослідниками. Одні автори відзначають, що здатність творчих людей бути понад толерантними до невизначеності допомагає їм вибудувувати адекватні стосунки з оточуючими людьми (Л. А. Гордєєва, М. М. Кашапов). Гнучкість

мислення, характерна для високо креативних людей, легкість генерації ними ідей при вирішенні проблеми забезпечують можливість прояву конструктивної активності в конфліктних ситуаціях. Інші вважають, що виснаження психофізіологічних ресурсів в ході творчого процесу, неминуче призводить до порушень в емоційній сфері, породжує міжособистісні конфлікти [97].

У шерегу досліджень (С. Б. Дохолян В. А. Згура, Ю. А. Канатаєва, А. І. Шипілова,) доведено, що конфліктні особи мають високий індекс агресивності. Індивіди з високим рівнем конфліктності мають виражену установку і досвід застосування насильницьких засобів для досягнення своїх цілей. З конфліктних зіткнень вони найчастіше намагаються виходити з допомогою фізичної чи вербальної агресії [19, 212].

Як вказують Є. П. Ільїн та П. А. Ковальов, в ході вивчення конфліктності і агресивності (див. розд. 1.1.2), не слід вважати дані феномени тотожними поняттями. Це призводить до того, що в опитувальники для дослідження агресивності залучаються питання, що стосуються конфліктності, а в опитувальники для дослідження конфліктності розміщують питання, що пов'язані з агресивною поведінкою [87].

На думку А. О. Реана та І. С. Мазохи зі змістовно-психологічної точки зору поняття «агресивність» і «конфліктність» позначають різні психологічні феномени, що знаходять відображення як на рівні сучасних теорій агресивності і конфліктності, так і на рівні методів їх діагностики. Крім того, на поведінковому рівні конфліктність навряд чи може корелювати з популярністю, а ось агресія – не виключає такого взаємозв'язку, і корелює з соціометричним статусом і емоційною перевагою особистості [129, 130, 162, 163].

Є. П. Ільїн визначає конфліктність як складну якість особистості, котра включає в себе образливість, запальність (гнівливість), підозрлість (див. розд. 1.1.1), що знайшло своє відображення у методиці «Особистісна агресивність і конфліктність» Так, запальність (гнівливість) має кілька характеристик: гнівлива людина схильна сприймати широкий спектр ситуацій, котрі провокують; запальність як реакція характеризується діапазоном від середньо-

вираженого роздратування або досади до люті і сказу; це риса темпераменту, котра проявляється і без зв'язку з провокуючою ситуацією.

Виявлено, що чоловіки характеризуються більш високим рівнем прояву гніву, ніж жінки. Однак, як показано А. Ю. Степанян з співавторами, у дівчат-підлітків дратівливість, підозрілість і почуття провини виражені сильніше, ніж у хлопчиків-підлітків [87].

За даними П. А. Ковальова, який вивчав самооцінку образливості в трьох вікових групах самооцінка вище у дівчат, ніж у хлопців. Образливість, згідно з висновками дослідника, пов'язана зі схильністю до агресивної поведінки, причому такий зв'язок більш тісний у дівчат в порівнянні з хлопцями [102].

С. В. Афіногенова (2007) припустила що запальність і образливість більш виразні у осіб жіночої статі і у фемінінних особистостей в порівнянні з андрогінними і маскулініними незалежно від їх біологічної статі. Позитивний зв'язок образливості з фемінінністю виявлена у жінок і Н. Ю. Жарновецькою [102].

На думку А. Я. Анцупова, М. Р. Хачатурової поведінка людини, яка не розуміє емоцій і почуттів партнера по взаємодії, може викликати конфліктну реакцію. Завищений або занижений рівень домагань (і самооцінки) також сприяє виникненню міжособистісних і внутрішньо особистісних конфліктів [21, с. 181].

Нами вивчалися індивідуально-психологічні особливості емпатії осіб, які розрізняються за рівнем (високим і низьким) конфліктності [214].

Аналіз наукової літератури показав, що на здатність до співпереживання і співчуття, на прояв емпатії, впливають зовнішні і внутрішні, психологічні чинники, в якості останніх виступають властивості особистості, що супроводжують подібні переживання. Ці властивості особистості можуть, як підтримувати емпатичні переживання, сприяти їхній появі (товариськість, комунікабельність, впевненість у собі, позитивна установка до інших людей, толерантність тощо [146], так і блокувати розвиток і прояв емпатії (цинізм, егоїзм, агресивність, конфліктність тощо) [87].

Однією з таких внутрішніх властивостей, що блокує розвиток і прояв конфліктності зазначають толерантність [215]. У науковій літературі толерантність розглядається, насамперед, як повага і визнання рівності думок партнерів, інших логік і поглядів, права на відмінності, несхожість, унікальність, та відмова від домінування і насильства. Толерантність передбачає готовність людини прийняти інших такими, які вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди. При цьому толерантність не є відношенням байдужості (індиферентності) або пристосування до «іншого» (конформізму). Вона не передбачає і жертвовної позиції – повної відмови від власних інтересів, або альтруїзму. Це активна позиція сторін, зацікавлених у спільному результаті. У результаті теоретико-методологічного аналізу наукової літератури, толерантність визначається як стійка властивість особистості, що проявляється у здатності до розуміння та прийняття іншої людини, її позиції до соціальних та релігійних поглядів, у готовності до активної взаємодії зі світом у позитивному напрямку. Ця готовність заснована на стійкості до потенційно і реально загрозливих впливів (загрози невизначеності, новизни тощо), розмаїття світу та усвідомлюванні принципу взаємності. Толерантні особи налаштовані на прийняття інших людей такими як вони є, на позитивне ставлення до них [24].

А. Я. Анцупов визначає як одну з особистісних причин конфліктності низький рівень конфліктостійкості. Конфліктостійкість автор розуміє як специфічний прояв психологічної стійкості – здатність людини оптимально організувати свою поведінку в складних ситуаціях соціальної взаємодії, безконфліктно вирішувати проблеми в стосунках з іншими людьми [67].

У процесі теоретичного вивчення конфліктності особистості з позиції її функцій (дивись підрозділ 1.1.1) виявлено, що деякі автори (М. Р. Битянова, Н. У. Заїченко, Є. П. Ільїн, Д. В. Колесов, Е. С. Кузьмін, М. С. Міріманова, О. В. Наконечна, Г. А. Шевчук і А. С. Шевчук), які визначають дане і подібні з ним поняття, (конфліктність, конфліктна особистість) орієнтуються виключно на деструктивність конфліктності [91].

Протистояти конфліктності може здатність особистості до саморегуляції поведінки, вміння конструктивно знаходити вихід з проблемних ситуацій у спілкуванні, здатність до прийняття самостійних рішень, напористість, ініціативність. Все вищезначене є визначенням асертивності. У цьому контексті асертивність характеризується тим, що людина в процесі взаємодії з оточуючими людьми, поводжується згідно обставинам. Вона гнучко змінює свою поведінку в рамках прийнятих стандартів, норм і правил, реагуючи на конкретні обставини. Асертивні вміння передбачають можливість конструктивного поводження, не чинить неприємностей іншим людям, але при цьому, очевидна наявність вміння тактовно і ввічливо наполягати на своїй думці, прийнятті та наданні зворотного зв'язку і, разом з тим, здатності діяти рішуче при досягненнях намічених цілей [4, 180, 241, 243]. Встановлено, що чим вище показники конфліктності, тим нижче прояви асертивності [113, 218].

У науковій літературі поряд з терміном «конфліктність» найчастіше зустрічається термін «ворожість» (англ. hostility), що в свою чергу, зазвичай вживається разом із двома іншими, тісно з ним пов'язаними «агресією» і «гнівом» [217]. Відповідно до цього факту, ворожість – це тривале, стійке негативне ставлення або система оцінок, що застосовано до оточуючих людей, предметів і явищ; агресія – інструментальна поведінкова реакція, що носить характер покарання; гнів – емоційний стан, що має спонукальну силу [270]. Цікаве розуміння ворожості дає К. Ізард і визначає її як комплексну афективно-когнітивну рису, або орієнтацію особистості, що відповідає розумінню почуття як емоційної установки. Почуття ворожості виникає з негативного досвіду спілкування і взаємодії з будь-якою людиною в ситуації конфлікту. На думку К. Ізарда ворожість легше виникає у образливих і мстивих людей. Найчастіше почуття ворожості виявляється в «агресивному настрої», «агресивному стані», тобто в емоціях злості (гніву), відрази і презирства з притаманними їм переживаннями й експресією, що можуть призводити до агресивної поведінки. Але важливим є той факт, що ворожа (агресивна) поведінка може виникати з почуття ворожості, мотивуватися нею, але таким почуттям не бути [83, 90,

с.316.]

Varefoot et al., розуміють ворожість як антагоністичне ставлення до людей, що включає когнітивний, афективний і поведінковий компоненти. Так, афективний компонент презентує цілий ряд взаємозв'язаних емоцій: гнів, роздратування, образу, обурення, огиду тощо. Когнітивний компонент містить негативні переконання щодо людської природи в цілому (цинізм) і переконання в недобррозичливості інших людей по відношенню до самого суб'єкту (ворожі атрибуції, недовіра, підозрілість). Поведінковий компонент містить різноманітні форми прояву ворожості в поведінці, часто приховані, – агресію, негативізм, небажання співпрацювати, уникнення спілкування тощо. Найбільш цінним в зазначеному підході дослідників видається те, що вони вийшли за межі тріади «ворожість – гнів – агресія» і описали досить широкий спектр поведінкових і емоційних корелятивів ворожості [270].

За позицією Т. Сміта, який пропонує визначати ворожість як «комплекс негативних стосунків (ворожнеча неприязнь, недобррозичливість), переконань та оцінок стосовно до інших людей, тобто сприйняти інших людей як вірогідне джерело фрустрації, обману, провокації і т. п.». Ворожість як стійка риса особистості, виявляється як знецінення мотивів і особистісних якостей інших людей, відчуття себе в опозиції до оточуючих і бажання їм зла (активне – заподіювати шкоду, пасивне – спостерігати заподіяння шкоди).

В деяких роботах встановлено, що конфліктність пов'язана з імпульсивністю, тривожністю, агресивністю, прагненням до гострих відчуттів, схильністю до ризику [38, 129, 130, 216]. Відомо, що схильність до ризику розглядається як психологічний феномен, як риса особистості, що характеризується прагненням до ризику, схильністю до вибору ризикогених ситуацій (ситуацій, що несуть ризик), емоційною перевагою тієї або іншої діяльності (або цінності), що пов'язана з ризиком та глибокій, стійкій потребі в ній. Найчастіше, ризикованість-неризикованість визначається як характеристика поведінки, сплав особистісно-ситуаційних і соціальних

факторів. Вважається, що люди агресивні, з сильною потребою в домінуванні та самоствердженні більш ризиковані [35, 179].

Отже, узагальнення наведених вище результатів теоретичних і емпіричних досліджень дозволило стверджувати, що конфліктність взаємопов'язана з такими властивостями особистості як: наполегливість, напористість, незалежність, домінантність, підозрілість, запальність, роздратування, образливість тривожність, агресивність, асертивність, ворожість, впевненість у собі, толерантність, емпатія, схильність до ризику (ризикованість) тощо.

Матеріали цього розділу стали орієнтиром у доборі психодіагностичного інструментарію при вивченні конфліктності та широкого кола рис особистості, що аранжують її індивідуально-психологічні прояви.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ I

Проведений у даному розділі теоретико-методологічний аналіз досліджень з проблеми конфліктності в історичному та сучасному контекстах дозволяє зробити такі висновки:

1. Поняття «конфліктність» розглядається у літературі на рівні особистості, на рівні міжособистісних стосунків, на рівні соціально-психологічних чинників (конфліктогенів). Конфліктність (схильність до конфліктної поведінки) трактується як властивість, котра характеризується такою психічною активністю особистості, такими емоціями, думками, мисленням, намірами, установками тощо, котрі спонукають її до конфліктної поведінки, зовнішньої, фізичної активності. Конфліктність – це вибіркова спрямованість особистості на поведінку, котра відповідає конфліктним переживанням, когніціям, задуму, намірам, установкам.

2. На основі теоретико-методологічного аналізу психологічних джерел надано розуміння кола споріднених понять, найбільш важливих для психологічного дослідження конфлікту: «конфліктна особистість», «конфліктний потенціал особистості», «конфліктна поведінка», «стилі конфліктної поведінки», «конфліктна ситуація». Встановлено, що *конфліктна особистість* як носій тих рис особистості, що спричинюють конфлікти, сама ініціює конфлікти і так само легко залучається в конфлікти, котрі створені іншими; *конфліктний потенціал* особистості – це комплекс психологічних характеристик, мотивів, переконань, установок тощо, що спричинюють конфліктну взаємодію особистості; *конфліктна поведінка* визначається як система протилежно спрямованих, емоційно забарвлених дій, котрі ускладнюють досягнення цілей протиборчими сторонами і виступає як схильність людини до спричинення конфлікту при взаємодії чинників особистості і чинників зовнішнього середовища; *схильність до конфліктної поведінки* розуміється як виборча спрямованість особистості на конфліктну поведінку, що зумовлена наявністю або відсутністю у неї тих чи інших особистісних особливостей; *конфліктна ситуація* – це специфічний стан

соціальної системи, спільноти, групи осіб, або взаємодій між ними, в якому виявляються: суперечливість інтересів, цілей, мотивів поведінки, життєвих установок та усвідомлення цього протиріччя, котре спонукає потенційних конфліктерів шукати привід для конфліктних дій та виробляти стратегію, тактику і технологію майбутньої конфліктної боротьби.

3. У контексті континуально-ієрархічного підходу конфліктність розглядається як стійка, багаторівнева властивість особистості, в структурі якої серед її різнорівневих характеристик виділяються ознаки, що презентують формально-динамічний рівень структури особистості: потреба у переживаннях та проявах конфліктності, широта, легкість, усталеність, виразність; ознаки якісного рівня (емоційний, когнітивний, поведінковий, контрольо-регулятивний компоненти конфліктності); та установчий компонент як ознака змістово-особистісного рівня.

4. Визначено риси особистості, що взаємопов'язані з конфліктністю та виступають як ресурси конфліктності: агресивність, тривожність, ворожість, схильність до ризику (ризикованість), підозрілість, напруженість, фрустрованість, емоційна нестійкість, домінантність, низький самоконтроль, радикалізм тощо; теоретично встановлено комунікативні риси особистості, а саме: толерантність, емпатія, позитивна установка до інших людей, що уповільнюють, блокують вияви конфліктності; оприявлено риси особистості, що приймають участь у процесах регуляції: конфліктостійкість, асертивність, впевненість у собі.

Публікації автора, у яких представлені матеріали даного розділу:

1. Ульянова Т. Ю. Конфліктність як чинник ворожості / Т. Ю. Ульянова: збірник матеріалів наук.-практ. конф. молодих учених та студентів [«Проблеми сучасної психології особистості»], (Одеса, 14 травня 2015 р.) / МОН України, ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. – Одеса: Лерадрук, 2015. – 114–123.

2. Ульянова Т. Ю. Асертивні тенденції конфліктності / Т. Ю. Ульянова // Наука і освіта. – 2015. – №.10. – С. 200–206.

РОЗДІЛ II. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕСПЕЧЕННЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНФЛІКТНОСТІ

У цьому розділі висвітлено та описано етапи емпіричного дослідження; обґрунтовано вибірку основного емпіричного дослідження (380 осіб) та вибірку стандартизації (433 особи). Визначено комплекс методів, методик та процедур дослідження, спрямованих на діагностику показників конфліктності та рис особистості, що супроводжують її прояви. Надані результати розробки та апробації оригінальних методик, що діагностують показники формально-динамічного та якісного рівнів структури конфліктності.

2.1. Організація та методи емпіричного дослідження схильності до конфлікту

Основним завданням даної частини роботи була розробка напрямків емпіричного дослідження, його організація, обґрунтування репрезентативної вибірки, створення комплексу методів і методик, що є релевантними меті та завданням дослідження. Підґрунтям для вирішення цих завдань стали результати теоретичного аналізу зарубіжних та вітчизняних джерел, спрямованих на розробку проблеми конфліктності, що викладені у першому розділі роботи, а саме: теоретичні уявлення про схильність до конфліктності, що розглядається в роботі як складна, багаторівнева властивість особистості; аналіз та визначення споріднених понять, що характеризують семантичний простір проблеми конфліктності (конфліктна особистість, конфліктний потенціал особистості, конфліктна поведінка, стилі конфліктної поведінки, конфліктна ситуація); уявлення про макро- та мікроструктуру (формально-динамічний і якісний рівень) конфліктності з позицій континуально-ієрархічного підходу; експлікація та опис покомпонентного складу показників, що презентують означені рівні; визначення спектру рис особистості, що в

літературі розглядаються у взаємозв'язку з конфліктністю або супроводжують її прояви тощо. Саме ці здобутки теоретичного аналізу визначили напрями емпіричної частини роботи і систему дослідницьких процедур, що спрямовані на діагностику показників конфліктності та тих рис особистості, котрі вивчаються у співвідношенні з ними.

Отже, основне завдання даної частини роботи полягало у розробці програми емпіричного дослідження, створенні комплексу психодіагностичних процедур, спрямованих на діагностику показників конфліктності та гіпотетично пов'язаних з ними властивостей особистості.

Загалом, емпіричне дослідження містило такі етапи: *підготовчий* (розробка програми емпіричного дослідження, обґрунтування вибірки, вибір і розробка психодіагностичного інструментарію, підготовка стимульного матеріалу тощо), власно *психодіагностичний* (добір всіх емпіричних даних), аналітичний (математико-статична обробка та інтерпретація отриманих даних). Розглянемо зміст означених етапів більш ретельно. Перший, *підготовчий* етап емпіричного дослідження полягав у відборі психодіагностичного інструментарію, що спрямований на діагностику спектру властивостей особистості, котрі супроводжують конфліктність, визначенні репрезентативної вибірки та розробки і стандартизації оригінального психодіагностичного інструментарію, спрямованого на вивчення показників конфліктності. Розробці оригінальних методик передувало уточнення структури конфліктності та змістовне наповнення її показників на основі аналізу уявлень професійних психологів про конфліктність, конфліктну поведінку, засоби її регуляції тощо (аналіз самозвітів-творів на задану тему). Отже, підготовчий етап складався з організаційної та інструментальної частини.

Зміст організаційної частини. Емпіричне дослідження проводилось протягом трьох років (2013-2016). Безпосередньо вибірку дослідження склали: слухачі відділення перепідготовки кадрів зі спеціальності «Психологія» факультету післядипломної освіти та роботи з іноземними громадянами Південноукраїнського національного педагогічного університет імені

К. Д. Ушинського, кількістю 150 осіб віком 25-40 років та 230 студентів третього курсу цього університету у віці від 18 до 25 років. Таким чином, кількість осіб, що приймали участь у власно емпіричному дослідженні становить 380. Ця вибірка дає достатню кількість даних для досягнення поставленої мети. Важливо зазначити, що кожний обстежений брав участь у тестуванні в термін не більше одного місяця, за умови відсутності стресогених факторів (щоб запобігти ситуативних, актуальних впливів на особистість).

Окремо вибірку стандартизації (представники котрої не брали участі в основному дослідженні) склали 433 осіб. Слід зазначити, що оригінальні методики (у співавторстві) створені у двох варіантах: російськомовні і україномовні (переклад здійснювався за допомогою філологів-професіоналів, котрі визначати також змістовну та смислову відповідність методик). Вибірку стандартизації російськомовного варіанту (вихідного) склали 55 слухачів відділення перепідготовки кадрів зі спеціальності «Психологія» факультету післядипломної освіти та роботи з іноземними громадянами та 149 студентів старших курсів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського віком 18-25 років.

Вибірку стандартизації україномовного варіанту склали 229 студентів старших курсів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка віком 20-25 років. Крім того, для контент-аналізу стимульного матеріалу методик (індикаторів) були долучені 15 професійних психологів, 11 схильних до конфліктності осіб та 26 осіб, у яких виявилася її відсутність. Отже, загалом у дослідженні брали участь 813 осіб. У цій роботі загальна обробка отриманих даних здійснювалася за допомогою кількісного (кореляційного, факторного) та якісного (методів «асів», «профілів») аналізів. Для визначення достовірності розбіжностей в межах якісного аналізу був використаний параметричний t – критерій Ст'юдента. Математико-статистичні процедури обробки результатів дослідження проводилися з використанням комп'ютерної статистичної програми SPSS 13.00 for Windows [13, 14, 137, 138, 139].

Зміст інструментальної частини.

Як вже було зазначено, на даному етапі дослідження створено комплекс психодіагностичних методик, адекватних предмету, меті та завданням дослідження. У цей комплекс увійшли традиційні методики, що діагностують конфліктність та широкий спектр властивостей особистості, що гіпотетично пов'язані з виявом конфліктності та спеціально розроблений психодіагностичний інструментарій вивчення різнорівневих ознак конфліктності.

Задля вивчення властивостей особистості, котрі гіпотетично пов'язані з параметрами конфліктності (агресивності, схильності до ризику, асертивності, товариськості, емпатії, толерантності тощо) використовується комплекс методик, розроблений групою аспірантів під керівництвом і за участю О. П. Саннікової: «Тест-опитувальник якісних показників агресивності» [3], «Тест-опитувальник якісних компонентів схильності до ризику» [35, 178, 179], «Тест-опитувальник компонентів асертивності» (ТОКАС) [4, 180], «Тест-опитувальник якісних показників толерантності» [186], «Тест-опитувальник формально-динамічних показників товариськості» [2], «Тест-опитувальник емпатії» [1]. Також застосовані: методика «Діагностика ворожості» (за шкалою У. Кука, Д. Медлей) [222], «Тест впевненості у собі» В. Г. Ромека [166, 167, 168]; Методика «Діагностика самооцінки рівня тривожності» Ч. Д. Спілбергера, Ю. Л. Ханіна [161, 203, 228]; «Фрайбурзький багатофакторний особистісний опитувальник FPI» [158, 255], «16-PF особистісний опитувальник» Р. Кеттелла [27, 42, 133, 149, 161, с. 192, 172].

Задля вивчення різнорівневих показників конфліктності спеціально створено у співавторстві з науковим керівником та апробовано комплекс оригінальних методик, спрямованих на вивчення формально-динамічних і якісних показників конфліктності: процедура «Розміщення себе на шкалах конфліктності» (модифікація методики Т. Дембо та С. Я. Рубінштейн), «Експрес-діагностика суб'єктивного ставлення до конфлікту» (ЕДІСС), «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДІКО-1 самооцінний та

ДИДІКО-2 експертний варіант методики), котрі відповідають теоретичним уявленням про дану властивість особистості (див. розділ I) і вирішують практичні задачі, що пов'язані із пошуком особливостей конфліктності;

Добір психодіагностичних методик здійснювався на підставі вимог, що висуваються до психодіагностичного інструментарію: концептуальна обумовленість методу, відповідність методики меті, завданням та предмету дослідження; достатню репрезентативність, надійність, валідність та об'єктивність тесту; чіткість та однозначність інструкцій щодо проведення дослідження; можливість порівняння отриманих результатів з результатами інших авторів, при цьому необхідно враховувати, як саме розуміється автором конкретної методики психічне явище, що вивчається, яку воно має структуру, склад показників тощо. Результати психодіагностичного і аналітичного етапів надано у третьому розділі дисертації.

2.2. Аналіз методик, що дають інформацію про характеристики конфліктності

У даному підрозділі розглянемо доступні у літературі методики, що надають пряму, або опосередковану інформацію про деякі характеристики конфліктності.

Для діагностики та вивчення характеристик конфліктності застосовувалась методика *«Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки»*, що розроблена К. Н. Томасом та адаптована Н. В. Гришиною [126, 264].

У своїх дослідженнях автор концентрується на характерних формах поведінки людей в конфліктних ситуаціях. К. Н. Томас вивчає ці форми поведінки та виявляє які з них є більш продуктивними чи деструктивними. Завдяки цим дослідженням виявляється можливим з'ясувати яким чином стимулювати продуктивну поведінку в конфліктних ситуаціях. Методика *«Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки»* К. Н. Томаса складається з 12 тверджень, що спрямовані на виявлення типових способів

реагування особистості у конфліктних ситуаціях. Судження згруповані у 30 пар різних поєднань. Обстеженому пропонується вибрати ті судження, що є найбільш типовим для характеристики його поведінки. Автор визначає і описує п'ять способів поведінки: суперництво (Су), співробітництво (Сп), компроміс (К), уникнення (У), пристосування (П). «Суперництво» за К. Н. Томасом засноване на прагненні особистості домогтися задоволення своїх інтересів, на шкоду іншій людині або групі осіб; «пристосування» є протилежним конкуренції й означає готовність людини заради іншого пожертвувати своїми інтересами; «компроміс», за визначенням автора – це готовність до взаємних дій, в такому випадку обидві сторони програють, оскільки добровільно відмовляються від своїх інтересів. «Уникнення» К. Н. Томас розглядає як відсутність у особистості прагнення як до співробітництва, так і до досягнення власних цілей; «співробітництво» – це кооперація, котра заснована на повному задоволенні інтересів усіх учасників конфлікту [60, с.165]. Для надання повного уявлення про методику у додатку А, табл. А.1 наданий мануал цієї методики.

«Тест-опитувальник видів та форм агресії» розроблений у 1957 році американськими психологами А. Бассом і А. Дарки.

Поняття «агресія» і «агресивність» не є синонімічними. Агресію автори методики розуміють як усвідомлені дії, котрі спричинюють чи мають намір завдати шкоди іншій людині, групі людей чи тварин. Агресивність, на їх думку, це властивість особистості, що виявляється в готовності до агресії. А. Басс, крім поняття агресії вводить ще одне – ворожість. За автором – це: «... реакція, що розвиває негативні почуття і негативні оцінки людей і подій» [162, с.197, 161, с. 174]. Створюючи свій опитувальник, автори диференціюють прояви агресії і ворожості. Вони виокремлюють вісім показників (шкал): два види ворожості – образа і підозра, п'ять видів агресії – фізична, непряма, роздратованість, негативізм, вербальна агресія та відчуття провини. А. Басс і А. Дарки дають кожній шкалі визначення.

Так, *фізична агресія* – це використання фізичної сили проти іншої особистості.

Непряма агресія – агресія, котра іншим шляхом направлена на іншу особистість (плітки, злостиві жарти), чи як агресія, котра ні на кого не спрямована (вибухи ярості, прояви крику, тупотіння ногами тощо).

Роздратованість – готовність до прояву негативних почуттів при самому найменшому збудженні (запальність, грубість).

Негативізм – це опозиційна манера поведінки, котра спрямована проти авторитету та керівництва (може проявлятися у формах від пасивного опору до активної боротьби проти встановлених законів).

Образу автори розуміють як заздрість і ненависть до довколишніх, що зумовлені відчуттям гніву на увесь світ за дійсне чи уявне страждання.

Підозра – це недовіра та обережність по відношенню до людей, що ґрунтується на переконанні того, що довколишні мають намір заподіяти шкоду.

Вербальна агресія розглядається А. Басс і А. Дарки як вираз негативних почуттів, що виявляється через форму (крик, вереск) і зміст словесних відповідей (прокльони, погрози).

Почуття провини визначає можливе переконання особистості в тому, що вона є поганою людиною, що учиняє погано [163, с.198].

Методика «Особистісна агресивність і конфліктність», що розроблена Є. П. Ільїним і П. А. Ковальовим, призначена для виявлення схильності суб'єкта до конфліктності і агресивності як характеристик особистості. Методика складається з 80 тверджень та питань, відповіді на котрі, розподіляються на вісім шкал: «запальність», «навалістість», «образливість», «непоступливість», «безкомпромісність», «мстивість», «нетерпимість до думки інших», «підозрілість». Крім того, наявні сумарні показники: *позитивна агресивність суб'єкта* – сума балів за шкалами «навалістість», «наступальність», «непоступливість»; *негативна агресивність суб'єкта* – сума балів за шкалами «нетерпимість до думки інших», «мстивість»; *узагальнений показник конфліктності* – сума балів за шкалами «безкомпромісність», «запальність», «образливість», «підозрілість» [87, с.436, 222, с.150, 42, с. 614].

Методика виступає також і як паралельний тест.

Методика «Діагностика рівня конфліктності особистості», автори Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель, дає уявлення про кількісні (рівневі) характеристики конфліктності складається з 14 запитань з готовими варіантами відповідей (А, Б, В). Отримані бали підраховуються за допомогою таблиці. Сума балів визначає відповідний рівень конфліктності особистості. Використовуємо цей тест як паралельний [126, с.167].

Аналіз психодіагностичної літератури показав, що, незважаючи на широку наявність методик щодо вивчення конфліктності (схильності до конфліктної поведінки), не знайдено психодіагностичного інструменту, за допомогою якого можна було би досліджувати цілісну картину прояву саме якісних компонентів структури даної властивості – емоційного, когнітивного, поведінкового та контрольного-регулятивного, що відображають основні аспекти психологічного змісту конфліктності.

Зазначені вище методики дають часткову інформацію про деякі характеристики конфліктності, але відомості розрізнені і не досить повні, що спонукало нас до створення оригінальної методики.

2.3. Оригінальний психодіагностичний інструментарій, спрямований на вивчення конфліктності

2.3.1. Етапи розробки методики «Диференціальна діагностика конфліктності»

Як вже зазначено, *попередньо*, з урахуванням результатів аналізу теоретичних і емпіричних досліджень та відповідно до континуально-ієрархічної структури особистості О.П. Саннікової [177, 178] виділено багатовимірну структуру конфліктності (схильності до конфліктної поведінки) і описано покомпонентний склад її формально-динамічних і якісних показників. Задля уточнення складу зазначених показників, їх змістовного наповнення, було також проведено додаткове емпіричне дослідження – написання творів-самозвітів експертами професійними психологами на тему конфліктності, її

особливостей, пошуку психологічних характеристик на основі власних знань, власного досвіду і рефлексії її провів. Відомо, що в будь-якому розгорненому самоописі (самозвіті) можуть бути різною мірою презентовані ті або інші характеристики особистості. У спрямованому (заданому) стандартизованому самозвіті інформація конкретизується, що деякою мірою нівелює індивідуальні відмінності у розумінні предмету оцінювання і опису. Нестандартизовані звіти, котрі були застосовані у дослідженні, в порівнянні із стандартизованими надали можливість одержати потенційну різноманітність відтінків самоопису. Крім того, виникла можливість аналізувати уявлення про себе, про самоствавлення, що висловлюється мовою самого суб'єкта, а не тією, що нав'язана дослідниками і зафіксована в стандартизованих звітах [14, 44, 176].

Основними вимогами до осіб, котрі приймали участь у цьому дослідженні, були: достатній рівень рефлексії, щирість, уміння формулювати свої думки. Саме тому для опису переживань, думок, дій, що супроводжують конфліктність, і схильності до контролю за ними, були запрошені групи професійних психологів у кількості 15 чоловік. Обстеженим пропонувалося пригадати, проаналізувати і описати все, що з ними відбувалося, коли вони конфліктували, тобто, що вони переживали, про що думали, як поводитися, як здійснювали (або не здійснювали) контроль і як намагалися співволодіти із собою, із конфліктною ситуацією, якщо такі спроби були. Одержані результати оброблялися за допомогою контент-аналізу: у кожному тексті за спеціально розробленими критеріями і схемою виявлялася інформація про структурні компоненти конфліктності [160, 196, 197, с. 214].

Крім професійних психологів для вивчення уявлень про означений феномен та його прояви відібрано групи людей, які показали високі або низькі результати за методикою «Рівень конфліктності» Г. В. Ложкіна, Н. І. Пов'якель, тобто ті особи, у яких виявилася або схильність до конфліктної поведінки (11 осіб), або її відсутність (26 осіб). Ці люди також були долучені до роботи з процедурою написання нестандартизованих самозвітів. Метою застосування цих самозвітів було отримання додаткової інформації про феномен, що

вивчається – інформації як від «носіїв» даної риси особистості, тобто осіб, котрі схильні до конфліктності, так і від людей, які такими себе не вважають. Ми виходили з того, що саме ці особи, зможуть описати *свої* внутрішні переживання, думки тощо, котрі виникають у них разом із бажанням конфліктувати з власного життєвого чи професійного досвіду. Фактично вивчалися переживання, думки і дії, котрі виникають під час конфлікту і супроводжують конфліктну поведінку.

Далі була використана стандартна процедура аналізу цих нестандартизованих словесних звітів – творів [224]. Аналіз результатів, одержаних за допомогою самозвітів показав, що в них міститься інформація:

- *про наявність психофізіологічних змін*, що супроводжують конфліктну поведінку особистості. Ось, деякі з них: «відчуваю часте серцебиття, ніби серце хоче виплигнути з грудей», «прискорення пульсу», «дихання поверхневе та часте», «...перехоплює дух», «збивається ритм дихання», «...поява ознобу», «.. відчуття жару в області обличчя, голови, плечей та рук», «...вологі долоні», «...тремтіння рук та тіла», «...підвищення пітливості», «напруження в тілі» тощо. Найчастіше зустрічаються такі відповіді: «відчуваю часте серцебиття» та «прискорення пульсу»;

- *про емоційні переживання*, що супроводжують прояви конфліктності: «...мене охоплює роздратування», «здається, що все тіло наповнюється гнівом та злістю», «відчуваю непереборне бажання доказувати», «мене дратує...», «відчуваю себе пригніченим...», «болісно, що не зміг протистояти...», «обурює відчуття несправедливості», «відчуваю незрозумілий азарт», «відчувається посилення емоційної напруги», «відчуваю задоволення...», «...буваю ворожо настроєним», «відчуваю, як роздратування змінюється на обурення та гнів», «відчуваю бажання і жадобу справедливості, вимогу відшкодування», «злість». За частотою вживання визначаються: «здається, що все тіло наповнюється гнівом та злістю», «...мене охоплює роздратування», «відчуваю непереборне бажання доказувати»;

- *про думки, що пов'язані з конфліктністю*: «уявляю, як це будуть сприймати деякі люди...», «...не думаю про наслідки», «обтяжливі думки про...», «швидко забуваю про сварки», «...думки про помсту», «в думках аналізую поведінку...», «гадаю, що в моїй поведінці немає нічого загрозливого, проте часто незнайомі люди ставляться до мене з настороженістю...», «уявляю себе героєм...», «думки про наслідки того, що роблю», «важливо переконати іншого...», «думаю про переваги конфліктної поведінки», «думаю про самоствердження серед однолітків, бунт і протест проти принципів та правил дорослого життя». За частотою наявності тверджень, що зустрічаються у творах визначаються: «...не думаю про наслідки», «...думки про помсту»;

- *про конфліктні дії*: «відкрито висловлюю свою думку та претензії і вважаю, що це є нормальним для будь-кого...», «часто уникаю конфліктів», «намагаюсь переконати опонента, довести вірність своєї точки зору, своєї позиції», «...виявляю ворожу поведінку», «...спілкуюся гострою мовою», «реагую агресивними діями», «активно відстоюю справедливість», «іноді використовую образливі слова, щоб зачепити самолюбство, позбавити самовладання (психологічно послабити противника)», «застосовую підхід, в основі котрого спроби залякати противника і змусити його змінити позицію», «застосовую такі дії, щоб зберегти вірність своїм ідеалам і переконанням», «активно заперечую проти порушення того, що вважаю абсолютною істиною», «застосовую наполегливий, енергійний вплив на співбесідника шляхом вимог, вказівок, тиску», «якщо відчуваю пасивність опонента використовую прийоми маніпуляції задля досягнення своєї мети». Найчастіше зустрічаються твердження: «часто уникаю конфліктів», «відкрито висловлюю свою думку та претензії і вважаю, що це є нормальним для будь-кого...», «намагаюсь переконати опонента, довести вірність своєї точки зору, своєї позиції»;

- *про спрямованість на контроль і саморегуляцію своєї конфліктності (або їх відсутність)*: «коли сварюся, мені не до аналізу своїх дій ...», «довго не можу заспокоїтися після того, що мені довелося посперечатися...», «...буває, даю собі раду, коли в мене виникає бажання конфліктувати», «знаю, що іноді

конфліктувати безглуздо, проте я не можу стриматися...», «завжди контролюю бажання доказати свою правоту», «мене легко спровокувати на конфліктні дії», «слід завжди оцінювати і контролювати власні переживання, думки, дії або вчинки у конфлікті». За частотою вживання визначаються відповіді: «коли сварюся, мені не до аналізу своїх дій...», «знаю, що іноді конфліктувати безглуздо, проте я не можу стриматися », «слід завжди оцінювати і контролювати власні переживання, думки, дії або вчинки у конфлікті», «часто реагую несподіваними, навіть для себе, діями».

Таким чином, оброблені за допомогою контент-аналізу суб'єктивні звіти обраних груп обстежених надали можливість одержати додаткову інформацію про феноменологію конфліктності, емпірично підтвердити теоретично експліковані структурні складові (компонентний склад показників) і описати їх психологічний зміст. Важливо відмітити, що задіяння осіб, схильних і не схильних до конфліктної поведінки, дозволило уточнити змістове наповнення протилежних полюсів кожного показника конфліктності, котрі розглядаються у цій роботі як біполярні континууми. Даний етап закінчився узагальненням, поєднанням теоретичних та емпіричних результатів і розробкою на цій основі опису якісних показників конфліктності, котрі емпірично вивчаються в системі сумісних з ними властивостей особистості.

На рис. 2.1 представлено схему показників конфліктності, що вивчаються у цьому дослідженні. Кожний з представлених показників є біполярним континуумом, на полюсах котрого розташовуються мінімально низькі і максимально високі їх значення. Нижче надається покомпонентний опис показників конфліктності.

1. Змістовий рівень конфліктності презентує установчий компонент (суб'єктивне ставлення до конфлікту). При опису установчого показника конфліктності ми спиралися на визначення, що «...установчий показник відображає позицію особистості, який не підлягає безпосередньому спостереженню, проте вказує на її вибір, переваги і напрямки, у котрому вона

буде себе презентувати» [175, с. 10]. Отже, *додатний полюс* установчого компоненту конфліктності (УсПК+) характеризує спрямованість психічної активності особистості на фрагменти, об'єкти *будь якої* ситуації, з наміром направити її у площину конфлікту, що, у свою чергу, виявляє емоційне (переважно негативне) ставлення до опонента, до партнера по спілкуванню (до об'єкта спілкування), провокаційні думки, що керують агресивними реакціями особистості і виступають передумовою конфліктної поведінки.

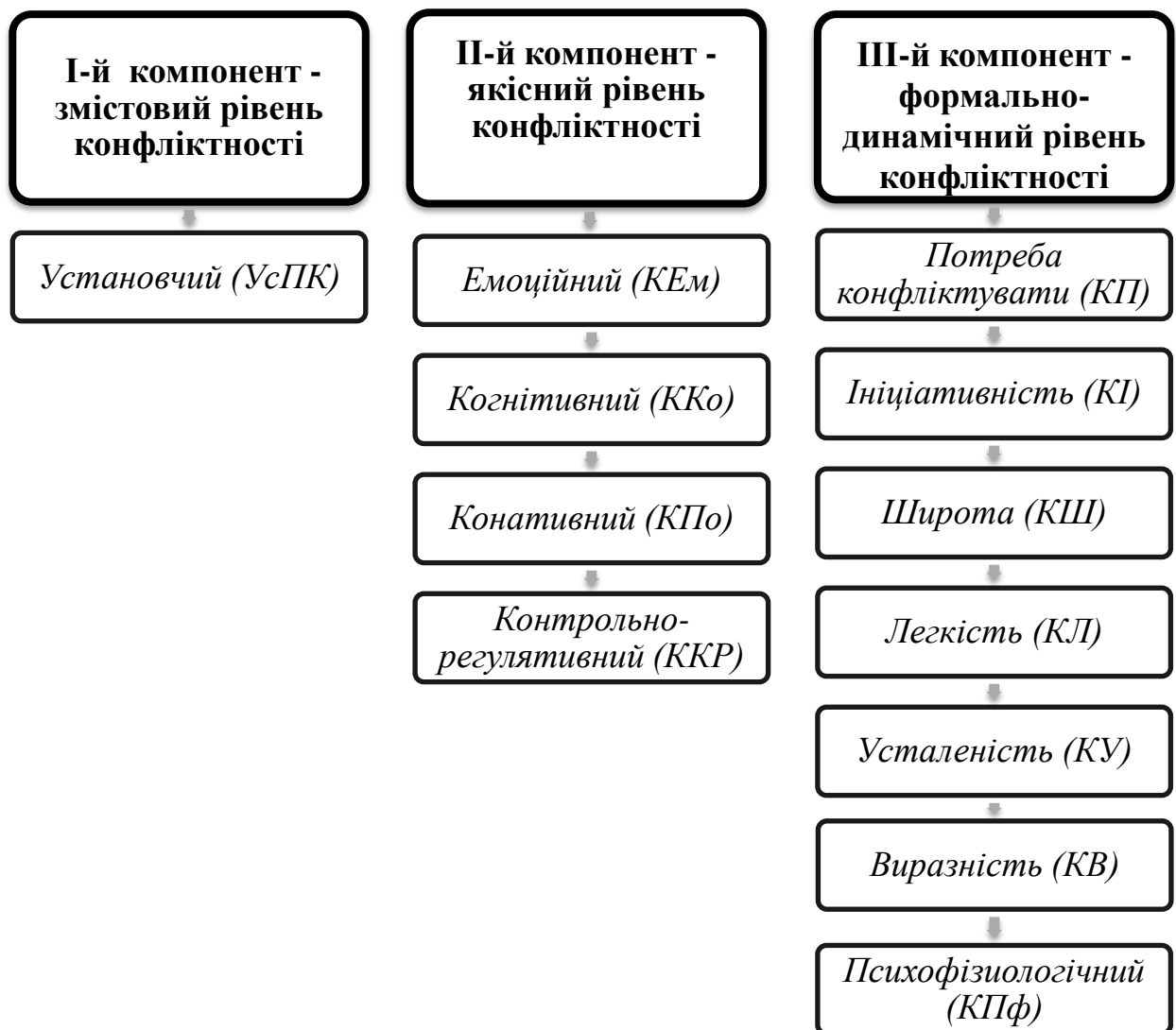

Рис. 2.1. Покомпонентний склад показників конфліктності

Установчий показник «відображає позицію особистості, що безпосередньо не спостерігається, проте вказує на її вибір, переваги і напрямок» [там само] у котрому вона буде виявляти свою конфліктність, що

свідчить про велику вірогідність появи конфліктної поведінки в конфліктній і, навіть, у емоційно нейтральній ситуації. *Від'ємний полюс* установчого компоненту (УсПК-) конфліктності означає спрямованість на неконфліктну поведінку.

Компоненти якісного рівня конфліктності.

2. Емоційний компонент конфліктності. *Додатний полюс* цього компоненту (КЕм+) свідчить про схильність особистості до яскравого, активного, бурхливого переживання емоцій різної якості, наприклад, переживання гніву, страху, запальності, злості, азарту, досади, роздратування, обурення, люті тощо, що виникають в процесі суперечки, конфлікту. *Від'ємний полюс* цього компоненту (КЕм-) свідчить про слабку або навіть повну відсутність переживання емоцій, що можуть бути спричинені конфліктом.

3. Когнітивний компонент конфліктності. *Додатний полюс* когнітивного компоненту (ККо+) свідчить про наявність у особистості ворожих думок, мислеформ, негативних уявлень, що супроводжують конфлікт, сварку, суперечку. Обтяжливість думок про програш у суперечці, переконання іншого, що він неправий, довга тривалість образливих думок, бажання помститися. *Від'ємний полюс* когнітивного компоненту (ККо-) вказує на відсутність ворожих думок і думко форм.

4. Конативний компонент конфліктності. *Додатний полюс* цього компоненту (КПо+) вказує на схильність особистості до дій, що виявляються в словах, котрі зачіпають, в образливих погрозах, надмірної критиці, експресивних ворожих реакціях, неналежних, неадекватних діях стосовно іншої людини, вираз негативних емоцій, невдоволення, у вигляді лайки, прихованої образи, недовіри, ненависті тощо. Прикладом такої поведінки можуть бути висловлювання вголос думок і бажань агресивного змісту: («прибити тебе треба»), або проклять, образи, образливі жарти, загрози примусу і вимагання, закиди і звинувачення, іронія, глузування, простий крик без формулювання змісту виразу, відкрите висловлювання невдоволення та висування критики на адресу опонента, підозри в його негативних спонуканнях, відкрита недовіра,

прагнення завжди і словом і справою довести свою правоту, загострене відчуття справедливості, перебивання співрозмовника при висловлюванні ним своєї думки, нестриманість, відкритий прояв особистої антипатії до співрозмовника, постійні або часті дріб'язкові причіпки, нехтування до партнера (коли опонент не слухає, ігнорує партнера, не звертає уваги на його слова), приниження значущості його ролі, негативна оцінка, «навішування ярликів», підкреслення різниці між собою і співрозмовником не на його користь, занижена оцінка вкладу партнера в спільну справу, перебільшення власного вкладу, своєї ролі, стійке небажання визнати свої помилки або чийось правоту, постійне нав'язування своєї точки зору, нещирість, порушення персонального фізичного простору тощо. *Від'ємний полюс* даного компоненту (КПо-) свідчить про відсутність означених вище характеристик конфліктності.

5. Контрольно-регулятивний компонент конфліктності. *Додатний полюс* цього компоненту (ККР+) свідчить про здатність контролювати свої реакції, максимальний рівень володіння власними емоціями і думками, що супроводжують конфліктність і її зовнішні прояви. *Від'ємний полюс* компоненту (ККР-) вказує на мінімальний рівень контролю і регуляції емоцій, що супроводжують конфліктність; на наявність яскравих, зовнішніх проявів (у емоціях, діях, мові, поведінці тощо).

Компоненти формально-динамічного рівня конфліктності.

6. Потреба конфліктувати. *Додатний полюс* показника (КП+) свідчить про прагнення, ваблення до конфліктних дій, відчуття необхідності в конфліктній поведінці, потребу особистості вирішувати суперечки з іншими людьми конфліктним шляхом, активне бажання ініціювати конфлікт, або залучитись до нього. *Від'ємний полюс* (КП-) вказує на відсутність потреби вирішувати суперечки через конфлікт.

7. Ініціативність. *Додатний полюс* компоненту (КІ+) свідчить про вступ у конфлікт за власною ініціативою без спонуки з боку оточуючих (прояв переживань, думки і конфліктні дії, що супроводжують конфліктність). *Від'ємний полюс* (КІ-) констатує вступ у конфлікт з ініціативи іншого.

8. Діапазон, широта конфліктної активності котра виявляється в діях, переживаннях, міркуваннях. *Додатний полюс* компоненту (КШ+) свідчить про, схильність конфліктувати завжди і в усьому, про різноманітність сфер (професійна, особистісна, сімейна, тощо), де виявляється конфліктність, про широке коло спілкування (рідні, друзі, колеги, знайомі, приятелі, нові знайомі і незнайомі люди), де виявляється схильність до конфліктної поведінки і про різноманітність конфліктних дій. *Від'ємний полюс* (КШ-) вказує на прояви конфліктності тільки в якомусь одному, узькому колі спілкування (сім'я, рідні, близькі друзі).

9. Легкість виникнення конфліктних проявів. *Додатний полюс* компоненту (КЛ+) свідчить про легкість, з якою особистість включається у конфліктну ситуацію, про легкість перетворення нейтральної ситуації у конфліктну, про швидкість проявів конфліктності, емоцій, думок, поведінки, експресивних реакцій, легкість виникнення, протікання і припинення емоційних переживань, що характеризують конфліктність, конфліктні міркування або конфліктні дії. *Від'ємний полюс* (КЛ-) свідчить про утрудненість вказаних характеристик конфліктності.

10. Усталеність (стійкість) конфліктності як властивості особистості. *Додатний полюс* компоненту (КУ+) свідчить про здатність відносно стійко, тривало виявляти конфліктність, конфліктні переживання, думки, конфліктну поведінку (первинний намір) навіть при зміні ситуації, впливу зовнішніх, або внутрішніх чинників конфліктності. *Від'ємний полюс* (КУ-) свідчить про нестійкість, мінливість проявів конфліктності.

11. Виразність конфліктних дій (експресія). *Додатний полюс* компоненту (КВ+) свідчить про яскраву експресію конфліктних проявів – виразність, силу та інтенсивність прояву почуттів, переживань особистості. Експресивні реакції є зовнішнім проявом емоцій і почуттів особистості в міміці, пантоміміці, голосі і жестах. Основними характеристиками експресії є мімічні вираження основних емоційних станів (гнів, радість, страх, печаль, здивування, відраза), частота, сила і інтенсивність жестикуляції – жести

вітання, прощання, привернення уваги, заборони, негативні, недовіри тощо. Також, виразність конфліктних дій виявляється у візуальному контакті опонентів спрямованості та довжині погляду (наприклад, погляд з нахмуреним лобом або опущеними куточками рота, свідчить про критичне або підозріле ставленні до співрозмовника), ході – як стилі пересування людини, в її ритмі, динаміці кроків, амплітуді перенесення тіла при русі, позам (закрита поза сприймається як поза недовіри, незгоди, протидії, критики), мові: інтонаційному ладі мови, її силі, висоті і тону голосу, швидкості мовлення. *Від'ємний полюс* (КВ-) констатує невиразність проявів конфліктності.

12. Психофізіологічний компонент конфліктності.

Додатний полюс цього компоненту (КПф+) свідчить про наявність суб'єктивних психофізіологічних змін організму, що супроводжують конфліктні переживання, думки та поведінку особистості: почастищення серцевих скорочень, пульсу, підвищення артеріального тиску, перехоплення духу, нестабільний ритм та збої дихання, озноб або відчуття жару, вологі долоні, відчуття тиску у грудях та грудки в горлі, болі в шлунку, відчуття фізичної напруженості, тіло «важке» і «натягнуте як струна», фізичне відчуття неспокою, тремор рук та ніг тощо. *Від'ємний полюс* даного компоненту (КПф-) характеризує відсутність суб'єктивно фізіологічних змін організму при конфлікті.

Значення кожного з параметрів, домінування того або іншого компоненту (психофізіологічного, емоційного, когнітивного, конативного, регулятивного), їх якісно-кількісне сполучення, характеризує індивідуальну своєрідність конфліктності. Слід нагадати, що психодіагностичні засоби, що розглянуті у підрозділі 2.2 спрямовані на вивчення різних характеристик конфліктності. Але її якісні і формально-динамічні характеристики, що розглянуті у цьому підрозділі, традиційні методики не діагностують. Саме тому, повсталала задача створення надійного інструментарію, за допомогою котрого можна було б діагностувати компоненти конфліктності як стійкої індивідуально-психологічної властивості особистості. Створення оригінальної методики

проведено відповідно до вимог психометрики і здійснено за традиційними етапами [14, 39, 45]. На першому етапі відбувалась емпірична перевірка теоретичного конструкту методики, доповнювався зміст експлікованих показників для чого були задіяні експерти (див. попередній підрозділ). Далі на підставі сформульованих теоретичних положень і розробленого теоретичного конструкту оригінальної психодіагностичної методики, спрямованої на вивчення показників конфліктності, розроблялись індикатори, процедура тестування, здійснювалася підготовка інструкцій та корекція стимульного матеріалу, бланків, ключів і обробки даних. Потім проводилась апробація розробленої оригінальної методики, уточнялися твердження, перевірялась відповідність емпіричного і теоретичного конструкту методики (факторний аналіз), зібрані відомості про валідність та надійність (кореляційний аналіз), складалися ключі і характеристики показників методики для інтерпретації тестових даних.

Для дослідження показників конфліктності, котрі описані вище, застосовувалась проста і універсальна процедура «Розміщення себе на умовних шкалах конфліктності», в основу якої було покладено методику Тамари Дембо та Сюзани Рубінштейн. Вперше ця процедура була застосована С. Я. Рубінштейн у 1970 році для дослідження деяких рис особистості за допомогою самооцінки. В ній використовувався прийом Тамари Дембо, за допомогою котрого виявлялась уява досліджуваного про своє щастя. Методика, на відміну від інших, дуже проста. Суть її полягає в тому, що обстежений визначає своє місце на шкалі, наприклад щастя, або здоров'я, котра являє собою вертикальний відрізок, наданий на аркуші паперу. Верхня точка – це максимальний прояв, а нижня – мінімальний [176]. Дана процедура дослідження останнім часом широко застосовується в психології. На цій основі за допомогою самооцінки і експертної оцінки вивчаються різноманітні риси особистості: емоційність [176, с. 26, с. 41,183], товариськість [2, 176, с. 7], емпатія [1, 146, 176, с. 37, с. 172], психологічна проникливість [176],

комунікативна креативність [176, с. 168], адаптивність [176], асертивність [4, 180], сценічні бар'єри [176] тощо.

Означена процедура також була застосована у цій дисертаційній роботі для дослідження всіх означених вище показників конфліктності (схильності до конфліктної поведінки). Відповідно до вимог методики, кожному обстеженому був наданий «предмет оцінки» – опис кожного показника конфліктності (високі і низькі значення), що був презентований умовною шкалою (вертикальним відрізком). Такий опис необхідний для того, щоб не було розходжень в уявленнях обстежених про ті властивості, котрі вони будуть оцінювати у себе. Попередньо розроблявся «предмет оцінки» з метою формування у обстежених єдиного уявлення про мінімальні і максимальні прояви конфліктності [176, с. 7]. Характеристики якісних і формально-динамічних показників надані вище, стимульний матеріал (інструкція і бланки для відповідей) надані в додатках Б.

2.3.2. Результати апробації методики, спрямованої на діагностику показників конфліктності

Для того щоб перевірити сформульовану нами гіпотезу щодо складу конфліктності (схильності до конфліктної поведінки) і *відповідно до теоретичного конструкту методики*, була проведена факторизація матриці кореляцій показників конфліктності. Конкретно нами був використаний один з поширених методів мультифакторного аналізу – центроїдний метод з наступним обертанням, ротацією (Principal Component Analysis and Rotation Method) отриманих факторів. Факторний аналіз презентує систему моделей та методів, котрі слугують перетворенню вихідного набору ознак до найбільш простішої і змістової форми. Він базується на припущенні, що поведінку, котру виявляє обстежений, можна пояснити за допомогою невеликої кількості «прихованих» характеристик, які називають факторами [133]. Таким чином, основним завданням факторного аналізу є спрощення опису даних через скорочення числа необхідних змінних величин, тобто факторів [13, 14, 137, 138].

Була випробувана чотири-, п'яти- та шести- факторні моделі. Найбільшою мірою критеріям оцінки факторної моделі відповідала *п'ятифакторна модель*:

всі фактори обраної моделі відносно пропорційні, більшість показників рівномірно розподілилися (увійшли до одного фактору з достатньою факторною вагою). У табл. В.1, В.2, В.3, що надані у додатку В, презентовані результати факторного аналізу індикаторів, а саме, статистичні дані, чотирифакторна та шестифакторна моделі.

Таблиця 2.1

Результати факторного аналізу індикаторів конфліктності Rotated Component Matrix (п'ятифакторна модель)

Показники	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5
КПф 1	368	14	490	-55	173
КПф 2	678	-68	-189	132	99
КПф 3	448	53	130	-274	56
КПф 4	781	-96	-63	23	-45
КПф 5	682	98	68	-130	-89
КПф 6	-591	193	-229	-93	-30
КПф 7	636	22	62	19	23
КПф 8	747	42	158	61	121
КПф 9	657	131	17	-31	55
КПф 10	523	108	-92	44	55
КЕМ 11	53	680	-66	-136	12
КЕМ 12	-26	578	-19	124	150
КЕМ 13	109	469	224	-61	-38
КЕМ 14	41	563	-108	-204	14
КЕМ 15	87	470	101	-76	-183
КЕМ 16	12	519	-17	-183	-61
КЕМ 17	126	493	26	-149	280
КЕМ 18	63	377	201	291	232
КЕМ 19	67	354	237	274	-189
КЕМ 20	57	602	129	335	76

Таблиця 2.1

Результати факторного аналізу індикаторів конфліктності Rotated Component Matrix (п'ятифакторна модель)

Показники	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5
ККо 21	102	156	277	231	344
ККо 22	221	-73	143	134	331
ККо 23	-64	149	130	055	535
ККо 24	120	28	-120	16	651
ККо 25	181	287	107	-149	411
ККо 26	199	221	26	91	383
ККо 27	-34	212	213	146	390
ККо 28	-19	39	-224	253	-326
ККо 29	-37	-15	-93	319	-413
ККо 30	190	17	10	-55	415
КПо 31	24	136	360	52	-237
КПо 32	257	288	363	-148	-203
КПо 33	-96	111	323	193	87
КПо 34	27	119	452	-129	-18
КПо 35	-96	-273	483	182	10
КПо 36	-84	11	561	-217	65
КПо 37	-59	89	538	-112	162
КПо 38	-16	-76	-453	283	31
КПо 39	259	-18	399	228	65
КПо 40	245	16	570	218	-122
ККР 41	104	290	-115	370	121
ККР 42	-112	-122	113	-365	102
ККР 43	33	120	-114	311	110
ККР 44	-126	-163	211	-412	-38
ККР 45	118	18	-30	383	14

Таблиця 2.1

Результати факторного аналізу індикаторів конфліктності Rotated Component Matrix (п'ятифакторна модель)

Показники	Фактор 1	Фактор 2	Фактор 3	Фактор 4	Фактор 5
ККР 46	193	-29	-93	461	-123
ККР 47	12	62	210	338	-61
ККР 48	42	128	60	-353	210
ККР 49	131	217	-231	399	132
ККР 50	108	-92	44	-470	-112

Extraction Method: Principal Component Analysis. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 9 iterations.

Total Variance Explained

Component	Rotation Sums of Squared Loadings		
	Total	% of Variance	Cumulative %
1	19,556	19,754	19,754
2	10,475	10,580	30,334
3	6,077	6,139	36,473
4	5,100	5,152	41,625
5	4,986	5,036	46,661

У табл. 2.2 представлено вибіркві результати факторного аналізу показників, що діагностуються методикою ДИДІКО-1 (п'ятифакторна модель).

Аналіз отриманих результатів показав, що всі індикатори тесту мають значиму факторну вагу (стосовно критичних значень коефіцієнтів кореляцій), індикатори розподілились по п'яти факторам, зміст котрих відповідає теоретично розробленому конструкту даної методики, де виокремлюються означені показники, що і підтверджує їх наявність.

Таблиця 2.2

Групування індикаторів конфліктності за п'ятьма факторами

Фактори									
Фактор 1		Фактор 2		Фактор 3		Фактор 4		Фактор 5	
Інди-катор	Факт. Вага	Інди-катор	Факт. Вага	Інди-катор	Факт. Вага	Інди-катор	Факт. Вага	Інди-катор	Факт. Вага
КПф 4	781	КЕМ 11	680	ККо 24	651	КПо 30	570	ККР 50	-470
КПф 8	747	КЕМ 20	602	ККо 23	535	КПо 26	561	ККР 46	461
КПф 5	682	КЕМ 12	578	ККо 30	415	КПо 27	538	ККР 49	399
КПф 2	678	КЕМ 14	563	ККо 25	411	КПо 25	483	ККР 45	383
КПф 9	657	КЕМ 16	519	ККо 27	390	КПо 24	452	ККР 41	370
КПф 7	636	КЕМ 17	493	ККо 26	383	КПо 29	399	ККР 47	338
КПф 10	523	КЕМ 15	470	ККо 21	344	КПо 22	363	ККР 43	311
КПф 3	448	КЕМ 13	469	ККо 22	331	КПо 21	360	ККР 48	-353
КПф 1	368	КЕМ 18	377	ККо 28	-326	КПо 23	323	ККР 42	-365
КПф 6	-591	КЕМ 19	354	ККо 29	-413	КПо 28	-453	ККР 44	-412

Примітка: 1) позначення показників конфліктності: психофізіологічний (КПф), емоційний (КЕМ), когнітивний (ККо), конативний (КПо), контрольно-регулятивний (ККР); 2) показники представлені в порядку зменшення факторної ваги; 3) n = 204; 4) індекс біля показника означає номер твердження; 5) тут і надалі нулі та коми опущені; 6) від'ємний знак (-) свідчить про те, що у даний фактор входить від'ємний полюс даного показника.

Таким чином, було створено остаточний варіант психодіагностичної методики «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДІКО самооцінний та експертний варіант), що діагностує 6 (5 первинних і 1 вторинний) показників конфліктності (шкал): КПф – психофізіологічний, КЕМ – емоційний, ККо – когнітивний, КПо – конативний, ККР – контрольно-регулятивний, ЗПК – загальний показник конфліктності. Процедура тестування стандартна. Структуру методики складає: письмову інструкцію, стимульний матеріал у

вигляді 50 тверджень (по 10 тверджень на кожен показник), серед котрих є «прямі» і «зворотні» твердження, розроблений бланк, на котрому передбачено чотири варіанти відповідей на кожне питання, що оцінюються за наступною шкалою:

«безумовно, так» – 4 бали;

«мабуть, так» – 3 бали;

«мабуть, ні» – 1 бал;

«безумовно, ні» – 0 балів.

Підрахунок «сірих» балів здійснюються відповідно до ключа. За результатами методики визначається рівень вираження окремих складових конфліктності і загальний ступінь її прояву. Обчислення індивідуальних оцінок по кожному з показників (компонентів) полягає в підсумовуванні набраних балів по кожному з індикаторів. Максимально висока оцінка по кожному показнику складає 40 балів, мінімальна – 0 балів. Середня сума балів за всіма шкалами, окрім психофізіологічного показника, утворює загальний показник конфліктності (ЗПК): $ЗПК = (КЕм + ККо + КПо + ККР) : 4$

Нижче наводиться повний текст стимульного матеріалу (інструкція та твердження) україномовного варіанту даної методики (варіант 1 і 2).

Стимульний матеріал методики «Диференціальна діагностика конфліктності» ДИДІКО 1 (самооцінний варіант)

ІНСТРУКЦІЯ

Перед Вами опитувальник, що містить різні твердження, і бланк на якому передбачено 4 варіанти відповідей: «безумовно, так»; «мабуть, так»; «мабуть, ні»; «безумовно, ні». Ваше завдання – погодитися або не погодитися з даним твердженням і поставити хрестик під тим варіантом відповіді, котрий Вам найбільше підходить в даному випадку. Уважно перевіряйте, щоб номер твердження співпадав з таким же номером на бланку відповідей. Просимо відповідати відверто. Ви можете бути упевнені, що Ваші відповіді не розголошуватимуться.

Дякуємо за співпрацю. Якщо Вам незрозуміла інструкція, прочитайте її ще раз.

1. Як правило, ще до початку конфлікту, що наближається, я відчуваю себе вже утомленим і спустошеним
2. У суперечці я відчуваю прилив енергії і повноту сил
3. Завжди під час суперечки у мене частішає серцебиття
4. Звичайно конфлікт з ким-небудь, супроводжується у мене відчуттям здавлених грудей та грудкою в горлі
5. Я відчуваю болі в шлунку, коли конфлікую з ким-небудь
6. Звичайно конфліктна ситуація і навіть скандал не викликають у мене відчуття фізичної напруженості
7. Коли я сперечаюсь з ким-небудь, у мене потіють долоні, з'являється відчуття жару
8. При будь-якому конфлікті у мене перехоплює дух, збивається ритм дихання
9. У конфліктній ситуації моє тіло напружене і «натягнуте як струна»
10. Коли я сперечаюсь з ким-небудь, я завжди фізично відчуваю неспокій
11. Будь-який програв мене дратує
12. Мене дратує, коли мені суперечать
13. Іноді я відчуваю, що від люті готовий(а) «видряпати очі»
14. Мене дратують тупі і нетямущі люди
15. У гніві можу образити людину
16. Я злюся, коли мене відволікають від роботи по дурницях
17. Я відчуваю себе пригніченим і приниженим, коли програю суперечку
18. Я не витримую невиконання моїх вказівок або прохань
19. Зазвичай у суперечці у мене виникає ціла гамма емоцій
20. Я не витримую зневажливого ставлення до моєї думки
21. Я рідко думаю про наслідки, коли з кимось сварюся
22. Думка інших в суперечці для мене не має значення
23. Я думаю, що без конфліктів неможливо досягти своїх цілей в житті

24. Я завжди наперед продумую свою поведінку в конфліктній ситуації
25. Мені обтяжливі думки про те, що я програв у суперечці
26. Я не завжди можу передбачати конфліктну для мене ситуацію
27. Для мене важливо переконати іншого, що він не правий
28. Думаю, що я неконфліктна людина
29. Я швидко забуваю про свої конфлікти і сварки з іншими людьми
30. Я завжди в думках аналізую свою поведінку в конфліктній ситуації, що відбулася зі мною
31. Якщо у мене є претензії до когось, то я відкрито їх висловлюю
32. У суперечці з людьми я можу бути переконливим
33. Я завжди і словом і справою прагну довести свою правоту
34. Якщо мене хтось дратує, я не приховую цього
35. По моїй поведінці завжди можна зрозуміти, що у мене з кимось зіткнулися інтереси
36. Багато хто говорить, що у мене «гостра мова»
37. Під мою гарячу руку краще не потрапляти
38. Мене дуже важко спровокувати на конфліктну поведінку
39. Деколи, в конфліктній ситуації, я здійснюю несподівані, ризиковані дії
40. Я досить часто не по своїй волі потрапляю в конфліктні ситуації
41. Зазвичай я можу змінити тему розмови для запобігання конфлікту
42. У суперечці з людьми я можу наговорити багато зайвого
43. Я легко зберігаю спокій в більшості конфліктних ситуацій
44. Мені важко понизити своє «загострення пристрастей», коли мій співбесідник грубий і не має рацію
45. В процесі навіть затяжної сварки з легкістю можу перетворити все на жарт
46. Зазвичай, я не ухвалюю поспішних рішень в суперечці, щоб з часом все добре обдумати
47. Мені завжди вдається контролювати свій гнів і роздратування навіть під час гострого конфлікту із співбесідником
48. Я часто розплачуюся за свою різкість і грубість при з'ясуванні стосунків

49. Я завжди знаю, коли треба «усмирити» свій запал і не посваритися із співбесідником

50. У суперечці я часто втрачаю над собою контроль

Стимульний матеріал методики «Диференціальна діагностика конфліктності» ДИДІКО 2 (експертний варіант)

ІНСТРУКЦІЯ

Перед Вами опитувальник, що містить різні твердження, і бланк на якому написано прізвище людини, котру ви маєте оцінити за наданими Вам твердженнями та передбачено 4 варіанти відповідей: «безумовно, так»; «мабуть, так»; «мабуть, ні»; «безумовно, ні». Ваше завдання – погодитися або не погодитися з даним твердженням і поставити хрестик під тим варіантом відповіді, яка Вам найбільше підходить в даному випадку. Уважно перевіряйте, щоб номер твердження співпадав з таким же номером на бланку відповідей. Просимо відповідати відверто. Ви можете бути упевнені, що Ваші відповіді не розголошуватимуться. Дякуємо за співпрацю. Якщо Вам незрозуміла інструкція, прочитайте її ще раз.

1. Як правило, ще до початку конфлікту, що наближається, він/вона відчуває себе вже утомленим і спустошеним
2. У суперечці він/вона відчуває прилив енергії і повноту сил
3. Завжди під час суперечки у нього/неї частішає серцебиття
4. Звичайно конфлікт з ким-небудь, супроводжується у нього/неї відчуттям здавлених грудей та грудкою в горлі
5. Він/вона відчуває болі в шлунку, коли конфліктує з ким-небудь
6. Звичайно конфліктна ситуація і навіть скандал не викликають у нього/неї відчуття фізичної напруженості
7. Коли він/вона сперечається з ким-небудь, у нього/неї потіють долоні, з'являється відчуття жару
8. При будь-якому конфлікті у нього/неї перехоплює дух, збивається ритм дихання

9. У конфліктній ситуації його/її тіло напружене і «натягнуте як струна»
10. Коли він/вона сперечається з ким-небудь, він/вона завжди фізично відчуває неспокій
11. Будь-який програв його/її дратує
12. Його/її дратує, коли йому/їй суперечать
13. Іноді він/вона відчуває, що від люті готовий(а) «видряпати очі»
14. Його/її дратують тупі і нетямущі люди
15. У гніві він/вона може образити людину
16. Він/вона злиться, коли його/її відволікають від роботи по дурницях
17. Він/вона відчуває себе пригніченим(ою) і приниженим(ою), коли програє суперечку
18. Він/вона не терпить невиконання його/її вказівок або прохань
19. Зазвичай у суперечці у нього/неї виникає ціла гамма емоцій
20. Він/вона не терпить зневажливого ставлення до його/її думки
21. Він/вона рідко думає про наслідки, коли з кимось свариться
22. Думка інших в суперечці для нього/неї не має значення
23. Він/вона думає, що без конфліктів неможливо досягти своїх цілей в житті
24. Він/вона завжди наперед продумує свою поведінку в конфліктній ситуації
25. Йому/їй обтяжливі думки про те, що він/вона програв(ла) у суперечці
26. Він/вона не завжди може передбачати конфліктну для нього/неї ситуацію
27. Для нього/неї важливо переконати іншого, що він не правий
28. Думаю, що він/вона неконфліктна людина
29. Він/вона швидко забуває про свої конфлікти і сварки з іншими людьми
30. Він/вона завжди в думках аналізує свою поведінку в конфліктній ситуації, що відбулася з ним/нею
31. Якщо у нього/неї є претензії до когось, то він/вона відкрито їх висловлює
32. У суперечці з людьми він/вона може бути переконливим
33. Він/вона завжди і словом і справою прагне довести свою правоту
34. Якщо його/її хтось дратує, він/вона не приховує цього

35. По його/її поведінці завжди можна зрозуміти, що у нього/неї з кимось зіткнулися інтереси
36. Багато хто говорить, що у нього/неї «гостра мова»
37. Під його/її гарячу руку краще не потрапляти
38. Його/її дуже важко спровокувати на конфліктну поведінку
39. Деколи, в конфліктній ситуації, він/вона здійснює несподівані, і навіть ризиковані дії
40. Він/вона досить часто не по своїй волі потрапляє в конфліктні ситуації
41. Зазвичай він/вона може змінити тему розмови для запобігання конфлікту
42. У суперечці з людьми він/вона може наговорити багато зайвого
43. Він/вона легко зберігає спокій в більшості конфліктних ситуацій
44. Йому/їй важко понизити своє «загострення пристрастей», коли його/її співбесідник грубий і не має рацію
45. В процесі навіть затяжної сварки він/вона з легкістю може перетворити все на жарт
46. Зазвичай, він/вона не ухвалює поспішних рішень в суперечці, щоб з часом все добре обдумати
47. Йому/їй завжди вдається контролювати свій гнів і роздратування навіть під час гострого конфлікту із співбесідником
48. Він/вона часто розплачується за свою різкість і грубість при з'ясуванні стосунків
49. Він/вона завжди знає, коли треба «усмирити» свій запал і не посваритися із співбесідником
50. У суперечці він/вона часто втрачає над собою контроль

Бланк для відповідей та ключі для обробки даних, котрі отримані за допомогою оригінальної методики «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДІКО варіант 1 і 2) надані у додатку Г. Російськомовний варіант цієї методики, бланк для відповідей, ключі для обробки даних та мануал означеної версії методики, надано у додатку Д.

Відомо, що однією з важливих задач створення будь-якої методики є перевірка її остаточного варіанту на надійність і валідність. Саме тому ми використовували традиційний підхід [14, 44, 45]:

- процедура розщеплювання (split-half) – визначення коефіцієнтів кореляції між двома аналогічними частинами методики, або між двома половинами кожної з шкал;

- метод повторного тесту – пошук коефіцієнтів кореляції між двома «зрізами» (інтервал від трьох до шести місяців) авторської методики;

- метод паралельного тесту – пошук кореляцій між двома тестами.

У нашому випадку, один тест є новою оригінальною методикою, що розроблена у співавторстві з науковим керівником – «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДІКО), другі – це також авторські методики, а саме, «Експрес-діагностика суб'єктивного ставлення до конфлікту» (ЕДІСС), процедура «Експрес-діагностика показників конфліктності» (ЕДІКО) та опитувальник «Діагностика особистісної агресивності та конфліктності» (Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов) [222, с. 150]. Цей опитувальник призначений для оцінки відповідних рис особистості і поведінкових установок. Тест складається з 80 питань, має 11 шкал: запальність, наполегливість, образливість, непоступливість, схильність до компромісу, мстивість, нетерпимість до думки інших, підозрливість; позитивну агресивність, негативну агресивність, *конфліктність*. Саме остання шкала була співставлена з показниками авторської методики.

Отже, для визначення надійності і валідності створеної оригінальної методики перевірялись: надійність частин тесту з метою перевірки міри внутрішньої узгодженості змісту тесту, тест-ретестову надійність з метою перевірки стійкості результатів тесту в часі (у даному випадку через 3 місяці), надійність паралельних форм з метою перевірки узгодженості відповідей обстежених на різні вибірки завдань. Обчислення проводилось за допомогою комп'ютерної програми статистичної обробки SPSS 13.0.

У табл. 2.3 наводяться коефіцієнти кореляції між однойменними якісними показниками конфліктності, що одержані за допомогою описаних підходів та процедур дослідження.

Таблиця 2.3

Значення коефіцієнтів кореляції, що одержані при перевірці на надійність і валідність оригінальної методики методами паралельного і повторного тестів

Шкали тесту ДІДКО-1	Способи перевірки на надійність і валідність			
	Тест-ретест надійність ($x_I - x_{II}$) n=204	Надійність паралельних форм (n=204)		
		Методика Є.П. Ільїна, П.А. Ковальова	ЕДІСС	ЕДІКО
КПф	500**	130*	320**	229**
КЕм	484**	259**	272**	334**
ККо	401**	321**	401**	245**
КПо	313**	113*	213**	205*
ККР	128*		258**	317**

Примітка: 1. Позначення $x_I - x_{II}$ указує на значення кореляції між результатами першого і повторного тестування. 2. Нулі і коми опущені. 3. * - $p \leq 0,05$; ** - $p \leq 0,01$. 4. Позначення показників конфліктності: КПф – психофізіологічний, КЕм – емоційний, ККо – когнітивний, КПо – конативний, ККР – контрольно-регулятивний. 5. Скорочення: ЕДІСС – методика «Експрес-діагностика суб'єктивного ставлення до конфлікту»; ЕДІКО – «Експрес-діагностика показників конфліктності».

Аналіз табл. 2.3 переконує у тому, що авторська методика має належний рівень надійності і валідності: по-перше, всі означені показники конфліктності належать до єдиного змістовного простору, що доводить валідність оригінальної методики; по-друге, отримані результати надають можливість одержувати різносторонню інформацію про феномен, що вивчається. Дана таблиця є результатом останньої стандартизації методики [5]. У табл. 2.4 і 2.5

надано мануали *оригінальної україномовної методики «Диференціальна діагностика конфліктності» ДИДІКО-1 і ДИДІКО-2.*

Таблиця 2.4

**Мануал методики «Диференціальна діагностика конфліктності»
(ДИДІКО-1 самооцінний варіант)**

Система основних позицій	Характеристики методики
I. Загальні відомості про методику	Оригінальна психодіагностична методика «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДІКО-1 самооцінний варіант). Автори: Ольга Павлівна Саннікова, Тетяна Юріївна Ульянова.
II. Діагностична мета	Методика діагностує показники конфліктності (схильності до конфліктної поведінки): 1. Психофізіологічний (КПф); 2. Емоційний (КЕм); 3. Когнітивний (ККо); 4. Конативний (КПо); 5. Контрольно-регулятивний (ККР). Загальний показник конфліктності вираховується за формулою(ЗПК): $\text{ЗПК} = (\text{КЕм} + \text{ККо} + \text{КПо} + \text{ККР}) : 4$
III. Призначення тесту	Для диференціального аналізу, для наукового дослідження, для практичного застосування.
IV. Короткий опис методики	Стандартна інструкція для респондентів (50 тверджень), бланк для відповідей, побудований за принципом вибору одного з чотирьох варіантів. Результати надані у балах, максимальний бал для кожного показника (шкали) дорівнює 40 балів.
V. Стандартизація	<i>Стандартизація проводилася на базі Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка (204 особи). Результати перевірки методики на валідність і надійність високі ($p \leq 0,01$).</i>

VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог-дослідник, практикуючий психолог.
VII. Вибірка	Для дорослих від 18 до 40 років. Застосовується індивідуально.
VIII. характеристика терміну	Чітких обмежень у часі роботи з тест-опитувальником немає – від 20 до 30 хвилин.
IX. Ситуація дослідження	Для наукових цілей – можлива ситуація експертизи, для практичних – бажана ситуація клієнта.
X. Наявність паралельних тестів	Оригінальна методика «Експрес-діагностика суб'єктивного ставлення до конфлікту» (ЕДІСС), оригінальна процедура «Експрес-діагностика показників конфліктності» (ЕДІКО), методика «Рівень конфліктності» Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'кель, методика «Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» за К. Н. Томасом, методика «Особистісна агресивність і конфліктність» Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов.

Таблиця 2.5

**Мануал методики «Диференціальна діагностика конфліктності»
(ДИДИКО-2 експертний варіант)**

Система основних позицій	Характеристики методики
I. Загальні відомості про методику	Оригінальна психодіагностична методика «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДИКО-2 експертний варіант). Автори: Ольга Павлівна Саннікова, Тетяна Юріївна Ульянова.
II. Діагностична мета	Методика діагностує показники конфліктності (схильності до конфліктної поведінки): 1. Психофізіологічний (КПфЕ); 2. Емоційний (КЕмЕ); 3. Когнітивний (ККоЕ); 4. Конативний (КПоЕ); 5.

	Контрольно-регулятивний (ККРЕ). Середня сума балів за всіма шкалами крім КПФЕ утворює загальний показник конфліктності (ЗПКЕ): ЗПКЕ = (КЕМЕ + ККОЕ + КПОЕ + ККРЕ): 4
III. Призначення тесту	Для диференціального аналізу, для наукового дослідження, для практичного застосування.
IV. Короткий опис методики	Стандартна інструкція для респондентів (50 тверджень), бланк для відповідей, побудований за принципом вибору одного з чотирьох варіантів. Результати надані у балах, максимальний бал для кожного показника (шкали) дорівнює 40 балів.
V. Стандартизація	Стандартизація проводилася на базі Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка (204 особи). Результати перевірки методики на валідність і надійність високі ($p \leq 0,01$).
VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог-дослідник, практикуючий психолог.
VII. Популяція	Для дорослих від 18 до 40 років.
VIII. Характеристика часу	Чітких обмежень у часі роботи з тест-опитувальником немає – від 20 до 30 хвилин.
IX. Ситуація	Для практичних, наукових цілей, – ситуація експертизи.
X. Наявність паралельних тестів	Оригінальна методика «Експрес-діагностика суб'єктивного ставлення до конфлікту» (ЕДІСС), оригінальна процедура «Експрес-діагностика показників конфліктності» (ЕДІКО), методика «Рівень конфліктності» Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель, методика «Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» за К. Н. Томасом, методика «Особистісна агресивність і конфліктність» Є. П. Ільїн,

2.4. Методики діагностики психологічних властивостей особистості, що супроводжують прояви конфліктності

В першому розділі обґрунтовано коло властивостей особистості, котрі за даними літературних джерел, по різному пов'язані з показниками конфліктності. Спираючись на ці дані для вивчення співвідношення показників конфліктності (схильності до конфліктної поведінки) із рисами особистості [30, 32, 38, 67, 78, 87, 88, 90, 130] було обрано ті психодіагностичні методики, котрі спрямовані на діагностику агресивності, схильності до ризику, тривожності, ворожості, емпатії, толерантності, товариськості, асертивності, впевненості у собі, конфліктостійкості, тривожності, домінантності, підозрілості тощо.

Продуктивним напрямком у складанні картини психологічних особливостей конфліктності є вивчення «психологічних портретів» осіб із різними її проявами. У світі вищезазначеного необхідним є описання комплексу психодіагностичних методик, що дозволяють отримати саме таку інформацію, на основі якої можна скласти наукові уявлення щодо індивідуально-психологічних особливостей конфліктності. Для вирішення даного етапу дослідження ми застосували комплекс методик, що були розроблені О. П. Санніковою особисто та під її керівництвом і у співавторстві з аспірантами. До цього комплексу увійшли методики, котрі діагностують показники певних рис особистості формально-динамічного та якісного рівнів. Змістовні характеристики на цьому етапі дослідження у зв'язку із конфліктністю не вивчалися. Отже, завдяки цьому комплексу методик вивчалися такі риси особистості: агресивність, схильність до ризику, товариськість, асертивність, толерантність, емпатія. Розглянемо їх ретельніше.

«Тест-опитувальник якісних показників агресивності» (О. П. Саннікова, І. С. Мазоха) вивчає емоційний (АЕП), когнітивний (АКП), поведінковий (АПП), контрольовано-регулятивний (АКР) та показник загальної агресивності

(ЗПА). Структуру методики складають: стандартна інструкція для обстежених, 50 питань (по 10 на кожен показник); бланк для відповідей, побудований за принципом вибору одного з чотирьох варіантів відповідей, що оцінюються за наступною шкалою: «безумовно, так» – 4 бали; «мабуть, так» – 3 бали; «мабуть, ні» – 1 бал; «безумовно, ні» – 0 балів. Варіанти відповідей на «зворотні» твердження оцінюються навпаки [3, 182].

«Тест-опитувальник якісних компонентів схильності до ризику»

(О. П. Саннікова, С. В. Бикова) дозволяє вивчити: емоційний, когнітивний, дійовий і контрольно-регулятивний компоненти схильності до ризику. Структуру методики складають: стандартна інструкція для обстежених, 40 питань (по 10 на кожен показник), бланк для відповідей, побудований за принципом вибору одного з чотирьох варіантів відповідей. Результат обчислюється в балах (див. додаток А, табл. А.4) [4, 180].

«Тест-опитувальник формально-динамічних показників товарищкості»

(Саннікова, 1982, 1984, 1987, 1992, 2003) діагностує шість шкал: потребу в спілкуванні (Пс), ініціативність (Іс), широту спілкування (Ш), легкість спілкування (Л), стійкість (У), виразність (В). Методика містить стандартну інструкцію, 60 питань (по 10 в кожній шкалі), бланк з диференційованими відповідями (за принципом вибору одного з чотирьох варіантів відповідей). Для дослідницьких цілей можуть використовуватися як сирі бали так і процентильні оцінки. Методика пройшла перевірку на надійність і валідність, і є унікальним психодіагностичним інструментом, котрий дозволяє дослідити товарищкість особистості на формально-динамічному рівні. Мануал цього тест-опитувальника наданий у додатку А, табл. А.7 [2, 176, 183].

«Тест-опитувальник компонентів асертивності» (ТОКАС)

(О. П. Саннікова, О. І. Санніков, Н. М. Подоляк) діагностує 5 (4 первинних і 1 вторинний – загальний показник) якісних показників (шкал): афективну (емоційну); когнітивно-сміслову; поведінкову та контрольно-регулятивну складову асертивності. Тест містить 60 питань, по 15 на кожну шкалу. Загальний показник асертивності (АсЗаг) вираховується за формулою:

АсЗаг = (АсЕ+АсК+АсП+АсКР): 4. За результатами методики визначається рівень значення окремих показників схильності особистості до асертивності і загальний ступінь її прояву (див. додаток А, табл. А.5) [4, 154, 180].

«Тест-опитувальник якісних показників толерантності» діагностує показники якісного рівня. Структуру методики складають: стандартна інструкція для респондентів, 45 тверджень (по 15 на кожен показник; бланк для відповідей, побудованих за принципом вибору однієї з чотирьох варіантів відповідей [24, 176, 186].

«Тест-опитувальник емпатії (варіант І – самооцінний)» надає інформацію про п'ять показників (шкал), що відображають психологічну сутність властивості: емоційну (ЕЕ), когнітивну (КЕ), дійову (ДЕ), предиктивну (ПЕ) та загальній показник емпатії (ЗПЕ). Опитувальник містить 38 питань (по 10 на кожен шкалу; 2 питання є дихотомічними) [1, 146, 176].

Методика «Визначення рівня конфліктостійкості» [222] (М. П. Фетіскін, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов) дозволяє визначити рівень конфліктостійкості особистості і виявити основні стратегії поведінки в потенційній зоні конфлікту – міжособистісних суперечках. Методика містить десять полярних суджень, котрі зазначені у бланку і оцінюються по 5-бальній системі. Підраховується загальна сума балів і визначається профіль поведінки в суперечливих ситуаціях.

«Тест впевненості у собі» (В. Г. Ромек) спрямований на діагностику оцінки впевненості у собі як соціально-психологічної характеристики людини. За В. Г. Ромеком впевненість у собі може бути виміряна як узагальнене позитивне когнітивно-емоційне ставлення до власних навичок. Виходячи з означеної позиції, в 1997 році психолог розробив російськомовний тест впевненості, котрий застосовується як в рідному, так і в іншому культурному середовищі, що особливо важливо в багатонаціональних країнах. Тест містить 30 тверджень, на кожне з яких піддослідний повинен відповісти, вибравши одну з трьох запропонованих альтернатив. Твердження згруповані в три шкали: *шкала впевненості у собі – невпевненість у собі* (результати свідчать про здатність обстежених до прийняття рішень в складних ситуаціях, про контроль

власних дій і їх результатів), *шкала соціальної сміливості – боязкість, соромливість* (твердження цієї шкали стосуються переважно емоційних процесів, котрі супроводжують вибір тієї чи іншої альтернативи поведінки, а також оцінки власних навичок та здібностей), *шкала ініціативи в соціальних контактах - пасивність* розкриває ступінь активності та зацікавленості у результативності взаємодії з людьми. Значення за шкалами отримують простим підсумовуванням балів з усіх питань шкали. Отримані суми порівнюються з показниками, норми котрих наведені в таблиці. На підставі норм сирі значення перераховують в стандартні. Методика використовується психологами-дослідниками, практичними психологами та спеціалістами-суміжниками для групового та індивідуального тестування. Надаються: ключ, інструкції, бланки, таблиці перерахунку «сирих» балів в стандартні (див. додаток А, табл. А.6) [87, 165, 166, 167, 168].

Методика «Діагностика ворожості» (за шкалою У. Кука, Д. Медлей) дозволяє виміряти загальний рівень ворожості та рівень її показників за шкалами: цинізму й агресивних реакцій. Методика складається з 27 тверджень, та шести варіантів відповідей: «зазвичай», «часто», «іноді», «випадково», «рідко», «ніколи». Значення за шкалами отримують простим підсумовуванням балів з усіх питань шкали. Отримані суми порівнюють з показниками, норми котрих наведені в розділі обробка результатів та їх інтерпретації [222].

Для виявлення показників тривожності була обрана методика «Шкала реактивної та особистісної тривожності» (Ч. Д. Спілбергер, Ю. Л. Ханін). Про методику відомо, що спочатку Ч. Д. Спілбергер розробив опитувальник «Стан і властивість тривожності», котрий складався з двох шкал («стан-тривожність» і «властивість-тривожність»), кожна з яких містить по 20 пунктів з 4 альтернативними відповідями. Потім, Ю. Л. Ханін розробив російськомовну версію шкали самооцінки Спілбергера – шкалу реактивної та особистісної тривожності. Це єдина методика, що дозволяє диференційовано вимірювати тривожність і як властивість особистості (*особистісна тривожність*) і як стан, тривожність в даний момент часу (*реактивна тривожність*) [42, 161, 203, 228].

Фрайбурзький особистісний опитувальник (Das Freiburger Persönlichkeitsinventar, Freiburg Personality Inventory – FPI) спрямований на вивчення рис особистості, що мають важливе значення для процесу регуляції поведінки, а це означає, і для конфліктності і її проявів (конфліктної поведінки). Опитувальник розроблений працівниками Санкт-Петербурзького університету в співавторстві зі вченими Гамбурзького університету [158]. Методика створена для прикладних досліджень з урахуванням досвіду побудови і застосування таких широко відомих опитувальників, як 16PF, MMPI, EPI тощо. Слід зазначити, що існує декілька версій даної методики. В цьому дослідженні використовувалась модифікована форма опитувальника «В» в розробці А. О. Крилова та Т. І. Ронгінської [42, 161, 222]. Означений опитувальник містить 114 питань і діагностує 12 шкал: невротичність (F1), спонтанну агресивність (F2), депресивність (F3), роздратованість (F4), товариськість (F5), врівноваженість (F6), реактивну агресивність (F7), сором'язливість (F8), відкритість (F9), екстраверсію-інтроверсію (F10), емоційну лабільність (F11), маскуліність-фемінність (F12). Шкали опитувальника 1-9 є базовими, 10-12 – похідними, інтегруючими (див. додаток А, табл. А.8). Шкали опитувальника сформовані на основі результатів факторного аналізу і відображають сукупність взаємопов'язаних факторів. Обробка результатів проводиться шляхом підрахунку сирих балів відповідно до ключа. А потім, «сирі» бали переводяться в стандартні оцінки за 9-бальною шкалою. Низькими вважаються оцінки в діапазоні 1-3 бали, середніми – 4-6 балів, високими – 7-9 балів [158].

16-PF особистісний опитувальник (Р. Кеттелл) дозволяє вивчити досить широкий спектр темпераментальних, характерологічних та особистісних властивостей і з його допомогою у розділі III складемо психологічні портрети осіб із різними типами конфліктності та їх проявами. Інформативними є ті фактори, котрі при зв'язку з показниками конфліктності, прямо, або опосередковано надають інформацію про її характеристики. А саме: фактор А (афектотимія – сизотимія), низькі значення за цим фактором свідчать про

конфліктність, ригідність, стриманість, підозрілість, обережність, відгородженість, егоїстичність; фактор Е (домінантність – конформність) високі оцінки за даним фактором характеризують незалежність, самовпевненість, грубість, безцеремонність, сміливість, *конфліктність*, примхливість; фактор Н (сміливість – боязкість), високі оцінки свідчать про соціальну сміливість, активність, заповзятливість, готовність до ризику; фактор L (підозрілість – довірливість), високі значення за цим фактором вказують на недовірливість, ревністність, заздрісність, дратівливість, схильність до суперництва, підвищену самооцінку, гордівливість; Q4 (напруженість – розслабленість), високі оцінки за цим фактором характеризують стан напруженості, фрустрованості, емоційну нестійкість з переважанням зниженого настрою, дратівливість і нетерплячість; Q1 (екстраверсія – інтроверсія) [21, 32, 38]. Відомо, що шістнадцяти факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла (16 PF) діагностує 16 первинних і 4 вторинних фактори особистості, котрі об'єднують у собі широку низку характеристик різного роду – від властивостей темпераментального рівня до рис характеру. Кожен фактор є біполярним континуумом, протилежні полюса якого представлені цілим рядом більш детальніших характеристик. Форма (А і В) опитувальника містить 187 питань. Отримані «сирі» бали перетворюються на стени за нормативними таблицями. Опитувальник відповідає усім вимогам до психодіагностичного інструментарію, високо надійний та валідний, є популярним інструментом для отримання важкої діагностичної інформації про особистість (див. додаток А, табл. А.9) [27, 133, 160, 172, 248, 249].

Отже, серед означених методик є як ті, що безпосередньо спрямовані на діагностику конфліктності, так і ті, що вимірюють якості конфліктних осіб, що їх супроводжують. У нашій роботі надано не повний перелік методик, що спрямовані на вивчення конфліктності – описані лише ті, що цікаві у контексті даного дослідження. Таким чином, психодіагностичний інструментарій для діагностики і вивчення конфліктності (схильності до конфліктної поведінки) включає в себе досить велику кількість методів і методик.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ II

1. На основі теоретичного аналізу літератури, що здійснений в розділі I розроблено програму емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей конфліктності; обґрунтовано основну вибірку дослідження (380 осіб); визначено етапи, систему дослідницьких процедур і обробки емпіричних даних, що спрямовані на діагностику показників конфліктності та тих рис особистості, котрі вивчаються у співвідношенні з ними.

2. Для дослідження конфліктності використовувались: методика «Діагностика рівня конфліктності особистості» (Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель), методика «Особистісна агресивність і конфліктність», що розроблена Є. П. Ільїним та П. А. Ковальовим.

3. На основі контент-аналізу нестандартизованих творів-самозвітів отримана додаткова інформація про усі характеристики конфліктності, що вивчаються. Відповідно до вимог психометрики задля вивчення формально-динамічних та якісних компонентів конфліктності розроблено (у співавторстві з науковим керівником) процедуру «Розміщення себе на шкалах конфліктності» (модифікація методики Т. Дембо та С. Я. Рубінштейн); оригінальну методику «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДІКО варіант 1 і 2), методику «Експрес-діагностика суб'єктивного ставлення до конфлікту» (ЕДІСС).

4. Емпірична перевірка конструкту методики за допомогою факторного аналізу індикаторів-відповідей підтвердила правильність угруповання шкал для діагностики означених показників і підтвердила сформульовану гіпотезу щодо якісної структури конфліктності. Обґрунтовано вибірку стандартизації україномовної версії методики (204 особи) та російськомовної (229 осіб). Методика «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДІКО варіант 1 і 2) пройшла необхідні етапи перевірки на надійність і валідність із позитивними результатами за допомогою відомих в психодіагностиці методів розщеплювання (розподіл тесту навпіл), повторного і паралельного тестів. Результати підтвердили можливість її застосування не тільки в суто наукових і дослідницьких, але й в практичних цілях.

5. Створено комплекс психодіагностичних методик, котрий вивчає властивості особистості, що гіпотетично пов'язані з параметрами конфліктності (агресивність, схильність до ризику, асертивність, товариськість, емпатія, толерантність тощо), розроблений групою аспірантів під керівництвом і за участю О. П. Саннікової: «Тест-опитувальник якісних показників агресивності», «Тест-опитувальник якісних компонентів схильності до ризику», «Тест-опитувальник компонентів асертивності» (ТОКАС), «Тест-опитувальник якісних показників толерантності», «Тест-опитувальник формально-динамічних показників товариськості», «Тест-опитувальник емпатії». Застосовані також методики: «Діагностика ворожості» (У. Кук, Д. Медлей), «Тест впевненості у собі» (В. Г. Ромек), «Діагностика самооцінки рівня тривожності» (Ч. Д. Спілбергер, Ю. Л. Ханін), «Фрайбурзький багатофакторний особистісний опитувальник FPI», «16-PF особистісний опитувальник» (Р. Кеттелл).

Основний зміст розділу відображено у наступних публікаціях:

1. А. с. Психодіагностика конфліктності: Процедура «Експрес-діагностика показників конфліктності (ЕДІКО)»; Методика «Експрес-діагностика суб'єктивного ставлення до конфлікту» (ЕДІСС); Методика «Диференціальна діагностика конфліктності (ДИДІКО 1 – самооцінний варіант; ДИДІКО 2 – експертний варіант)» / О. П. Саннікова, Т. Ю. Ульянова. – Заявка № 64586 від 14.12.2015; реєстрац. № 64061 від 12.02.2016. – 86 с.

2. Ульянова Т. Ю. Результати апробації методики «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДІКО) / О. П. Саннікова, Т. Ю. Ульянова // Наука і освіта. – Одеса. – 2016. – №.2–3 – С. 61–67.

3. Ульянова Т. Ю. Групповые методы сбора качественных данных / О. П. Санникова, Т. Ю. Ульянова: збірник матеріалів наук.-практ. конф. молодих учених та студентів [«Актуальні проблеми сучасної психології»], (Одеса, 23 травня 2013 р.) / МОН України, ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. – Одеса: Лерадрук, 2013. – С. 41–49.

РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОНФЛІКТНОСТІ

У цьому розділі представлено емпіричні дані, котрі розкривають характер взаємозв'язків конфліктності з широким спектром властивостей особистості, що закономірно пов'язані з конфліктністю та супроводжують її прояви. Викладено результати групування показників, що вивчаються, методом факторного аналізу. Наведено результати пошуку індивідуально-психологічних особливостей конфліктності представників різних її типів. Опріявлено результати ідеографічного підходу, описані психологічні портрети конкретних особистостей з виразними типами конфліктності.

3.1. Диференціально-психологічний аналіз конфліктності

Відомо, що кореляційний аналіз надає можливість точної кількісної оцінки ступеню узгодженості змін (варіювання) двох і більше ознак, котра характеризує тіснота взаємозв'язку, що виражається у абсолютній величині коефіцієнту кореляцій. Значимий коефіцієнт кореляцій між двома ознаками свідчить лише про наявність зв'язку, але не про причинно-наслідкові залежності між ознаками (каузальність) [13, 14, 44, 45, 133, 137, 158, 160]. Саме тому, наряду із кількісним аналізом ми застосовували якісний – метод асів і профілів, за допомогою якого можна здійснити вивчення індивідуально-психологічних особливостей конфліктності як властивості особистості [176, 183].

Спочатку проаналізуємо кореляційні зв'язки між усіма показниками конфліктності, що діагностуються різними методиками. Це дозволить не тільки встановити характер зв'язків між показниками конфліктності, що діагностуються різними методиками, а й встановити особливості проявів конфліктності як цілісного феномену.

У додатку Е у табл.Е.1 та табл. Е.2 представлено значимі коефіцієнти кореляції між усіма показниками конфліктності, що діагностовано різними методиками. Аналіз табл. Е.1 (див. додаток Е) показує наявність додатних значимих зв'язків на 1% рівні майже між всіма показниками конфліктності (за авторською методикою «ДИДКО»): емоційним (КЕм), когнітивним (ККо), поведінковим (КПо), загальним показником конфліктності (ЗПК) та показником загального рівня конфліктності (ЗРК) за методикою «Рівень конфліктності» (Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель); крім того, психофізіологічний показник (КПф) виявляє додатний значимий зв'язок на 5% рівні з показником ЗРК. Особливо слід зазначити, що лише контрольний-регулятивний показник (ККР) виявляє *від'ємний зв'язок* з показником ЗРК на 5% рівні значущості.

Аналізуючи табл. Е.2 (див. додаток Е) можна зазначити, що показники конфліктності, котрі діагностовано за методикою «Диференціальна діагностика конфліктності» [5] мають додатні та від'ємні зв'язки як на 1% так і на 5% рівні значимості з формально-динамічними та якісними показниками, що діагностовано за процедурою ЕДКО («Експрес-діагностика показників конфліктності»). Так, психофізіологічний показник конфліктності (КПф) додатно на значимому рівні ($p \leq 0,05$) пов'язаний з формально-динамічними показниками (шкалами): з потребою в конфліктності (ФДКП) та ініціативністю (ФДКІ) і ($p \leq 0,01$) з широтою конфліктності (ФДКШ), усталеністю (ФДКУ) та виразністю проявів конфліктності (ФДКВ). Емоційний (КЕм), когнітивний (ККо), поведінковий (КПо) та загальний показник (ЗПК) на 1% значимому рівні додатно пов'язані з формально-динамічними показниками (шкалами): потребою в конфліктності (ФДКП), ініціативністю (ФДКІ), широтою (ФДКШ), усталеністю (ФДКУ), виразністю (ФДКВ). Окрім вищезначеного, поведінковий показник конфліктності (КПо), від'ємно пов'язаний на 5% рівні значимості з контрольним-регулятивним показником (ЯКР). Контрольний-регулятивний показник конфліктності (ККР) має переважно від'ємні взаємозв'язки на 1% значимому рівні зі всіма формально-динамічними та якісними показниками (шкалами), окрім ЯКР, з котрим виявляється додатний

взаємозв'язок на 1% значимому рівні. Лише формально-динамічний показник легкість виникнення конфліктності (ФДЛК) не виявив зв'язків з жодним показником (за оригінальною методикою).

Загалом, спираючись на значимі взаємозв'язки між різними показниками конфліктності та на опис цих показників, що міститься в кожній методиці, можна стверджувати, що емпірично підтверджені теоретичні уявлення про конфліктність як про властивість особистості, котра є досить складною, різнорівневою і цілісною, характеризується різноманіттям проявів, яскравістю емоційної палітри (паттерни радості, гніву, страху, печалі, спокою тощо), насиченістю та силою емоційних переживань, енергійністю, активністю, динамічністю, широтою, усталеністю, виразністю та інтенсивністю проявів, наявністю ворожих думок, що супроводжують конфлікт, сварку або суперечку; проявами конфліктності в експресії, виразних рухах, міміці, жестах, поведінці.

3.1.1. Специфіка тривожності, ризику, ворожості осіб, котрі розрізняються за індивідуально-психологічними особливостями конфліктності

Численні дослідження, що присвячені проблемі конфліктності, дають багатий матеріал щодо співвідношення даного феномена з іншими властивостями особистості [32, 38, 66, 67, 77, 78, 85, 86, 87, 88, 90, 129, 174, 188, 189, 192].

Розглянемо отримані емпіричні дані за порядком: спочатку надамо результати кількісного аналізу, тобто, проаналізуємо взаємозв'язки між показниками конфліктності (за авторською методикою «ДИДІКО») і властивостями особистості, що вивчаються у співвідношенні з конфліктністю, а потім звернемось до якісного аналізу, тобто, до пошуку індивідуально-психологічних особливостей конфліктності, що виявляється у специфіці кожної із означених властивостей особистості.

Аналіз літератури, наданий у розділі I, дозволив окреслити коло психологічних властивостей, що спричиняють конфліктність, або супроводжують її прояви. У психологічній літературі, що присвячена вивченню

проблем конфліктності особистості, є достатня кількість інформації про її зв'язок з агресивністю, тривожністю, ворожістю та схильністю до ризику (ризикованістю). Розглянемо співвідношення конфліктності з кожною з цих характеристик.

Взаємозв'язки показників конфліктності та агресивності, тривожності, ворожості, ризикованості

А. Конфліктність та агресивність: співвідношення показників

У літературних джерелах агресивність розглядається і як чинник конфліктності, і як її характеристика, і як риса, що супроводжує її прояви [38, 46, 87, 116, 126, 130, 247]. Як вже було зазначено, задля вивчення співвідношення конфліктності та агресивності як стійкої характеристики індивідуальності, використовувалася оригінальна методика «Диференціальна діагностика конфліктності» («ДИДІКО»), методика «Особистісна агресивність і конфліктність» (Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов) та «Тест-опитувальник якісних показників агресивності» О. П. Саннікової, І. С. Мазохи (див. розділ II). У табл. 3.1 надано кореляційні зв'язки між якісними показниками конфліктності (за методикою «ДИДІКО») і показниками особистісної агресивності (Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов).

Аналіз даних таблиці 3.1 показав наявність значимих, переважно додатних зв'язків між показниками конфліктності та особистісної агресивності. Так, майже всі показники конфліктності: КЕМ, ККо, КПо і ЗПК додатно пов'язані на 1% рівні значимості з показниками: ЗАК, ННАК, ОАК, НАК, МАК, НДІ, ПАК, ПАС, УПК, крім КАК. Слід відзначити, що показники КЕМ, КПо і ЗПК з показником КАК виявляють від'ємні зв'язки ($p \leq 0,01$).

Показник ККР виявляє від'ємні взаємозв'язки переважно на 1% рівні значимості з показниками: ЗАК, ННАК, ОАК, МАК, НДІ, ПАС, НАС і УПК – від'ємно на 1% рівні значимості, НАК і ПАК – від'ємно на 5% рівні значимості і додатний зв'язок з КАК ($p \leq 0,05$). Також на 5% рівні значимості виявлено від'ємний взаємозв'язок між показниками ККо та КАіК.

Таблиця 3.1

Значимі коефіцієнти кореляцій між показниками конфліктності та особистісної агресивності (Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов)

Показники особистісної агресивності	Показники конфліктності				
	КЕм	ККо	КПо	ККР	ЗПК
ЗАК	521**	427**	355**	-439**	477**
ННАК	432**	406**	394**	-469**	481**
ОАК	431**	438**	206**	-447**	357**
НАК	318**	366**	367**	-139*	386**
КАК	-156**	-144*	-209**	125*	-181**
МАК	336**	305**	255**	-280**	360**
НДІ	249**	252**	330**	-232**	326**
ПАК	465**	404**	223**	-147*	377**
ПАС	433**	441**	433**	-433**	498**
НАС	351**	333**	343**	-367**	408**
УПК	541**	480**	248**	-391**	442**

Примітка: тут і в наступних таблицях за текстом: 1) N=274; 2) Нулі і коми опущені; 3) позначення * - $\rho \leq 0,05$; ** - $\rho \leq 0,01$; 4) умовні позначення *показників конфліктності* за оригінальною методикою «Диференціальна діагностика конфліктності» («ДИДІКО»): КПф – психофізіологічний показник, КЕм – емоційний, ККо – когнітивний, КПо – конативний, ККР – контрольнорегулятивний; ЗПК – загальний показник якісних показників конфліктності; 5) умовні позначення *показників особистісної агресивності та конфліктності*: ЗАК – запальність, ННАК – напористість, наступальність, ОАК – образливість, НАК – непоступливість, КАК – компромісність, МАК – мстивість, НДІ – нетерпимість до думки інших, ПАК – підозрілість, ПАС – позитивна агресивність особистості, НАС – негативна агресивність особистості, УПК – узагальнений показник конфліктності.

У табл. 3.2 надані значимі коефіцієнти кореляцій між показниками конфліктності та показниками агресивності за «Тест-опитувальником якісних показників агресивності» (О. П. Саннікова, І. С. Мазоха) [3, 182]. Насамперед, слід зазначити, що показники конфліктності мають значимі додатні зв'язки і на 1% і на 5% рівні значимості з усіма показниками агресивності. Так, показники конфліктності КЕМ, ККо, КПо та ЗПК додатно на 1% рівні пов'язані зі всіма показниками агресивності: АКР, АЕП, АКП, АР, ПАП і ЗПА. Показник КПф додатно пов'язаний ($p \leq 0,05$) з показниками АКР та АЕП. Показник ККР на 1% рівні від'ємно пов'язаний зі всіма означеними вище показниками агресивності.

Таблиця 3.2

Значимі коефіцієнти кореляцій між показниками конфліктності і агресивності (О. П. Саннікова, І. С. Мазоха)

Показники агресивності	Показники конфліктності					
	КПф	КЕМ	ККо	КПо	ККР	ЗПК
АКР	136*	457**	449**	499**	-516**	549**
АЕП	129*	649**	520**	463**	-525**	633**
АКП		480**	351**	342**	-359**	456**
АР		472**	435**	539**	-502**	547**
ПАП		560**	462**	478**	-497**	565**
ЗПА		453**	369**	354**	-365**	433**

Примітка: 1) тут і далі умовні позначення *якісних показників агресивності*: АКР – контрольно-регулюючий; АЕП – емоційний; АКП – когнітивний; АР – агресивна реакція та ПАП – потреба в агресивній поведінці; ЗПА – загальний показник агресивності.

Зв'язок між ККо та АКП можна пояснити їх «когнітивною модальністю». Відомо, що когнітивна конфліктність своєю основою має розумові характеристики людини. Це стає засадою формування і прояву на рівні знань та установок особистості конфліктного, ворожого ставлення до іншого, що виявляється в негативних думках, уявленнях, про поведінку, культуру та інші

прояви оточуючих людей. Зв'язок між собою показників ЗПК і ЗПА підтверджується численними даними літератури про те, що конфліктність особистості найчастіше характеризується і супроводжується негативними емоціями (гнівом, обуренням, злістю, роздратуванням), високим ступенем агресивності, застосуванням сили, нанесенням фізичної або психологічної шкоди, що породжується потребою самоствердження, прагненням до досягнень, а також захисту від нав'язаних особистості дій [38, 61, 66, 87, 176].

Відомо, що схильність до ризику розглядається як риса особистості, що характеризується прагненням до ризику; схильністю до вибору ризикованих ситуацій (тих, що несуть ризик); вибором тієї діяльності (або цінності), що пов'язана з ризиком; наявністю глибокої, стійкої потреби в ній. Найчастіше, ризикованість (схильність до ризикованих дій) визначається як характеристика поведінки, сплав особистісно-ситуаційних і соціальних факторів [35, 36, 178].

Теоретичний аналіз літератури з проблеми тривожності показав, що тривожність певним чином пов'язана з наявністю внутрішнього, так званого психологічного конфлікту. Визначальним є не зміст конфлікту і не ступінь усвідомленості або неусвідомленості його складових, а його особистісний сенс. Саме значимість визначає силу конфліктуючих переживань, створює емоційну напругу, котра переживається як тривожність [159].

Б. Взаємозв'язки показників конфліктності та ризикованості, тривожності, ворожості

Відомо, що прояви конфліктності спричинені як зовнішніми так і внутрішніми чинниками. У літературі є інформація про зв'язок конфліктності з певними рисами особистості, зокрема, в деяких роботах встановлено, що конфліктність пов'язана з прагненням до гострих відчуттів і пов'язана зі схильністю до ризику, з тривожністю, ворожістю [38, 236]. У світовій літературі термін «ворожість» найчастіше вживається разом із двома іншими, що тісно з ним пов'язані – «агресія» і «гнів». Найчастіше почуття ворожості виявляється в «агресивному настрої», «агресивному стані», тобто в емоціях злості (гніву), відрази і презирства з притаманними їм переживаннями й

експресією, що можуть призводити до *конфліктної поведінки* [41, 90]. У табл. 3.3 наведені значущі коефіцієнти кореляцій між показниками конфліктності та схильності до ризику («Тест-опитувальник схильності до ризику» (О. П. Саннікова, С. В. Бикова) [35, 178]); показниками тривожності («Шкала реактивної та особистісної тривожності» (Ч. Д. Спілбергер, Ю. Л. Ханін) [203, 228]) та показниками ворожості («Діагностика ворожості» (за шкалою У. Кука, Д. Медлей) [222]).

Таблиця 3.3

Значущі коефіцієнти кореляцій між показниками конфліктності, схильності до ризику, тривожності та ворожості

Показники			Показники конфліктності					
			КПф	КЕм	ККо	КПо	ККР	ЗПК
Ризик	1	ЕКР	222**	148*	164**	246**		282**
	2	КР	144*	203**	215**	247**		290**
	3	ДКР	235**	338**	329**	409**	-386**	471**
	4	КрКР	139**			179**		130**
	5	КОР	252**	281**	289**	373**	-259**	430**
Тривожність	6	РТ	226**	238**	331**	171**	-381**	342**
	7	ОТ	125*	382**	371**	126*	-324**	359**
Ворожість	8	ВЦ		375**	225**	172**	-260**	321**
	9	ВА	203**	325**	212**	210**	-307**	348**
	10	ВВ	189**	394**	312**	328**	-355**	442**

Примітка: 1) умовні позначення показників схильності до ризику: ЕКР – емоційний, КР – когнітивний, ДКР – дійовий, КрКР – контрольнорегулятивний, КОР – композитна оцінка схильності до ризику (узагальнена); 2) умовні позначення показників тривожності: РТ – реактивна тривожність, ОТ – особистісна тривожність; 3) умовні позначення показників ворожості: ВЦ – цинізм, ВА – агресивність, ВВ – загальний показник ворожості.

Перш за все, аналіз таблиці 3.3 показав, що існує велика кількість значимих додатних зв'язків між показниками конфліктності та показниками схильності до ризику. Майже всі компоненти конфліктності, крім ККР, додатно пов'язані з показниками схильності до ризику на 1% і а 5% рівнях значимості. Показник КПф виявив додатні зв'язки ($p \leq 0,01$) з ЕКР, ДКР та КОР і додатні зв'язки ($p \leq 0,05$) з КР і КрКР. Показник конфліктності КЕм на 1% рівні показав додатний зв'язок з показниками схильності до ризику: КР, ДКР і КОР та на 5% рівні – додатний зв'язок з ЕКР. Показник конфліктності ККо додатно на 1% рівні виявив зв'язок зі всіма показниками схильності до ризику: ЕКР, КР, ДКР, КОР, крім КрКР. Додатні кореляційні зв'язки виявлені між конативним показником конфліктності КПо та усіма показниками схильності до ризику: ЕКР, КР, ДКР, КрКР та КОР ($p \leq 0,01$). Показник конфліктності ЗПК виявив додатний зв'язок ($p \leq 0,01$) майже із усіма показниками схильності до ризику, крім показника КрКР ($p \leq 0,05$). Показник ККР виявляє від'ємні зв'язки з ДКР і КОР на 1% рівні значимості.

Наявність таких зв'язків свідчить про те, що прояви конфліктності супроводжуються достатньо високим рівнем схильності до ризику і виявляються у здатності особистості мати різноманітні й насичені емоційні переживання, що безпосередньо пов'язані з ризиком в емоційній експресії, висловлюваннях, у виразних ризикових діях, поведінці тощо. В цілому, можна констатувати, що конфліктність і схильність до ризику тісно взаємопов'язані.

Стосовно взаємозв'язків між *показниками конфліктності та показниками тривожності* (див. табл. 3.3), то в цьому випадку виявляються переважно додатні зв'язки ($p \leq 0,01$). Так, показники конфліктності: КПф (психофізіологічний), КЕм (емоційний), ККо (когнітивний), КПо (конативний), ЗПК (загальний показник) додатно пов'язані з РТ (реактивна тривожність) ($p \leq 0,01$). Що стосується взаємозв'язків показників конфліктності і показника тривожності ОТ (особистісна тривожність), то КПф і КПо виявляють з ОТ додатні зв'язки на 5% рівні значущості. Показники КЕм, ККо та ЗПК – на 1%. Слід зазначити, що ККР – єдиний показник конфліктності, котрий виявляє

від'ємні 1% зв'язки з показниками тривожності (як з РТ, так і ОТ). Додатні кореляційні зв'язки, котрі виявлені між показниками конфліктності та тривожності, свідчать про те, що підвищення рівня конфліктності супроводжується підвищенням ступеня тривожності (реактивної і особистісної) і проявляється: напругою, занепокоєнням, заклопотаністю, нервозністю тощо.

Розглянемо за порядком значущості взаємозв'язки між *показниками конфліктності і показниками ворожості* (див. табл. 3.3). Цікаво, що майже всі показники конфліктності і ворожості додатно пов'язані між собою ($p \leq 0,01$), крім ККР. Показник ККР, як і в попередніх випадках, має від'ємні 1% зв'язки зі всіма показниками ворожості (ВЦ, ВА, ВВ). Аналіз кореляцій між показниками конфліктності і ворожості свідчить про те, що конфліктність супроводжується проявами ворожості, котрі проявляються в негативному ставленні (ворожнеча, неприязнь, недобррозичливість), знеціненні мотивів і особистісних якостей інших, відчутті себе в опозиції до оточуючих і бажанням їм зла (активного – заподіювати шкоду або пасивного – спостерігати заподіяння шкоди). Цей результат узгоджується з теоретичними аспектами дослідження [90].

Отже, у зв'язку з тим, що результати кореляційного аналізу свідчать про можливість зіставлення конфліктності з означеними рисами особистості, переходимо до якісного аналізу.

В. Специфіка агресивності, тривожності, ворожості, ризикованості осіб, які розрізняються за типом конфліктності (полімодальні і мономодальні)

Розкриття індивідуально-психологічних особливостей осіб з різними проявами конфліктності у цій роботі спрямоване на вирішення таких питань: дослідити індивідуально-психологічні особливості осіб, які розрізняються за рівнем розвитку загального показника конфліктності; виявити індивідуально-психологічні особливості осіб з різною специфікою конфліктності (типом, якісно-кількісним поєднанням її показників). Саме якісний аналіз дозволяє виділяти групи осіб, за певною ознакою, що цікавлять дослідника, і вивчати їх психологічні характеристики.

Метод якісного аналізу проводився у два етапи. На першому були виділені групи осіб з певним якісно-кількісним поєднанням показників конфліктності. За основу для відбору обстежених враховувались результати діагностики конфліктності (схильності до конфліктної поведінки), котрі були одержані за допомогою оригінальної методики. Відбір обстежених проводився за відомим і поширеним в диференціальній психології *методом «асів»* [176, 183]. Суть цього метода полягає у вияві серед обстежених, осіб, які мають різні комбінації показників конфліктності, що виражені у відсотках. Саме таким чином, розподіл значень наближається до нормального. Діапазон від 0 до 25 вважається діапазоном низьких значень показника; від 25 до 50 – діапазоном слабо виразних значень; від 50 до 75 – діапазоном достатньо виразних значень; від 75 до 100 діапазоном яскраво виразних значень показника конфліктності. Це уможливило виокремити групи осіб з високим (четвертий квартиль розподілу – від 75 до 100 відсотка) (гр. Кmax, n=28) і низьким (перший квартиль розподілу – від 0 до 25 відсотка) рівнем загального показника конфліктності (гр. Кmin, n=30), що презентують полімодальні типи. Таким же чином виокремлені ще три групи з домінуванням одного з якісних показників конфліктності: емоційного (гр. КЕ, n=21), когнітивного (гр. КК, n=18), конативного (гр. КП, n=26), що являють собою мономодальні типи.

Використання *якісного аналізу* методом «профілів» дозволило вивчити психологічні характеристики осіб з різними типами конфліктності: полімодальними і мономодальними (терміни О.П. Саннікової). *Зазначаємо, що усі профілі, що надано у цій роботі побудовані за цим принципом.*

Наступним кроком цього емпіричного дослідження стало встановлення та вивчення індивідуально-психологічних особливостей агресивності осіб в кожній із виокремлених груп. З метою виявлення особливостей агресивності осіб з високим і низьким рівнем конфліктності, осіб з високим рівнем емоційної, когнітивної, конативної конфліктності було використано метод «профілів» – побудова й інтерпретація профілів означених груп. На рис. 3.1

надано профілі особистісної агресивності (за методикою Є. П. Ільїна, П. А. Ковальова) груп осіб, що розрізняються за типом конфліктності.

Важливо зазначити, що тут і далі по тексту, на вісі абсцис (ОХ) завжди будуть розташовані показники тієї властивості особистості, що розглядаються у виокремлених групах осіб, на ОУ – їх числові значення у процентілях. Середня лінія ряду проходить через 50-й процентиль.

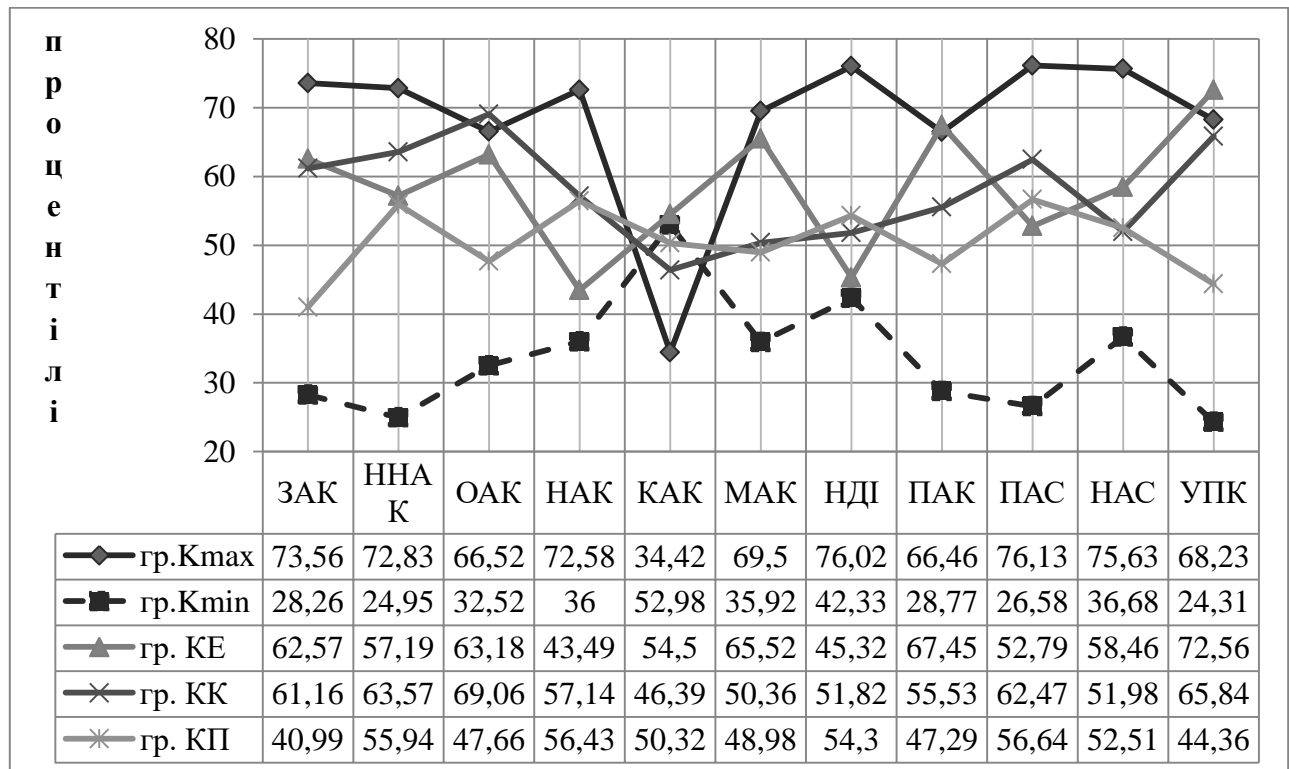

Рис. 3.1 Особистісна агресивність (за методикою Є. П. Ільїна, П. А. Ковальова) груп осіб, що розрізняються за типом конфліктності

Примітка. Тут і далі: 1) Кmax (n=28) – група осіб з високим рівнем конфліктності; Kmin (n=30) – група осіб з низьким рівнем конфліктності; гр. KE (n=21) – група осіб з високим рівнем емоційної конфліктності; гр. KK (n=18) – група осіб з високим рівнем когнітивної конфліктності; гр. КП (n=26) – група осіб з високим рівнем конативної конфліктності 2) показники особистісної агресивності та конфліктності: ЗАК – запальність, ННАК – напористість, наступальність, ОАК – образливість, НАК – непоступливість, КАК – компромісність, МАК – мстивість, НДІ – нетерпимість до думки інших, ПАК –

підозрілість, ПАС – позитивна агресивність особистості, НАС – негативна агресивність особистості, УПК – узагальнений показник конфліктності.

Крім того, при наданні психологічних характеристик особам, які є представниками визначених груп ми спиралися на інтерпретацію, що надана авторами методик, і котрі застосовані для вивчення відповідних властивостей та рис особистості.

Аналіз профілів особистісної агресивності полягає у визначенні найбільш значущих характеристик в її індивідуальній структурі. На профілі вони презентовані тими параметрами, значення котрих має найбільше відхилення від середньої лінії ряду в сторони кожного з полюсів. У результаті виявляється параметр або їх комбінація, що є домінуючими в індивідуальній структурі агресивності, і найбільш яскраво відображають її зміст.

Значення, що розташовані у площині вище за середню лінію, свідчать про тенденцію до високого прояву цього показника, значення нижче за середню лінію ряду констатують низький рівень прояву показників агресивності. Точки графіку, що мають максимальне відхилення від середньої лінії свідчать про домінування в психологічному портреті представників тієї або іншої групи певних тенденцій, що й дає можливість скласти психологічні характеристики агресивності осіб з різним ступенем конфліктності (гр. Kmax, гр. Kmin) і у груп з домінуванням одного з якісних показників конфліктності (гр. KE, гр. KK, гр. KP). Спочатку проаналізуємо кожен профіль окремо для виявлення специфіки агресивності, що властива представникам груп з *різним типом* конфліктності. Потім здійснимо їх порівняння між собою для пошуку схожості й відмінностей між ними.

Візуально, профіль осіб з високим рівнем конфліктності (гр. Kmax) (рис. 3.1) розташований переважно у площині додатного простору значень. Виключення складає лише показник КАК (компромісність), значення котрого знаходяться в зоні від'ємного простору. Це свідчить, про певну безкомпромісність і виразну наявність показників агресивності, що притаманні представникам цієї групи. Профіль осіб з низьким рівнем конфліктності (гр.

Kmin) розташований у площині нижче за середню лінію ряду, за винятком також показника – КАК (компромісність), що свідчить про наявність компромісності і слабку міру виразупоказників агресивності. Профілі осіб, з високим рівнем *емоційної* (гр. КЕ), *когнітивної* (гр. КК) і *конативної конфліктності* (гр. КП), розташовані у площині середньої лінії ряду – як в зоні додатного простору значень, так і в зоні від’ємного простору, що відповідає другому і третьому квартилю розподілу. Перед аналізом профілів, проранжуємо показники особистісної агресивності кожного профілю за їх відхиленням від середньої лінії ряду (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Ранжування значень показників особистісної агресивності у групах

Ранг	Групи осіб, з різними проявами конфліктності				
	група Kmax	група Kmin	група КЕ	група КК	група КП
1	НДІ+	УПК-	УПК+	ОАК+	ЗАК-
2	НАС+	ННАК-	ПАК+	УПК+	ПАС+
3	ЗАК+	ПАС-	МАК+	ННАК+	НАК+

Примітка. Тут і далі: 1) показники зі знаком «+» розташовані у просторі додатніх значень (вище 50 перцентиля); зі знаком «-» у просторі від’ємних значень (нижче 50 перцентиля); 2) показники надані у порядку зменшення величини відхилення від середньої лінії ряду.

Знак (додатний чи від’ємний) свідчить про те, до якого полюсу наближається значення показника, що відповідно відображається й у психологічній характеристиці певної групи. Ранжування дозволило упорядкувати домінуючі фактори і описати індивідуально-типологічні характеристики особистості представників кожної групи обстежених. Отже, аналіз профілів (рис. 3.1, табл. 3.4) дозволяє описати психологічні особливості агресивності кожної групи.

Група обстежених (*гр. Kmax*) характеризується нетерпимістю до думки інших (НДІ+), бажанням помсти, вдяти наперекір, запальністю,

роздратуванням (ЗАК+), напористістю та наступальністю, нав'язуванням власної точки зору, образливістю, непоступливістю, бажанням завдати шкоди і чинити опір, заподіяти «на зло», діяти безкомпромісно (НАС+).

Групі осіб (*гр. Kmin*), навпаки, не властива конфліктність (УПК-), напористість, бажання переконливо відстоювати свою правоту і позиції (ННАК-), домінувати у бесіді, займати активну позицію у суперечках. Таким особам притаманна поступливість, бажання знаходити компроміс, здатність розв'язувати і вирішувати конфліктні ситуації мирним шляхом (ПАС-).

Групу осіб, з домінуванням показника *емоційної конфліктності* (гр. KE) характеризує наявність яркого виразу конфліктності та її проявів (УПК+): роздратування, презирства, ворожості, заздрощів, занепокоєння, хвилювання, тривожності, реагування на ситуації гнівом, обуренням та злістю, непереборне бажання доказувати, сперечатися, сваритися, неадекватної уразливості і щире бажання помститися (МАК+). Такі особи необґрунтовано підозрюють (ПАК+), критикують, корять, перечать та глузують.

Представникам групі осіб з високим рівнем *когнітивної конфліктності* (гр. КК) характерна надзвичайна образливість (ОАК+), неспроможність, відсутність належної уваги з боку інших, загострене відчуття несправедливості, невміння вислуховувати критику, наявність обтяжливих думок про програш у суперечці і довгу їх тривалість, переконання іншого, що він неправий (УПК+); напористість та наступальність, нав'язування власної точки зору, бажання домінувати (ННАК+).

Групу осіб з домінуванням *конативної конфліктності* (гр. КП) характеризує: занижений рівень запальності, роздратування (ЗаАК-), виразність напористості, бажання переконливо, непоступливо відстоювати свою правоту і позиції (НАК+), домінувати у бесіді, бажання займати активну позицію у суперечках (ПАС+).

У табл. 3.5 презентовані значення t-критерію Ст'юдента, що підтверджують наявність розбіжностей між однойменними показниками профілів особистісної агресивності означених груп обстежених.

Зазначаємо, що тут і далі у тексті, додатний знак перед значенням t-критерію Ст'юдента свідчить про те, що даний однойменний показник за значенням вище в I групі осіб; від'ємний знак, навпаки, вказує на більше значення показника в II групі осіб. Отже, значення t-критерію Ст'юдента підтверджують наявність розбіжностей між однойменними показниками профілів п'яти груп обстежених.

Далі розглянемо профілі якісних показників агресивності [3, 182] представників груп обстежених осіб, що розрізняються за типом конфліктності. На ОХ – показники агресивності, на ОУ – процентілі.

Візуально профілі якісних показників агресивності конфліктних і неконфліктних осіб розташовані по обидві сторони від середньої лінії ряду, що свідчить про протилежність тенденцій у проявах агресивності особистості.

Таблиця 3.5

Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними показниками особистісної агресивності п'яти груп обстежених

Групи	Показники особистісної агресивності груп, що порівнюються					
	ЗАК	ННАК	ОАК	НАК	КАК	
Кmax/ Кmin	6,99**	6,04**	4,35**	4,82**	-2,38*	
гр. КЕ/КК	2,37*	-1,94	-1,66	2,26*	2,68**	
гр. КК/КП	2,22*	2,61**	2,83**	-2,35*	-1,44	
гр. КЕ/КП	2,86**	-1,78	2,16*	-2,16*	2,55**	
Групи	Показники особистісної агресивності груп, що порівнюються					
	МАК	НДІ	ПАК	ПАС	НАС	УПК
К max / Кmin	5,39**	4,58**	4,52**	6,31**	5,65**	6,14 **
гр. КЕ/КК	1,28	-1,13	2,56**	-1,39	1,35	2,50**
гр. КК/КП	1,19	1,92	2,26*	1,25	1,13	2,15*
гр. КЕ/КП	1,97	-1,75	2,23*	-1,55	1,88	3,95**

На рис. 3.2 презентовані профілі показників агресивності всіх вивчаємих груп. Профілі показників агресивності груп осіб, що відзначаються за типом конфліктності (гр. КЕ, гр. КК, гр. КП) розташовані у площині середньої лінії ряду (зона другого і третього квартилю розподілу). Причому, профілі груп осіб, з домінуванням емоційної (гр. КЕ) і конативної конфліктності (гр. КП) розташовані вище за середню лінію (переважно у третьому квартилі розподілу) і тяжіють до їх додатного полюсу, а профіль груп осіб, з виразним типом когнітивної конфліктності (гр. КК), що розташований нижче за середню лінію (переважно у другому квартилі розподілу) – відповідно до від’ємного полюсу.

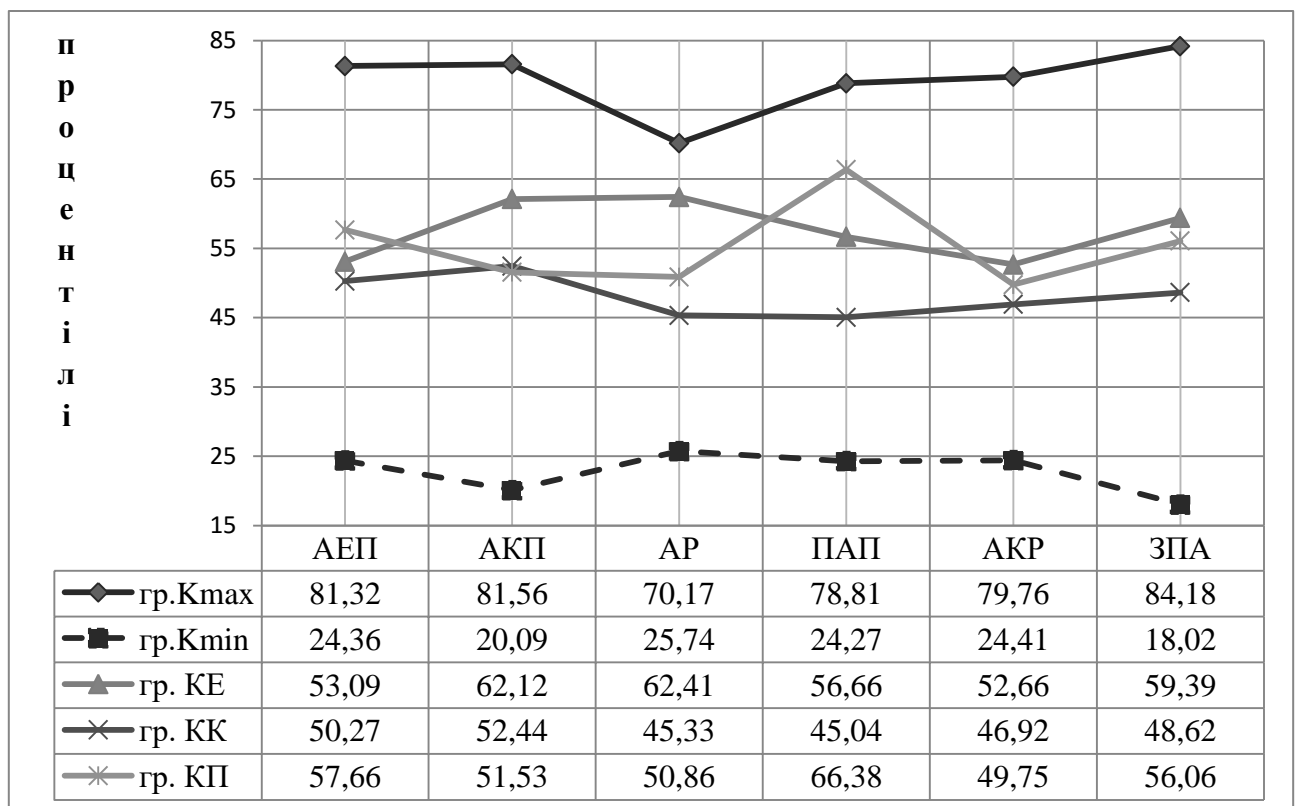

Рис. 3.2. Профілі показників агресивності груп осіб, що розрізняються за типом конфліктності (полімодальні і мономодальні типи)

Найбільше відхилення від середньої лінії ряду у п'яти групах осіб з різними проявами конфліктності презентовано у табл. 3.6.

Отже, аналіз побудованих профілів дозволяє описати психологічний портрет агресивності представників кожної групи обстежених.

Таблиця 3.6

Ранжування значень показників агресивності в групах

Ранг	Групи осіб, з різними проявами конфліктності				
	група Kmax	група Kmin	група KE	група KK	група КП
1	ЗПА+	ЗПА-	АР+	ПАП-	ПАП+
2	АКП+	АКП-	АКП+	АР-	АЕП+
3	АЕП+	ПАП-	ЗПА+	АКР-	ЗПА+

Представникам групи осіб з високим рівнем конфліктності (гр. Kmax) властиві потреба в агресивній поведінці, певні агресивні реакції вербального та невербального характеру (ЗПА+), різного роду негативні думки, що супроводжують особистість під час конфліктної ситуації (АКП+), відчуття напруженості та тривоги, часте та тривале роздратування; їм притаманні гнів, запальність, прояви імпульсивності, різного роду експресія, емоційні зриви, тощо (АЕП+).

Представникам групи осіб з низькою конфліктністю (гр. Kmin) характерно відсутність проявів агресивності (ЗПА-). Такі особи не зосереджені на думках про відстоювання своїх власних інтересів та цілей (АКП-), не застосовують домінування, не мають потреби в агресивній поведінці (ПАП-). Вони відрізняються низьким ступенем суперництва і використовують пристосування як засіб вирішення конфлікту; викликають до себе повагу і симпатію, скромні, сором'язливі і більш емоційно стримані, ніж досліджувані першої групи. Такі особи в силах контролювати свої стосунки з іншими людьми. У процесі спілкування вони намагаються уникати розбіжностей, конкуренції, воліють співпрацювати, а не змагатися.

Групу осіб, з домінуванням показника емоційної конфліктності (гр. KE) характеризує наявність агресивної реакції (АР+), зосередженість на думках про відстоювання своїх власних інтересів та цілей (АКП+); їм властиві суперництво, конкуренція, відчуття напруженості та тривоги, часте та тривале роздратування, гнів, запальність, прояви імпульсивності, експресія, емоційні зриви, потреба в агресивній поведінці (ЗПА+).

Групі осіб, з виразним типом *когнітивної конфліктності* (гр. КК) не характерні потреба в агресивній поведінці (ПАП-) і в агресивних реакціях (АР-) вони не застосовують домінування, відрізняються низьким ступенем суперництва і використовують пристосування як засіб вирішення конфлікту; вищезначене обумовлює те, що наявна відсутність регуляції і контролю за агресивністю у проявах конфліктності (АКР-).

Особам, з домінуванням *конативної конфліктності* (гр. КП) характерні потреба в агресивній поведінці і в агресивних реакціях (ПАП+), відчуття напруженості та тривоги, роздратування; гнів, запальність, емоційні зриви, обурення, прояви імпульсивності, вербальна і невербальна експресія, тощо (АЕП+), застосовують домінування, відрізняються ступенем суперництва і конкуренції (ЗПА+).

У табл. 3.7 презентовані значення t-критерію Ст'юдента, що підтверджують наявність розбіжностей між однойменними показниками профілів агресивності п'яти груп обстежених.

Таблиця 3.7

Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними показниками агресивності груп, що порівнюються

Групи	Показники агресивності груп, що порівнюються					
	АЕП	АКП	АР	ПАП	АКР	ЗПА
Кmax / Кmin	12,54**	14,82**	6,77**	10,35**	9,51**	14,89**
гр. КЕ/КК	1,68	2,25*	1,29	412	-15	1,34
гр. КК/КП	-614	-1,64	-2,39*	-350	-1,64	-1,44
гр. КЕ/КП	1,075	862	-1,22	337	-1,60	-40

Пристаємо до аналізу профілів шкал схильності до ризику груп осіб, що розрізняються за рівнем конфліктності.

На рис. 3.3 презентовані профілі означених груп обстежених. На ОХ – показники схильності до ризику, на ОУ – процентілі.

Візуально профіль осіб з високим рівнем конфліктності (гр. Kmax) (рис. 3.3) розташований у площині вище за середню лінію ряду, що свідчить про перевагу виразності показників схильності до ризику.

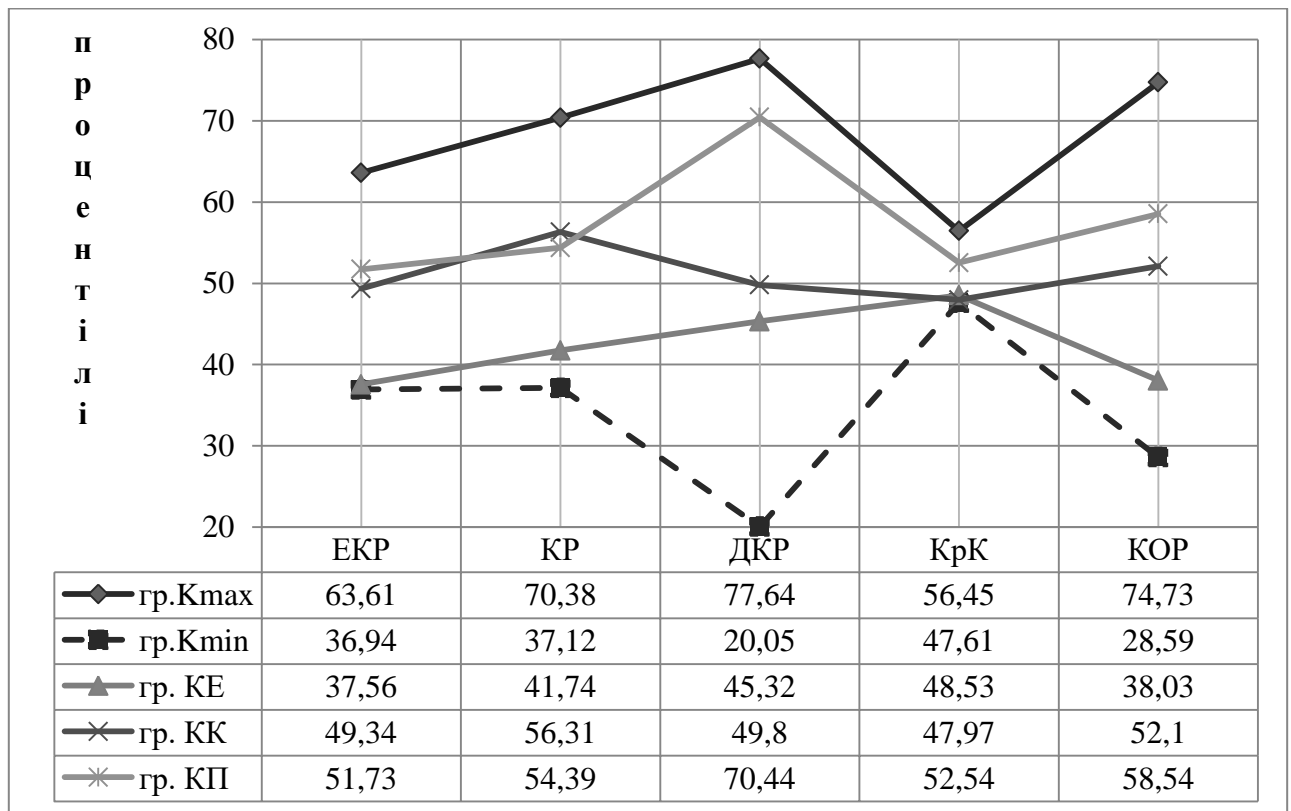

Рис. 3.3. Профілі показників схильності до ризику груп осіб, що розрізняються за типом конфліктності

Профіль осіб з низьким рівнем конфліктності (гр. Kmin) розташований у площині нижче за середню лінію ряду, що навпаки – про слабку міру виразу показників схильності до ризику. Профілі мономодальних типів конфліктності (рис. 3.3) розташовані в зоні середньої лінії.

Профіль груп осіб, з домінуванням емоційної конфліктності (гр. KE) розташований нижче за середню лінію ряду і тяжіє до від'ємного полюсу, а профілі груп осіб, з домінуванням когнітивної (гр. KK) і конативної конфліктності (гр. КП) – вище за середню лінію ряду і тяжіють до додатного полюсу.

В табл. 3.8 ранжовані показники схильності до ризику в кожній групі обстежених (гр. Kmax, гр. Kmin, гр. KE, гр. KK, гр. КП).

Отже, аналіз профілів (рис. 3.3, табл. 3.8) дозволяє описати психологічні особливості схильності до ризику представників кожної групи.

Таблиця 3.8

Ранжування значень показників схильності до ризику у групах

Ранг	Групи осіб, з різними проявами конфліктності				
	група Kmax	група Kmin	група KE	група KK	група КП
1	ДКР+	ДКР-	ЕКР-	КР+	ДКР+
2	КОР+	КОР-	КОР-	КОР+	КОР+
3	КР+	ЕКР-	КР-	КpP-	КР+

Група осіб з *високим рівнем конфліктності* (гр. Kmax) характеризується прагненням, ваблення до ризикових дій, відчуттям необхідності в ризиковій поведінці. Такі особи імпульсивні в проявах ризикової активності в діях, нестримані, схильні ризикувати, діяти за першою спонукою, за першим вабленням, проявляють схильність до ризику за власною ініціативою, без спонуки з боку оточуючих. Їх ризиковані дії безпечні, легко виникають, протікають і припиняються. Зовнішні прояви ризик-риси можна спостерігати у висловлюваннях, конкретних діях в ризиковій поведінці, в емоційній експресії: у виразних рухах, міміці, жестах, поведінці. Відзначається здатність зберігати ризиковану поведінку (первинний намір) в незалежності від зовнішніх сил (ДКР+). Представникам даної групи притаманна наявність різноманітних думок про активне бажання випробувувати ризик, роздумів про схильність ризикувати завжди і в усьому, фантазій про ризик (КР+).

Група осіб з *низьким рівнем конфліктності* (гр. Kmin) – навпаки, характеризується як більш передбачливі, обережні, стабільні і впорядковані особи. Вони не шукають нових вражень від життя. Від’ємне значення дійового компонента ризику (ДКР-) свідчить про відсутність схильності до ризикових дій, вчинків і ризикованої поведінки. Насиченість, сила, різноманітність емоційних переживань, що пов'язані з ризиком для таких осіб не набуває сенсу (ЕКР-).

Групу осіб, з виразним типом *емоційної конфліктності* (гр. КЕ) характеризує те, що вони майже не проявляють свої емоційні переживання, що пов'язані з ризиком або тільки за життєвих обставин (ЕКР-). Схильність до ризику у таких осіб не виразна і слабо виявляється у висловлюваннях, діях, поведінці (КОР-).

Представникам групі осіб, з виразним типом *когнітивної конфліктності* (гр. КК) притаманно наявність різноманітних думок про активне бажання випробувати ризик, роздумів про схильність ризикувати завжди і в усьому, мрій і фантазій про ризик (КР+).

Особам, з виразним типом *конативної конфліктності* (гр. КП) характерні всі ті властивості, що і особам з високим рівнем конфліктності (гр. Кmax) (див. вище). За допомогою обчислення t-критерію Ст'юдента, встановлено наявність розбіжностей між однойменними показниками профілів схильності до ризику всіх груп обстежених (див. табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними показниками схильності до ризику п'яти груп обстежених

Групи	Показники схильності до ризику груп, що порівнюються				
	ЕКР	КР	ДКР	КрР	КОР
Кmax / Кmin	3,22**	4,63**	7,41**	930	5,80**
гр. КЕ / КК	-1,63	-1,50	-332	-422	-1,54
гр. КК / КП	-920	-183	-1,89	-437	-1,12
гр. КЕ / КП	-1,98	-1,42	-3,23**	-422	-3,46**

Переходимо до аналізу профілів шкал ворожості груп осіб з високим (гр. Кmax) і низьким (гр. Кmin) рівнем загального показника конфліктності, і груп з домінуванням одного з якісних показників конфліктності (гр. КЕ, гр. КК, гр. КП). На рис. 3.4 презентовані профілі означених груп обстежених. На ОХ – показники ворожості, на ОУ – проценти. При аналізі профілів, нас, насамперед, цікавили значущі відмінності в однойменних показниках.

Візуальний аналіз вказаних профілів виявив суттєві відмінності між ними, що підтверджено й статистично. Профілі двох груп осіб (гр. Кmax і гр. Кmin) розташовані по обидві сторони середню лінію ряду, що свідчить про протилежність тенденцій у проявах даної риси означених груп.

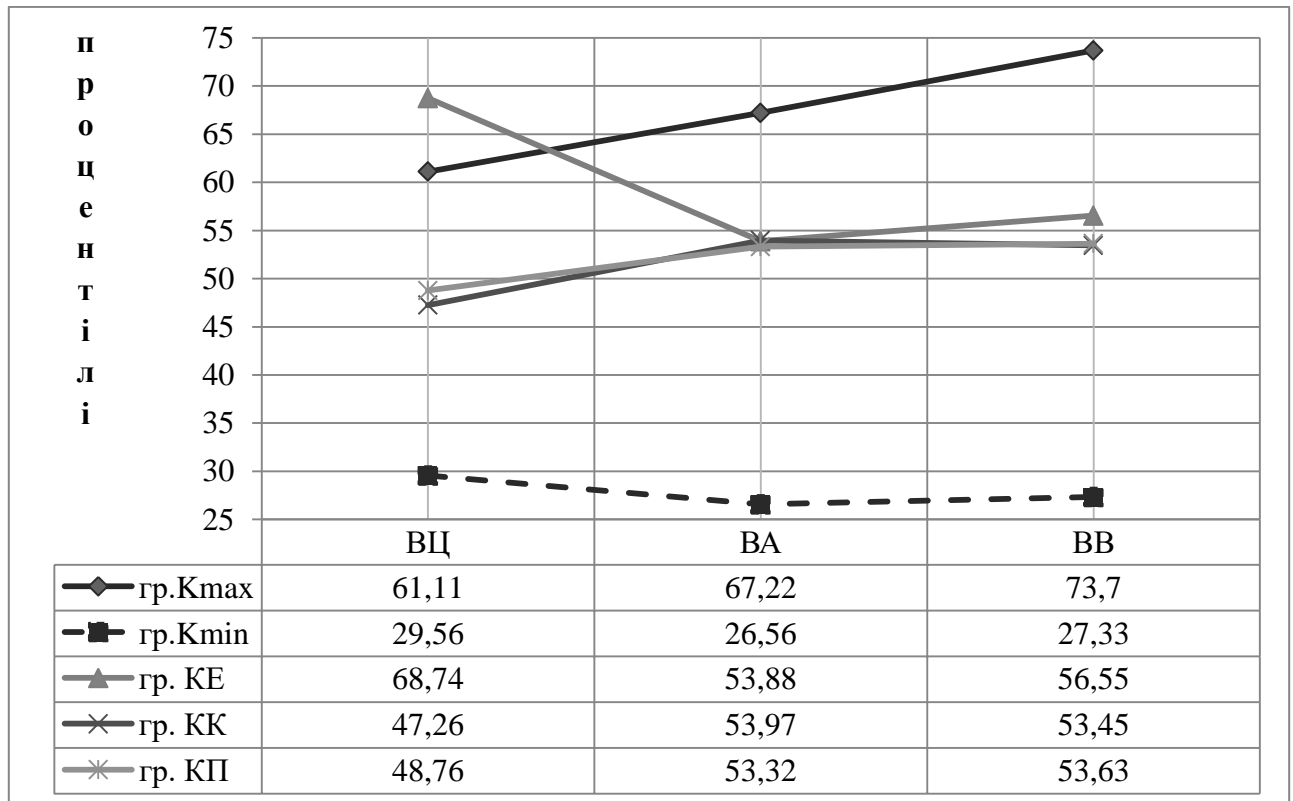

Рис. 3.4. Профілі показників ворожості у представників груп осіб з різним типом конфліктності

Так, профіль шкал ворожості групи осіб з високим рівнем конфліктності (гр. Кmax) знаходиться в зоні додатного простору значень (третій квартиль розподілу).

Профіль шкал ворожості групи осіб з низьким рівнем конфліктності (гр. Кmin) розміщується в зоні від'ємних значень, нижче за середньої лінією ряду (другий квартиль розподілу). Таке розташування профіля вказує на слабку міру виразу показників ворожості представників даної групи.

Перед тим, як здійснити аналіз профілів, проранжуємо показники кожного профілю за відхиленням від середньої лінії ряду (див. табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Ранжування значень показників ворожості у групах

Ранг	Групи осіб, з різними проявами конфліктності				
	група Кmax	група Кmin	група КЕ	група КК	група КП
1	ВВ+	ВА-	ВЦ+	ВА+	ВВ+
2	ВА+	ВВ-	ВВ+	ВВ+	ВА+
3	ВЦ+	ВЦ-	ВА+	ВЦ-	ВЦ-

Найвищий рівень «загального показника ворожості» (ВВ+) за методикою «Діагностика ворожості» Кука-Медлей визначається у представників групи осіб з високим рівнем конфліктності (гр. Кmax) (див. рис. 3.4).

Таким особам властиві певний рівень недоброзичливості, недовіри, почуття неприязні, обурення, образи, гніву, роздратування. Агресія (ВА+) у представників даної групи виявляється у вигляді як прямої так і непрямой вербальної форми тобто, скарг, суперечок, критики, претензій, сварок. Таким особам властиві бажання домінувати, психологічно подавляти, активно відстоювати свою позицію і точку зору, діяти за принципом, відкрито висловлювати негативні думки. Тобто, цим особам притаманні прояви всіх складових ворожості.

Профіль групи осіб з низьким рівнем конфліктності (гр. Кmin) характеризується слабкою мірою виразу показників ворожості, незначного презирливого ставлення людини до культури суспільства, до її духовних, і особливо моральних цінностей. Складається враження, що ці особи здатні до уникнення ворожості і тим самим конфліктних ситуацій.

Групу осіб з типом *емоційної конфліктності* (гр. КЕ) характеризує цинізм (ВЦ+). Такі особи пропагують крайній егоїзм, нехтування обов'язками, дають виправдання зрадам, легко нівелюють знання, вміння, навички і досягнення інших. Їх відрізняє вміння мимоволі радіти, коли інших осягають невдачі, побажання негативних подій в бік інших, посилене роздратування та наявність ворожих думок (ВВ+). Наявність агресії виявляється у відкритому

висловлюванні негативних думок і зайвої критики, у вигляді скарг, претензій, сварок, суперечок, бажанні домінувати, психологічно подавляти, активно відстоювати свою позицію і точку зору, діяти за принципом (ВА+).

Представникам типу *когнітивної конфліктності* (гр. КК) властиві інтенсивні звинувачення, зайві претензії і критика в бік інших, висловлювання негативних думок (ВА+). Егоїзм, цинізм, знецінення інших тощо, їм не притаманні (ВЦ-).

Групі осіб типу *конативної конфліктності* (гр. КП) характерні всі ті властивості, що і особам з високим рівнем конфліктності (гр. Кmax) (див. вище).

У табл. 3.11 презентовані значення t-критерію Ст'юдента, що підтверджують наявність розбіжностей між однойменними показниками профілів ворожості п'яти груп обстежених. Вірогідність відмінностей визначено за допомогою t-критерію Ст'юдента для незалежних вибірок. Статистично значущі відмінності між підвибірками встановлено за всіма показниками ворожості (ВЦ, ВА, ВВ) у групах, що вивчаються.

Таблиця 3.11

Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними показниками ворожості п'яти груп обстежених

Групи	Показники ворожості у групах, що порівнюються		
	Ц	А	В
Кmax / Кmin	4,31**	7,65**	6,45**
гр. КЕ / КК	2,31*	-28	21
гр. КК / КП	-506	950	-534
гр. КЕ / КП	1,97	469	87

Аналіз профілів тривожності проводиться за тим самим алгоритмом. Спочатку аналізуються профілі у групах осіб з високим (гр. Кmax) і низьким (гр. Кmin) рівнем конфліктності, потім, у групах осіб, що розрізняються за моноmodalним типом конфліктності, що презентовані на рис. 3.5.

На ОХ – показники тривожності, на ОУ – проценти. Розглянемо специфіку конфліктності у проявах тривожності, що притаманні представникам кожної групи. Групі осіб з *високим рівнем конфліктності* властиві як особистісна тривожність (ОТ+), що являє собою конституційну властивість особистості, котра обумовлює схильність сприймати загрозу в широкому діапазоні ситуацій так і реактивна тривожність (РТ+).

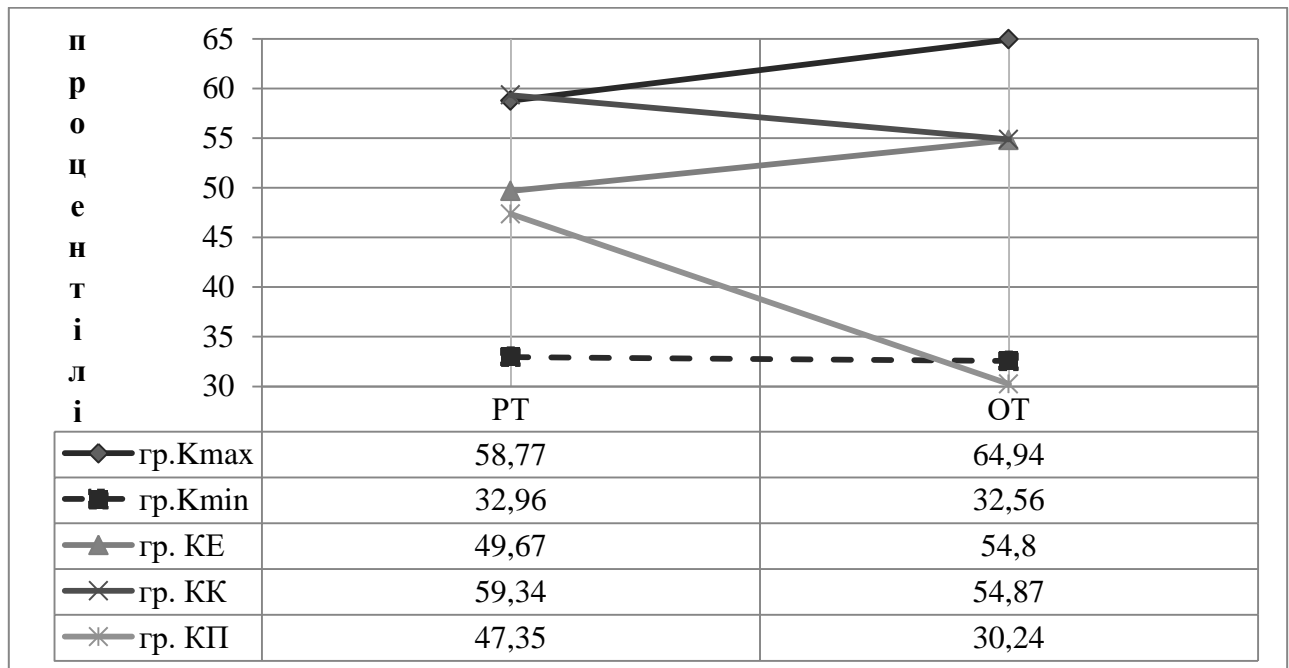

Рис. 3.5. Профілі показників тривожності осіб, які розрізняються за типом конфліктності

Ранжування показників тривожності за відхиленням їх значень від середньої лінії ряду (від більшого до меншого) надані у табл. 3.12.

Таблиця 3.12

Ранжування значень показників тривожності у групах

Ранг	Групи осіб, з різними проявами конфліктності				
	група Кmax	група Кmin	група KE	група KK	група КП
1	ОТ+	ОТ-	ОТ+	РТ+	ОТ-
2	РТ+	РТ-	РТ-	ОТ+	РТ-

Кожна з цих ситуацій має стресовий вплив на особу і викликає у неї виразну тривогу. У осіб з *низьким рівнем конфліктності* досить умовно за рангом поділяються показники тривожності, тому що, і РТ і ОТ знаходяться на

одній межі і мають слабку міру виразу.

Групу осіб, з домінуванням *емоційної конфліктності* (гр. КЕ) характеризує наявність особистісної тривожності (ОТ+) Реактивна тривожність виявляється відповідно ситуації в конкретній обстановці (РТ-).

Особам, з домінуванням *когнітивної конфліктності* (гр. КК) властива як реактивна тривожність, котра супроводжується напругою, занепокоєнням, нервозністю, заклопотаністю (РТ+), так і особистісна тривожність (ОТ+).

У представників групи осіб з домінуванням *конативної конфліктності* (гр. КП) прояви особистісної (ОТ-) і реактивної тривожності (РТ-) слабкі і актуалізуються відповідно ситуації.

Загалом, значення t-критерію Ст'юдента підтверджують наявність розбіжностей між однойменними показниками профілів тривожності виокремлених груп.

3.1.2. Особливості комунікативних рис особистості представників різних типів конфліктності

У цьому підрозділі результати емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей конфліктності особистості надано відповідно алгоритму, що описаний у підрозділі 3.1.1.

На конфліктність впливають як зовнішні психологічні чинники (зовнішні обставини – умови життя і діяльності, середовища і соціального оточення, загального рівня культури тощо), так і внутрішні, в якості котрих виступають властивості особистості, що супроводжують конфліктність і певною мірою виступають у якості її чинників. Це виявляється у тому, що такі властивості особистості можуть, як сприяти появі конфлікту (цинізм, егоїзм, агресивність тощо) так і блокувати розвиток і прояв конфліктності (емпатія, толерантність, позитивна установка до оточуючих тощо).

У науковій літературі толерантність розглядається, насамперед, як повага і визнання рівності думок партнерів, інших логік і поглядів, права на відмінності, несхожість, інакшість, та відмова від домінування і насильства. Толерантність передбачає готовність людини прийняти інших такими, які вони

є, і взаємодіяти з ними на основі згоди. При цьому толерантність не є проявом байдужості (індиферентності) або пристосування до «іншого» (конформізму). Вона не передбачає і жертвовної позиції – повної відмови від власних інтересів, або альтруїзму. Це активна позиція сторін, зацікавлених у спільному результаті [24, 186, 192].

Толерантне ставлення передбачає активність у сфері міжособистісної взаємодії, а, тобто, у сфері спілкування, тому можна припустити, що однією із ознак толерантної людини є товариськість. Основна частина толерантних людей, за літературними даними, характеризується саме товариськістю, оскільки взаємодія в людській спільноті відбувається, насамперед, через спілкування [24, 87]. В літературі є підтвердження негативної ролі конфліктності для спілкування, встановлення взаєморозуміння між людьми і стосунків між ними [87].

Особи, з високим рівнем конфліктності не схильні до успішної співпраці, що виявляється у відсутності здатності до діалогічного спілкування (слухають і чують тільки себе), у відсутності розуміння іншої людини і її позиції, у низькій комунікативної компетентності. Таким чином, конфліктність (схильність до конфліктної поведінки) призводить до спотворення образу партнера спілкування, до взаємного нерозуміння, що сприяє поганому розвитку співпереживання та співчуття, тобто, до емпатії.

А як відомо, в сучасній психологічній науці емпатія визнається одним з основних регуляторів міжособистісного спілкування, що забезпечує збалансованість та гармонізацію міжособистісних стосунків, що робить поведінку людини соціально схвалюваною [87].

Емпатія визначається як здатність або властивість особистості, що має складну афективно-когнітивно-поведінкову природу. Дана здатність розкривається в умінні давати опосередковану емоційну відповідь на переживання іншого, що включає рефлексію внутрішніх станів, думок і почуттів самого суб'єкта емпатії [53, 146, 176].

У цій роботі емпатія розглядається як відносно стійка інтегральна властивість особистості, що виявляється у здатності емоційно реагувати і відгукуватися на переживання іншої людини; у здатності розуміти її емоційні стани, передбачати афективні реакції в конкретних ситуаціях, прагнути надати іншій особистості активну допомогу [146, 176].

За даними літературних джерел, емпатія є одним з механізмів регуляції міжособистісних конфліктів. Міжособистісний конфлікт – це одна з форм міжгрупових і міжособистісних стосунків, що породжена внутрішніми суперечностями і протиріччями з середовищем і виявляється у суб'єктивних феноменах взаємного сприйняття людьми один одного, прийняття та перекладання відповідальності за виникнення і вирішення конфліктної ситуації на іншого.

Емпатія виступає як стан, що детермінує вибір дій у конфліктній ситуації, і тим самим визначає розвиток конфлікту. Рефлексивно-емпатійна позиція учасників конфлікту забезпечує децентрацію у стосунках, що дозволяє дивитися на ситуації конфлікту, орієнтуючись не тільки на свої погляди. Емпатія розглядається як механізм, за допомогою котрого формується переконаність у цінності іншої людини, готовність позитивно ставитися до неї. Таким чином, емпатія займає важливе місце в конфліктній взаємодії і є механізмом її регулювання [53, 74, 75].

А. Конфліктність, толерантність, емпатія та товарицькість: співвідношення показників

Задля вивчення співвідношення між показниками конфліктності, толерантності, емпатії та формально-динамічними показниками товарицькості, результати котрого надані у табл. 3.13, використовувався комплекс методик, розроблений групою аспірантів під керівництвом і за участю О. П. Саннікової: «Тест-опитувальник якісних показників толерантності» [24, 186], «Тест-опитувальник емпатії» [1, 176], «Тест-опитувальник формально-динамічних показників товарицькості» [2, 176, 183].

Здійснено аналіз кореляцій між означеними в табл. 3.13 показниками. Так, показник КПф (психофізіологічний показник конфліктності) від'ємно пов'язаний з показниками толерантності: ЕТ (емоційна толерантність) та КТ (когнітивна толерантність) ($p \leq 0.01$) і з ЗПТ (загальний показник толерантності) ($p \leq 0.05$).

Показники конфліктності КЕм, ККо, КПо, ЗПК виявляють від'ємні зв'язки зі всіма показниками толерантності: ЕТ, КТ, ПТ, ЗПТ – на 1% рівні значущості, крім ККР (контрольно-регулятивний показник конфліктності). Показник ККР, в свою чергу, додатно взаємопов'язаний зі всіма показниками толерантності ($p \leq 0.01$).

Таблиця 3.13

Значимі коефіцієнти кореляцій між показниками конфліктності, толерантності, емпатії та товариськості

Показники			Показники конфліктності					
			КПф	КЕм	ККо	КПо	ККР	ЗПК
Толерантність	1	ЕТ	-164**	-468**	-474**	-390**	508**	-533**
	2	КТ	-195**	-427**	-393**	-446**	402**	-524**
	3	ПТ		-309**	-351**	-434**	363**	-396**
	4	ЗПТ	-155*	-480**	-487**	-500**	509**	-577**
Емпатія	6	ЕЕ	-131*			-152*	-126*	-147*
	7	КЕ		-234**	-246**	-255**	124*	-283**
	8	ДЕ	-142*	-286**	-280**		134*	-217**
	9	ПЕ		-215**		-174**	139*	-164**
	10	ЗПЕ	-139*	-331**	-259**	-275**	181**	-325**
Товариськість	11	Іс	125*					
	12	Л		-143*	-128*			
	13	У			-154*			
	14	В		181**	142*	176**	-208**	219**

Примітка: тут і ділі 1) умовні позначення *показників толерантності*: ЕТ – емоційна, КТ – когнітивна, ПТ – поведінкова, ЗПТ – загальний показник толерантності; 2) умовні позначення *показників емпатії*: ЕЕ – емоційна, КЕ – когнітивна, ДЕ – дійова, ПЕ – предиктивна, ЗПЕ – загальний показник емпатії; 3) умовні позначення *показників товариськості*: Іс – ініціативність у спілкуванні, Л – легкість, У – усталеність, стійкість, В – виразність спілкування.

Розглянемо значущі кореляційні зв'язки показників *конфліктності та емпатії*. *КПф* виявляє від'ємні кореляційні зв'язки ($p \leq 0.05$) з: ЕЕ, ПЕ, ЗПЕ. *КЕм* від'ємно пов'язаний з: КЕ, ПЕ, ДЕ, ЗПЕ ($p \leq 0.01$). *ККо* виявляє значущі від'ємні кореляційні зв'язки з КЕ, ПЕ, ЗПЕ ($p \leq 0.01$). Від'ємні кореляційні зв'язки виявлені між показниками *КПо* і ЕЕ ($p \leq 0.05$), КЕ, ДЕ, ЗПЕ ($p \leq 0.01$). Показник конфліктності *ККР* додатно взаємопов'язаний майже зі всіма показниками емпатії: КЕ, ПЕ, ДЕ ($p \leq 0.05$), ЗПЕ ($p \leq 0.01$), крім ЕЕ (має від'ємний кореляційний зв'язок ($p \leq 0.05$)). *ЗПК* виявляє значущі від'ємні кореляційні зв'язки з ЕЕ ($p \leq 0.05$), КЕ, ПЕ, ДЕ, ЗПЕ ($p \leq 0.01$). Результати кореляційного аналізу, свідчать про те, що підвищення конфліктності супроводжується зниженням емпатії і навпаки, коли немає розуміння іншої людини завдяки процесам порівняння, аналогії, уявлення себе не місці іншого.

Стосовно значущих кореляційних зв'язків показників *конфліктності та товариськості*, то як видно із табл. 3.13. *КПф* виявив додатній зв'язок з Іс ($p \leq 0.05$). *КЕм* від'ємно пов'язаний ($p \leq 0.05$) з Л та додатно з В ($p \leq 0.01$). *ККо* виявляє значущі від'ємні кореляційні зв'язки з Л, У ($p \leq 0.05$) та додатні з В ($p \leq 0.05$). *КПо*, *ЗПК* додатно пов'язані з В ($p \leq 0.01$). *ККР* – від'ємно з В ($p \leq 0.01$).

Виявлені зв'язки між зазначеними показниками підтверджують характер взаємозв'язків показників конфліктності та товариськості, що відображається у супроводі виразності спілкування, інтонації, думок та поведінки, за допомогою міміки, жестів, виразних рухів, утрудненістю вступу в соціальні контакти, що характеризує прояви конфліктності. У цілому, кореляційний

аналіз показав наявність специфіки у співвідношенні якісних показників конфліктності, толерантності, емпатії та товариськості.

Б. Взаємозв'язки показників конфліктності та факторів особистості (за Р.Кеттеллом).

У розділах I і II виявлено, що конфліктність пов'язана і супроводжується проявами певного спектру властивостей особистості, серед котрих визначено такі як, підозрілість, стан напруженості, фрустрованість, соціальна сміливість, активність, емоційна нестійкість, домінантність, низький самоконтроль, радикалізм тощо [20, 32, 61].

Враховуючи все це, задля виявлення вищезначених якостей було обрано 16-факторний опитувальник Р. Кеттелла. Вивчення конфліктності у контексті широкого спектру рис особистості, що презентовано у даній факторній моделі, дозволяє не тільки виявити закономірні зв'язки між означеними факторами і показниками конфліктності, а й описати психологічні характеристики осіб з високим і низьким рівнем конфліктності (полімодальні типи) і типи конфліктності, що розрізняються за модальністю (мономодальні типи). У світлі означеного проаналізовано кореляційні зв'язки між показниками конфліктності та факторами особистості за Р. Кеттеллом.

Слід зазначити, що від'ємні зв'язки показників конфліктності із певними факторами особистості (за Р. Кеттеллом) свідчать про їх прямий взаємозв'язок із від'ємним полюсом означених факторів.

У табл. 3.14 наведені значущі коефіцієнти кореляції між показниками конфліктності та факторами особистості [158].

У результаті кореляційного аналізу (див. табл. 3.14), встановлено, що *психофізіологічний показник конфліктності (КПф)* виявив як додатні так і від'ємні взаємозв'язки з факторами особистості на 1% рівні. Додатні взаємозв'язки показника КПф визначаються з факторами: домінантність (E+), безпечність (F+), підозрілість (L+), напруженість (Q4+), екстраверсія (Q1+), тривожність (QII+). Від'ємний зв'язок показника КПф встановлено з фактором слабкість «Я» (C-).

Таблиця 3.14

Значимі коефіцієнти кореляцій між показниками конфліктності та факторами особистості (за Р.Кеттеллом)

Фактори 16-PF	Показники конфліктності					
	КПф	КЕМ	ККо	КПо	ККР	ЗПК
A		-322**		-267**		
C	-206**	-422**	-330**	-229**	305**	-340**
D		234**		342**	-287**	298**
E	221**	228**		450**	-360**	392**
F	161**	129*		202**	-219**	216**
L	267**	435**	360**	379**	-406**	460**
N		-184**	-201**	-347**	215**	-291**
O		364**	328**	148*		262**
Q3				-235**	245**	
Q4	322**	495**	431**	361**	-255**	482**
QI	207**	342**	245**	223**	-238**	198**
QII	236**	497**	420**	311**	-295**	435**

Примітка. Умовні позначення факторів особистості за методикою 16-PF: А (афектотімія – сизотимія), С (сила – слабкість «Я»), D (занепокоєність – врівноваженість), Е (домінантність – покірність), F (безпечність – заклопотаність), L (підозрілість – довірливість), N (проникливість – наївність), O (схильність до відчуття провини – самовпевненість), Q3 (високий – низький самоконтроль), Q4 (напруженість – розслабленість), QI (екстраверсія – інтроверсія), QII (тривожність – емоційна стабільність).

Емоційний показник конфліктності (КЕМ) пов'язаний з факторами особистості наступним чином: додатно ($p \leq 0.01$) із занепокоєністю (D+), доміантністю (E+), підозрілістю (L+), схильністю до відчуття провини (O+), напруженістю (Q4+), екстраверсією (QI+), тривожністю (QII+); ($p \leq 0,05$) з

безпечністю (F+). Від'ємні зв'язки ($p \leq 0.01$) показника КЕм встановлено з факторами: сизотимія (A-), слабкість «Я» (C-), наївність (N-), що свідчить про взаємозв'язки емоційного показника конфліктності з протилежними (від'ємними) полюсами факторів.

Визначено, що *когнітивний показник конфліктності* (ККо) пов'язаний додатно ($p \leq 0.01$) з факторами: підозрілість (L+), схильність до відчуття провини (O+), напруженість (Q4+), екстраверсія (QI+), тривожність (QII+); від'ємно пов'язаний ($p \leq 0.01$) з факторами C та N. Це вказує на те, що когнітивний показник конфліктності (ККо) взаємопов'язаний з від'ємними полюсами означених факторів: слабкість «Я» (C-), наївність (N-).

Когнітивний показник конфліктності (КПо) додатно ($p \leq 0,01$) пов'язаний з такими факторами: занепокоєність (D+), домінантність (E+), безпечність (F+), підозрілість (L+), напруженість (Q4+), екстраверсія (QI+), тривожність (QII); ($p \leq 0,05$), схильність до відчуття провини (O+). Від'ємний взаємозв'язок ($p \leq 0,01$) встановлено між показником КПо та факторами: сизотимія (A-), слабкість «Я» (C-), наївність (N-).

Контрольно-регулятивний показник конфліктності (ККР) значимо пов'язаний ($p \leq 0,01$) з такими факторами особистості: додатно з сила «Я» (C+), проникливість (N+), високий самоконтроль (Q3+); від'ємно з: врівноваженість (D-), покірність (E-), заклопотаність (F-), довірливість (L-), розслабленість (Q4-), інтроверсія (QI-), емоційна стабільність (QII-).

Встановлено додатні взаємозв'язки *загального показника конфліктності* (ЗПК) з факторами: занепокоєність (D+), домінантність (E+), безпечність (F+), підозрілість (L+), схильність до відчуття провини (O+), напруженість (Q4+), екстраверсія (QI+), тривожність (QII+). Від'ємні зв'язки виявлені між показником ЗПК і факторами C, N, що свідчить про зв'язок загального показника конфліктності з протилежними (від'ємними) полюсами зазначених факторів, а саме, зі слабкістю «Я» (C-) та наївністю (N-). Отриманні результати кореляційного аналізу узгоджуються з наявними у літературі даними і переконливо доводять, що конфліктність (схильність до конфліктної поведінки)

пов'язана з підозрілістю, низьким самоконтролем, домінантністю, безпечністю, напруженістю, тривожністю тощо.

В. Специфіка толерантності, емпатії, товариськості осіб, які розрізняються за типом конфліктності (полімодальні і мономодальні)

Переходимо до аналізу профілів толерантності. На рис. 3.6 надані профілі п'яти груп обстежених. На ОХ – показники толерантності, на ОУ – процентілі. Візуально, профілі толерантності груп осіб, що розрізняються за рівнем конфліктності (гр. Кmax, гр. Кmin) розташувались наступним чином: профіль групи осіб Кmax знаходиться у площині від'ємних значень, що свідчить про слабку міру виразу показників толерантності.

Профіль показників толерантності групи осіб Кmin розташований у площині додатних значень, що свідчить про високу виразність показників толерантності. Візуально профілі мономодальних типів конфліктності (рис. 3.6) розташовані в зоні середньої лінії ряду.

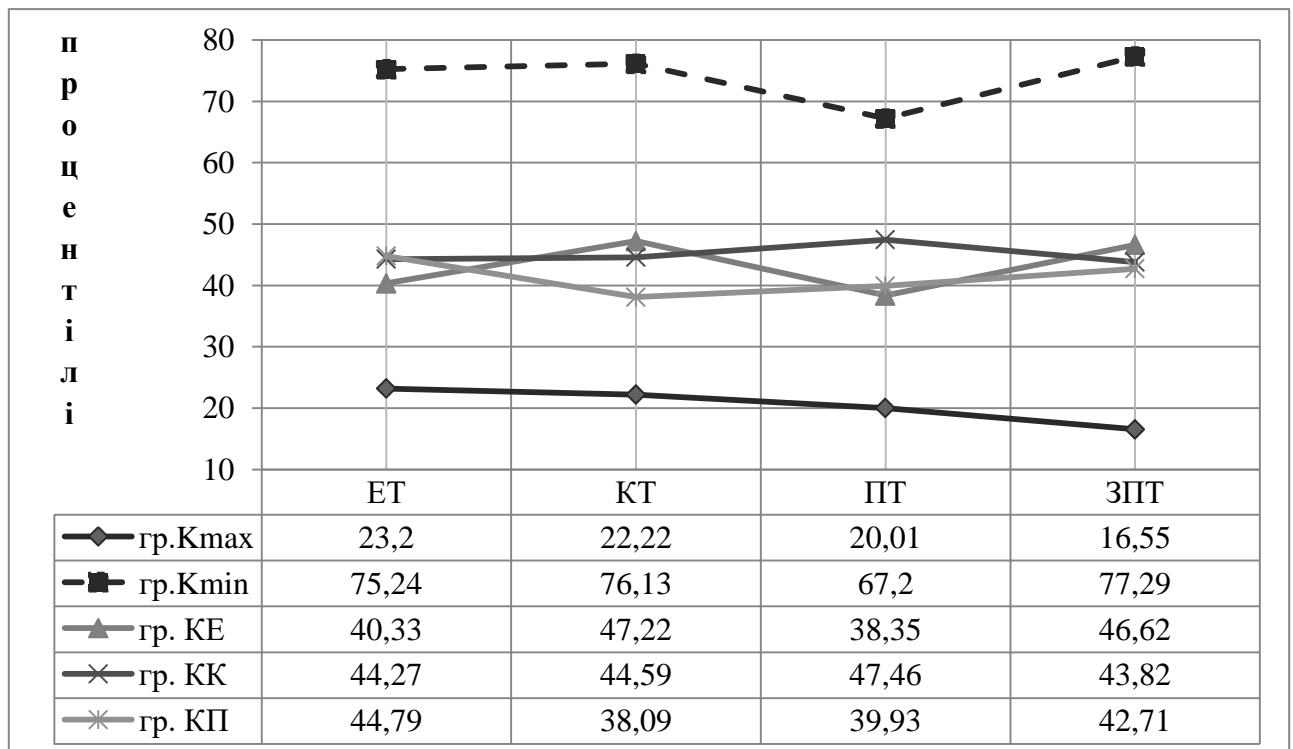

Рис. 3.6 Профілі показників толерантності в групах осіб, які розрізняються за типом конфліктності

Профілі групи осіб, з емоційним (гр. КЕ), когнітивним (гр. КК) і конативним типом конфліктності (гр. КП), котрі розміщуються нижче за середню лінію ряду тяжіють до від'ємного полюсу.

За традицією, здійснимо ранжування значень показників кожного профілю за їх відхиленням від середньої лінії ряду (табл.3.15).

Таблиця 3.15

Ранжування значень показників толерантності у групах

Ранг	Групи осіб, з різними проявами конфліктності				
	група Кmax	група Кmin	група КЕ	група КК	група КП
1	ЗПТ-	ЗПТ+	ПТ-	ЗПТ-	КТ-
2	ПТ-	КТ+	ЕТ-	ЕТ-	ПТ-
3	КТ-	ЕТ+	ЗПТ-	КТ-	ЗПТ-

З опорою на характеристики, означених в табл. 3.15 показників, що переважають у кожній групі, розкриємо їх психологічний зміст.

Представникам груп осіб з високим рівнем конфліктності (гр. Кmax) властиві відсутність схильності до вибудовування своєї поведінки так, щоб дозволяти іншій людині бути самою собою, реалізація поведінки, котра би не порушувала права іншого і демонструвала би позитивне ставлення до нього (ЗПТ-). Тобто, така поведінка, що перешкоджає прояву індивідуальності іншої людини (ПТ-). Таким особам найчастіше притаманне неприйняття іншої людини, наявна відсутність інтересу до іншої індивідуальності та переживання емоцій негативного забарвлення (роздратування, гнів, страх, тощо) (ЕТ-).

Представники груп осіб з низьким рівнем конфліктності (гр. Кmin) найчастіше володіють установками, знаннями, нейтральними або позитивними думками тощо, котрі дозволяють приймати іншу людину (ЗПТ+). Таке позитивне ставлення супроводжується у них радістю, задоволенням (ЕТ+). Тому їм наявна легкість прийняття прав іншого на свою картину світу, позицію, погляди, дії та почуття (КТ+).

Осіб, з емоційним типом конфліктності (гр. КЕ) характеризує схильність до такої поведінки, котра не дозволяє іншій людині бути самою собою,

порушує права іншого та відбиває негативне ставлення до нього (ПТ-). Таким особам найчастіше притаманне неприйняття іншої людини, наявна відсутність інтересу до іншої індивідуальності та переживання емоцій негативного забарвлення (роздратування, гнів, страх, тощо) (ЕТ-).

Особам, з *конативним типом конфліктності* (гр. КП) характерні всі ті ознаки, що ї першій групі (Кmax).

Отриманні результати чітко відображають особливості конфліктності і підтверджують активну природу толерантності виявляти активне ставлення особистості до оточуючого світу людей, відображати потребу ділитися своїми думками і почуттями з іншими. З нашої точки зору, належність встановлених від'ємних зв'язків (див табл. 3.13) можна пояснити виявленням негативного ставлення та відсутністю толерантності у конфліктних осіб до світу іншої людини і таких її якостей, як повага і визнання рівності думок партнерів, інших логік і поглядів, права на відмінності, несхожість, інакшість, та відмова від домінування і насильства. Виходячи з результатів дослідження конфліктності в специфіці толерантності, встановлено, що при підвищенні рівня конфліктності рівень толерантності зменшується.

У табл. 3.16 презентовані значення t-критерію Ст'юдента, що підтверджують наявність розбіжностей між однойменними показниками профілів толерантності всіх груп обстежених.

Таблиця 3.16

Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними показниками толерантності у групах, що порівнюються

Групи	Показники толерантності груп, що порівнюються			
	ЕТ	КТ	ПТ	ЗПТ
Кmax / Кmin	-10,67**	-10,47**	-9,51**	-16,04**
гр. КЕ / КК	-47	2,47*	2,40*	999
гр. КК / КП	74	2,62*	2,20*	1,02
гр. КЕ / КП	-149	2,47*	3,93**	2,05*

Подальшим кроком є аналіз профілів емпатії у осіб гр. Кmax, гр. Кmin, гр. ЕК, гр. КК, гр. ПК, що презентовано на рис.3.7. На ОХ – показники емпатії, на ОУ – процентілі. Візуально відзначається дзеркальне розташування профілів емпатії у осіб гр. Кmax, гр. Кmin, що знаходить своє відображення в значущих відмінностях по ряду показників і свідчить про протилежність тенденцій у проявах емпатії особистості.

Профіль осіб з високим рівнем конфліктності (гр. Кmax) розташований у площині нижче за середню лінію ряду, що засвідчує перевагу слабкої міри виразу показників емпатії.

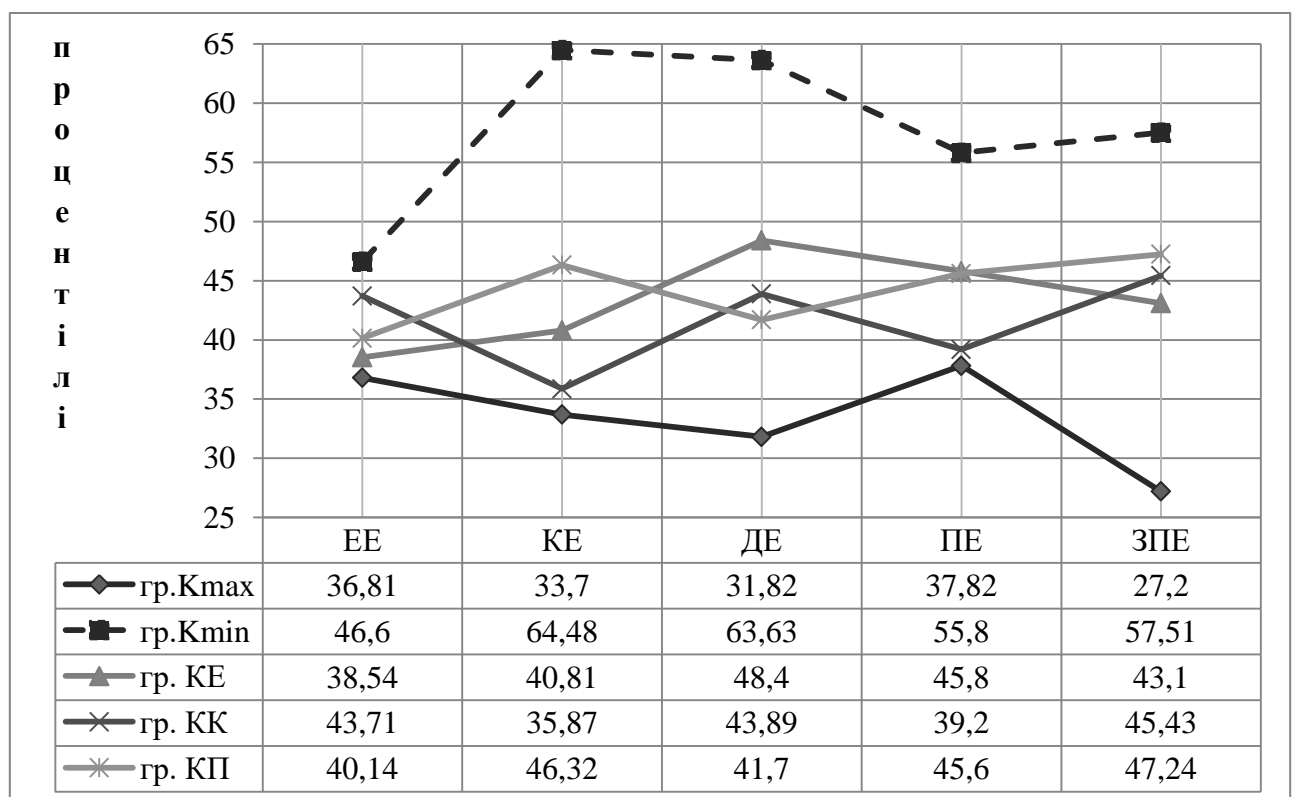

Рис. 3.7. Профілі показників емпатії у представників груп осіб з різним типом конфліктності

Профіль осіб з низьким рівнем конфліктності (гр. Кmin) (рис. 3.7) розташований у площині вище за середню лінію ряду і знаходиться в просторі переважно третього квартиля розподілу, що свідчить про достатню виразність відповідної характеристики. Виключення складає показник ЕЕ (емоційна емпатія), значення котрого розташовано нижче за середню лінію ряду, в зоні від'ємних значень показників емпатії. Профілі шкал емпатії трьох груп осіб, що

розрізняються типом конфліктності (мономодальні групи) розташовані у площині середньої лінії ряду (рис. 3.7). У табл.3.17 надається ранжування значень показників властивостей, що вивчаються.

Результати ранжування свідчать про наступне: група осіб з високим рівнем конфліктності (гр. Kmax) характеризується тим, що у цих осіб всі показники емпатії: предикативна (ПЕ-), емоційна (ЕЕ-), когнітивна (КЕ-) і дійова (ДЕ) мають слабку міру виразу.

Таблиця 3.17

Ранжування значень показників емпатії у групах

Ранг	Групи осіб, з різними проявами конфліктності				
	група Kmax	група Kmin	група КЕ	група КК	група КП
1	ПЕ-	КЕ+	ЕЕ-	КЕ-	ЕЕ-
2	ЕЕ-	ДЕ+	КЕ-	ПЕ-	ДЕ-
3	КЕ-	ЗПЕ+	ЗПЕ	ЕЕ-	ПЕ-

У групи осіб з низьким рівнем конфліктності (гр. Kmin) найбільш виразними є когнітивна емпатія (КЕ+), дійова (ДЕ+) і загальна емпатія (ЗПЕ+). У своїх емпатійних проявах особи даного типу, насамперед, намагаються допомогти людині, якій співчують, і можуть передбачати її емоційні реакції та особливості переживань. Вони здатні емоційно підключатися до іншої людини, що відображається на їх емоційному стані й моториці, тому, як наслідок, можуть глибоко відчувати переживання іншого. Такі особи схильні до інтересу і позитивного ставлення до інших людей, до переживання емоцій прийняття. Достатньо виразною у них є загальна емпатія (ЗПЕ+), що характеризує цих осіб як емпатійних.

Групу осіб, з виразним типом емоційної конфліктності (гр. КЕ) характеризує відсутність або слабка міра виразу емоційної (ЕЕ-), когнітивної (КЕ-) та загальної емпатії (ЗПЕ-). У таких осіб зовсім не розвинена емпатія в цілому. Вони не здатні емоційно підключатися до іншої людини, не можуть глибоко відчувати переживання іншого. Групі осіб, з виразним типом когнітивним конфліктності (гр. КК) властиві низький рівень виразу або цілком

відсутні когнітивна (КЕ-), предиктивна (ПЕ-) і емоційна емпатія (ЕЕ-).

У осіб з виразним *типом конативної конфліктності* (гр. КП) також слабкою мірою виявляються емоційна (ЕЕ-), дійова (ДЕ-) і предиктивна емпатія (ПЕ-).

У табл. 3.18 презентовані значення t-критерію Ст'юдента, що підтверджують наявність розбіжностей між однойменними показниками профілів емпатії всіх груп обстежених.

Таблиця 3.18

Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними показниками емпатії груп обстежених

Групи	Показники емпатії груп, що порівнюються				
	ЕЕ	КЕ	ДЕ	ПЕ	ЗПЕ
Кmax / Кmin	-1,64	-4,02**	-4,55**	-2,73*	-3,15**
гр. КЕ/КК	-1,47	1,28	957	928	-287
гр. КК/КП	1,79	-316	1,46	-562	-1,32
гр. КЕ/КП	-2,52*	-1,72	2,05	1,39	-1,91

Розглянемо *профілі формально-динамічних характеристик товариськості* груп осіб з високим і низьким рівнем загального показника конфліктності, а також груп осіб, які розрізняються за типом конфліктності (гр. КЕ, гр. КК, гр. КП).

На рис. 3.8 надано профілі означених груп. На ОХ – формально-динамічні показники товариськості, на ОУ – процентілі. Візуально, *профіль осіб з високим рівнем конфліктності* (гр. Кmax) (рис. 3.8) розташований переважно у площині від'ємного простору значень – нижче за середню лінію ряду – в зоні другого квартилю розподілу, за винятком показників Іс (ініціативність у спілкуванні) та В (виразність спілкування).

Профіль *осіб з низьким рівнем конфліктності* (гр. Кmin) розміщений переважно у площині додатного простору значень (вище за середню лінію ряду – в зоні третього квартилю розподілу). Виключення складає показник В (виразність спілкування), значення котрого знаходяться у зоні від'ємного

простору (в просторі другого квартилю розподілу). Це свідчить, про певну невиразність, або слабку міру виразу спілкування.

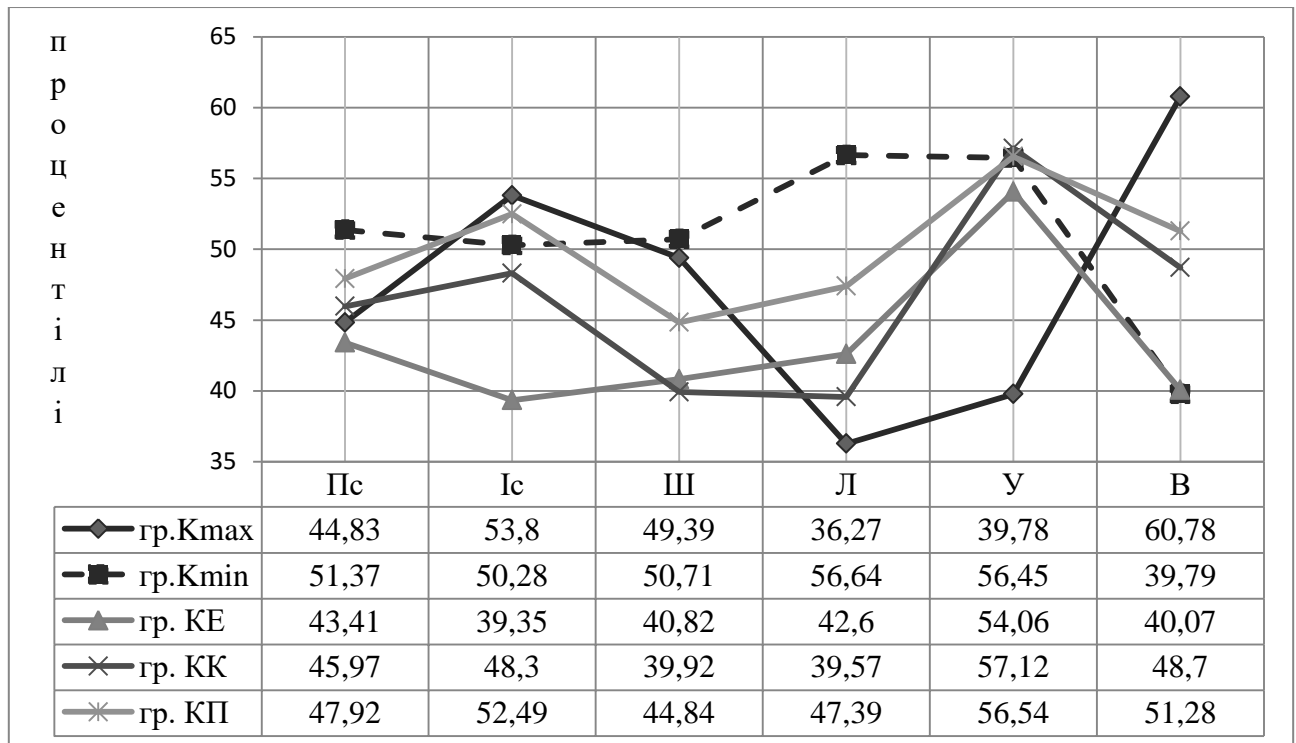

Рис. 3.8. Профілі формально-динамічних показників товарищкості груп осіб з полі- і моно- модальними типами конфліктності

Профілі осіб, з домінуванням *емоційної конфліктності* (гр. КЕ) (рис. 3.8), знаходиться переважно у площині від'ємного простору значень в зоні другого квартилю розподілу крім показника У (усталеність спілкування), значення котрого виявляються у зоні третього квартилю розподілу.

Профілі осіб, з домінуванням *когнітивної конфліктності* (гр. КК) теж, як і у гр. КЕ, розташований переважно у площині від'ємного простору значень – в зоні другого-третього квартилю розподілу. Виключення складає значення показника У (усталеність спілкування), значення котрого розташоване вище за середню лінію ряду.

Профілі осіб, з домінуванням *конативної конфліктності* (гр. КП), знаходяться у площині середньої лінії ряду – як в зоні додатного простору значень: значення показників Іс (ініціативність у спілкуванні), У (усталеність), В (виразність), так і в зоні від'ємного простору, що відповідає другому і третьому квартилю розподілу: значення показників Пс (потреба у спілкуванні),

Ш (широта спілкування), Л (легкість спілкування). Найбільші відхилення показників товарищкості від середньої лінії ряду презентовані у табл. 3.19.

Таблиця 3.19

Ранжування значень формально-динамічних показників товарищкості у групах

Ранг	Групи осіб, з різними проявами конфліктності				
	група Кmax	група Кmin	група КЕ	група КК	група КП
1	Л-	В-	Іс-	Л-	У+
2	В+	Л+	В-	Ш-	Ш-
3	У-	У+	Ш-	У+	Л-

Отже, аналіз цих профілів дозволяє описати психологічний портрет товарищкості представників кожної групи обстежених.

Згідно табл. 3.19 представників *групи осіб з високим рівнем конфліктності* (гр. Кmax) характеризують як не певною мірою товариських, оскільки всі характеристики активності спілкування у них не розвинені. Такі особи відрізняються утрудненням спілкування (Л-), виразністю спілкування (В+) і низькою усталеністю спілкування (У-). Вищезначені якості проявляються в неактивному ставленні до світу людей, у незацікавленості іншими, *відсутності* інтересу до нових знайомств, і потреби ділитися своїми внутрішніми переживаннями з іншими. *Представники гр. Кmin* відрізняються легкістю (Л+) і усталеністю спілкування (У+), що допомагає людям швидко встановлювати нові контакти із людьми. Їх знайомства протікають легко й вільно. Такі особи завжди знають, як поводитись в незнайомій обстановці, відчувають себе комфортно в ситуаціях знайомства, вільно самовиражаються, і тим самим проявляють власну індивідуальність. Представники цієї групи мають велику кількість знайомих, оскільки їм подобається спілкуватися з новими людьми. Вони схильні до розширення меж свого кола спілкування, збільшення соціальних контактів, прагнуть проводити час у великих компаніях і спілкуватись з широким колом людей. Групу осіб, з домінуванням *емоційної конфліктності* (гр. КЕ) характеризує слабка ініціативність (Іс-) у спілкуванні.

Їм не властиво першими вступати у бесіду з незнайомими, тобто, вони не виступають ініціаторами у знайомствах і не виявляють зацікавленості у створенні нових стосунків. Таким особам характерно невиразність спілкування (В-) і вузьке коло спілкування (Ш-). У представників цієї групи немає бажання проводити вільний час серед широкого кола людей та розпочинати нові знайомства. Їм не властиве часте зав'язування знайомств, і отже, як правило, мають вузьке коло друзів.

Групі осіб з *домінуванням когнітивної конфліктності* (гр. КК) властиві труднощі вступу у соціальні контакти (Л-), утруднення у спілкуванні із незнайомими, їм притаманна властивість бентежитися на людях. Вони не схильні до широкого спілкування у новому великому колективі, розпочинати нові знайомства та проводити вільний час серед широкого кола людей (Ш-). Усталеність спілкування (У+) у таких осіб проявляється найбільшою мірою.

Особам з *домінуванням конативної конфліктності* (гр. КП) характерне небажання розпочинати спілкування у широкому колі людей (Ш-). Представникам цієї групи властиві утруднення у спілкуванні із незнайомими, труднощі вступу у соціальні контакти (Л-). Усталеність спілкування (У+) набуває для таких осіб найбільшої значущості. У табл. 3.20 презентовані значення t-критерію Ст'юдента.

Таблиця 3.20

Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними формально-динамічними показниками товарищкості груп обстежених

Групи	Формально-динамічні показники товарищкості груп, що порівнюються					
	Пс	Іс	Ш	Л	У	В
Кmax / Кmin	-700	904	160	-2,73**	-2,51**	2,85**
гр. КЕ / КК	159	-834	-185	399	-120	-338
гр. КК / КП	11	-653	-1,250	-1,414	255	-370
гр. КЕ / КП	-495	-1,52	-741	-953	-671	-1,46

Г. Специфіка факторів особистості (за методикою 16-PF), що розрізняються за типом конфліктності (полімодальні і мономодальні)

Проведений кореляційний аналіз дав підстави для якісного аналізу факторної структури особистості у груп осіб з високим (гр. Кmax) і низьким (гр. Кmin) рівнем конфліктності та у осіб, що розрізняються за модальністю конфліктності – гр. ЕТ, гр. КТ, і гр. ПТ.

На рис. 3.9 зображені профілі факторів особистості осіб, що розрізняються за рівнем конфліктності, на рис. 3.10 – за домінуванням одного з якісних компонентів конфліктності. На ОХ – фактори, на ОУ – стени. Середня лінія ряду проходить через точку 5,5 стенив.

Відповідно до поставлених задач в аналізі всіх означених вище профілів приділяємо увагу найбільш виразним значенням показників, за котрими можна судити про переваги і специфіку факторів особистості, що властиві кожній з п'яти груп (гр. Кmax, гр. Кmin, гр. КЕ, гр. КК, гр. КП).

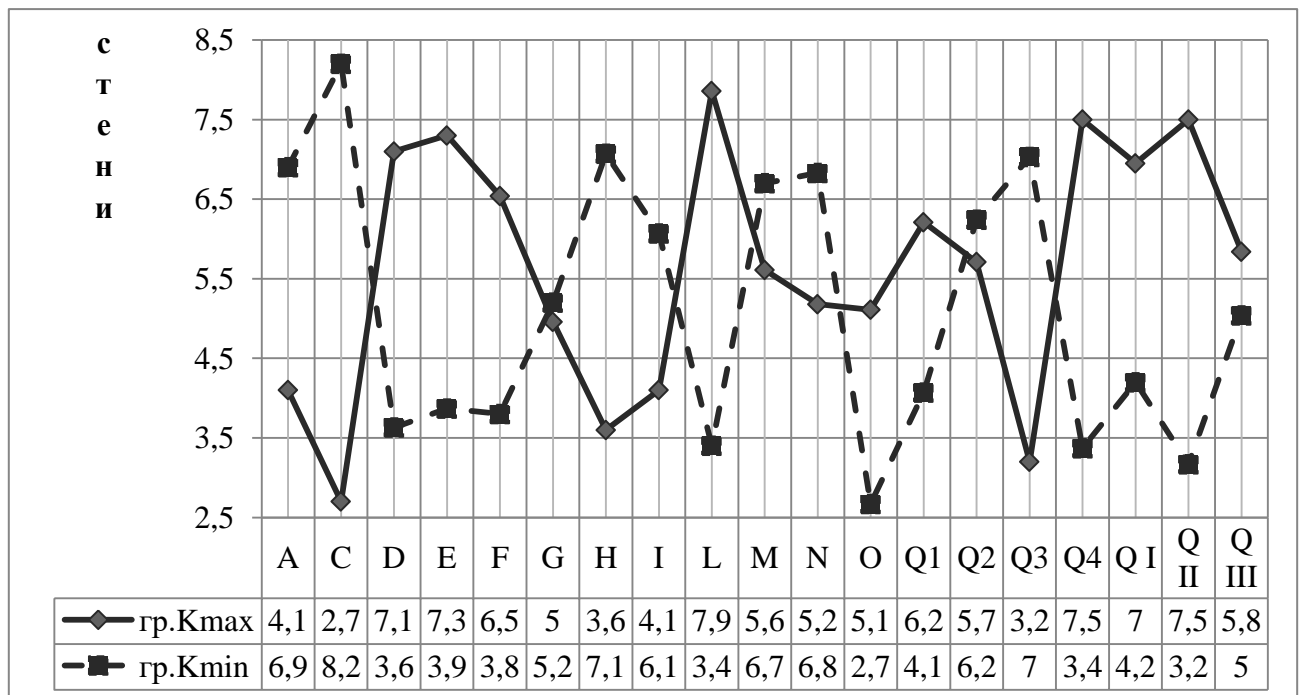

Рис. 3.9. Профілі факторів особистості (за методикою 16-PF) із високим та низьким рівнем конфліктності (полімодальні типи)

Примітка: умовні позначення факторів особистості за методикою 16-PF: А (афектотімія – сизотимія), С (сила – слабкість «Я»), D (занепокоєність – врівноваженість), E (домінантність – покірність), F (безпечність –

заклопотаність), G (сила – слабкість «Понад-Я»), H (сміливість – боязкість), I (м'ягкосердність - жорсткість), L (підозрілість – довірливість), M (мрійливість – практичність), N (проникливість – наївність), O (схильність до відчуття провини – самовпевненість), Q1 (радикалізм – консерватизм), Q2 (самодостатність – залежність від групи), Q3 (високий – низький самоконтроль), Q4 (напруженість – розслабленість), QI (екстраверсія – інтроверсія), QII (тривожність – емоційна стабільність), QIII (кортикальна жвавість – сенситивність), QIV (незалежність – покірність).

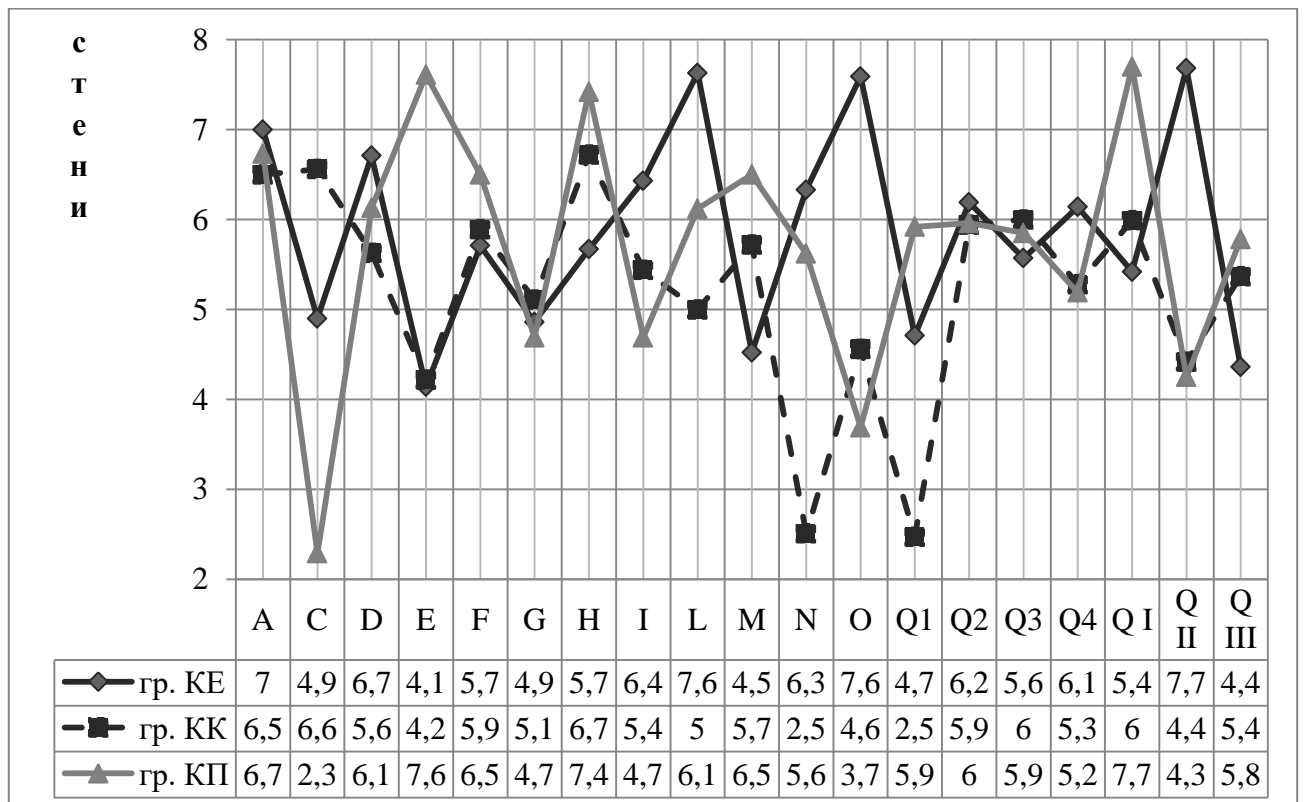

Рис. 3.10. Профілі факторів особистості (за методикою 16-PF), що розрізняються за типом конфліктності (мономодальні типи)

Для складання психологічної характеристики осіб означених груп визначимо шляхом ранжування значень факторів особистості, що найбільш відхиляються від середньої лінії ряду (див. табл. 3.21). Цей підхід (див. вище) дозволяє упорядкувати домінуючі фактори і описати індивідуально-типологічні характеристики особистості представників кожної групи.

Таблиця 3.21

Ранжування значень факторів особистості (за методикою 16-PF) в групах

Ранг	Групи осіб, з різними проявами конфліктності				
	група Kmax	група Kmin	група KE	група KK	група КП
1	C-	O-	L+	N-	C-
2	L+	C+	O+	QI+	E+
3	Q3-	QII-	QII+	C-	A-, QI+
4.	Q4+ QII+	Q4-	Q4+	O+	E+

Представників *групи Kmax* характеризує слабкість «Я» (C-), підозрілість (L+), низький самоконтроль (Q3-), домінантність (E+), напруженість (Q4+), тривожність (QII+).

У контексті концепції Р. Кеттелла розглянемо змістову характеристику отриманим профілям.

Представників *групи з високим рівнем конфліктності* характеризує мінливість, нестійкість в інтересах, невитриманість, тривожність нездатність висловлюватись в соціально-допустимій формі (C-). Вони наполегливі, дратівливі, недовірливі, ревниві, заздрісні, фіксовані на невдачах, схильні до суперництва, мають підвищену самооцінку, скептично відносяться до моральних мотивів поведінки оточуючих (L+). Конфліктним особам притаманна слабка воля і поганий самоконтроль, їх діяльність невпорядкована, хаотична (Q3-). Представники цієї групи владні, самостійні, незалежні, ігнорують соціальні умовності, агресивні, самовпевнені, конфліктні, норовливі (E+). Часто такі особи напружені, збуджені, відчувають себе розбитими, втомленими, але не можуть залишитися без діла навіть в обстановці, сприятливій для відпочинку (Q4+). Тривожність є характерною ознакою конфліктних осіб: негативно забарвлене переживання внутрішнього неспокою, стурбованості, розбурханості, почуття необхідності якихось пошуків, «гарячки», що переходять в ажитацію збудження (QII+).

Представники групи осіб з *низьким рівнем конфліктності* (гр. Kmin) характеризуються самовпевненістю (O-), силою «Я» (C+), емоційною стабільністю (QII-), розслабленістю, задоволеністю (Q4-). Вони сміливі, безтурботні, активні, впевнені у своїх можливостях, нечутливі до критики, здатні керувати своїми емоціями, емоційно стабільні, самовпевнені тощо.

Визначається, що особам з домінуванням показника *емоційної конфліктності* властиві підозрілість (L+), схильність до відчуття провини (O+), тривожність (QII+), напруженість (Q4+). Представників цієї групи відрізняють яскраві, бурхливі емоційні переживання, дратівливість, наполегливість, недовірливість, упередженість, недовірливість, схильність до суперництва, прагнення до перемоги, висока самооцінка.

Представникам групи осіб з домінуванням показника *когнітивної конфліктності* властиві: наївність (N-), консерватизм (Q1-), схильність до відчуття провини (O+), слабкість «Я» (C-), що виявляється у прямому, нетактовному та неконкретному мисленні, слабкому аналізі мотивувань, нелюбові до змін, котрі здаються їм абсурдними і безглуздими. Такі особи природні, безпосередні, невитримані, тривожні, мінливі, нестійкі в інтересах, легко засмучуються і занурюються в похмурі роздуми, емоційно недисципліновані, поведуться з людьми вільно, нешанобливо.

Візуальний аналіз профілю групи осіб з домінуванням показника *конативної конфліктності* свідчить про те, що їм властива слабкість «Я» (C-), домінантність (E+), сизотимія (A-), екстраверсія (QI+), занепокоєність (D-).

Представників групи осіб з домінуванням показника *конативної (поведінкової) конфліктності* характеризує наполегливість, напористість, сміливість, самостійність, норавливість, незалежність; нездатність контролювати емоції та імпульсивні потяги, агресивність, безтактність, самовпевнена поведінка, ігнорування соціальних умовностей, холодність, скритність, стриманість, підозрілість, обережність, відгородженість, егоїстичність.

У табл. 3.22 презентовані значення t-критерію Ст'юдента, що

відображають ступінь значущості розбіжностей між однойменними показниками профілів всіх вищезначених груп обстежених.

Таблиця 3.22

Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними факторами особистості (показники 16-PF) п'яти груп обстежених

Групи	Показники факторів особистості (за методикою 16-PF)						
	Фактори						
	A	C	E	F	G	H	I
Кmax / Кmin	-3,32**	-6,91**	4,75**	3,29**	-220	-4,09**	-3,07**
гр. KE / KK	656	2,54*	-171	-448	-741	-1,37	1,68
гр. KK / КП	-272	4,32**	-4,72**	-2,13*	559	-2,22*	2,18*
гр. KE / КП	407	3,36**	-3,62**	-2,02	211	-3,41**	3,37*
Групи	Фактори						
	L	M	N	O	Q1	Q2	Q3
	Кmax / Кmin	6,15**	-1,38	-3,66**	4,23**	3,33**	-1,16
гр. KE / KK	3,19**	-1,26	-400	3,62**	2,83**	218	-243
гр. KK / КП	-1,75	-1,51	-3,81**	1,68	-3,58*	114	117
гр. KE / КП	3,17**	-3,34**	1,59	5,79**	-1,35	176	-383
Групи	Фактори						
	Q4	QI	QII	QIII	QIV		
	Кmax / Кmin	6,09**	3,13**	6,85**	1,29	1,87	
гр. KE/KK	1,81	1,13	3,26**	-1,54	-289		
гр. KK/КП	102	-2,87**	116	-1,05	-2,50*		
гр. KE/КП	1,49	-3,61**	5,57**	-2,78**	-3,26**		

Основні розбіжності між групами виявлено за факторами E (домінантність), C (слабкість «Я»), L (підозрілість), N (наївність), O (схильність до відчуття провини), Q1 (консерватизм), Q4 (напруженість), QI (екстраверсія), QII (тривожність).

3.1.3. Конфліктність у співвідношенні з рисами особистості, що приймають участь у процесах регуляції

А. Взаємозв'язки показників конфліктності, впевненості у собі, асертивності та конфліктостійкості. Задля вивчення співвідношення між показниками конфліктності та впевненості у собі, асертивності, конфліктостійкості, результати котрого надані у табл. 3.23, використовувались: «Тест впевненості у собі» В. Г. Ромека [167]; «Тест-опитувальник компонентів асертивності» (ТОКАС) [4], методика «Визначення рівня конфліктостійкості» [222, с. 149]. Специфіка взаємозв'язків між різними аспектами конфліктності виявляється в особливостях зв'язків, з одного боку, показників конфліктності: КПф (психофізіологічного), КЕм (емоційного), КПо (конативного), ККР (контрольно-регулятивного) та ЗПК (загального показника конфліктності) з другого – показників впевненості у собі: ВуС (впевненість у собі), ВССм (соціальна сміливість) та ВІСк (ініціатива у соціальних контактах).

Таблиця 3.23

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками конфліктності, впевненості у собі, асертивності, конфліктостійкості

Показники			Показники конфліктності					
			КПф	КЕм	ККо	КПо	ККР	ЗПК
Впевненість у собі	1	ВуС				-136*		
	2	ВССм	231**	-186**				
	3	ВІСк	210**	142*		371**	-207**	305**
Асертивність	4	АсЕ	233**	-297**	-203**			
	5	АсК	176**			300	-189**	173**
	6	АсП	157**	-131**				
	7	АсКР			-132*	144*		
	8	АсЗаг	210**	-185**	-123*	192**		
Конфлікто-стійкість	9	ЗКСТ		-429**	-365**	-455**		- 471**

Примітка тут і далі: 1) умовні позначення показників *впевненості у собі*: ВуС – впевненість у собі, ВССм – соціальна сміливість, ВІСк – ініціатива у соціальних контактах; 2) умовні позначення *якісних показників асертивності*: АсЕ – емоційний, АсК – когнітивно-смысловий, АсП – поведінковий, АсКР – контрольно-регулятивний, АсЗаг – композитна оцінка асертивності (узагальнена); 3) умовні позначення *конфліктостійкості* ЗКСТ – загальний показник конфліктостійкості.

Так, *КПф* додатно пов'язаний з ВССм та ВІСк ($p \leq 0.01$). *КЕм* має додатний зв'язок з ВІСк ($p \leq 0.05$) та від'ємний зв'язок з ВССм ($p \leq 0.01$). *КПо* від'ємно пов'язаний ($p \leq 0.05$) з ВуС і додатно з ВІСк ($p \leq 0.01$). *ЗПК* має додатний зв'язок з ВІСк ($p \leq 0.01$). В даному випадку, все це вказує на те, що конфліктність не супроводжується впевненістю у собі та соціальною сміливістю в проявах емоцій та на рівні поведінки, при наявності ініціативи у соціальних контактах.

Стосовно взаємозв'язків показників *конфліктності та показників асертивності*, то, як видно з табл. 3.23, наявні значимі як додатні, так і від'ємні зв'язки ($p \leq 0.05$), ($p \leq 0.01$). *КПф* виявив додатні кореляційні зв'язки з: АсЕ, АсК, АсП та АсЗаг ($p \leq 0.01$). *КЕм* від'ємно пов'язаний з АсЕ і АсЗаг ($p \leq 0.01$) та з АсП ($p \leq 0.05$). Показник ККо встановив від'ємні зв'язки з АсЕ ($p \leq 0.01$), АсКР та АсЗаг ($p \leq 0.05$). ККР має від'ємний зв'язок з АсК ($p \leq 0.01$). КПо додатно пов'язаний з АсК та АсЗаг ($p \leq 0.01$) і з АсКР ($p \leq 0.05$). ЗПК має лише один додатний зв'язок з АсК ($p \leq 0.01$). Результати кореляційного аналізу, свідчать про те, що підвищення конфліктності супроводжується зниженням асертивності і навпаки.

Розглянемо значущі зв'язки між *показниками конфліктності та показником ЗКСТ* (загальний рівень конфліктостійкості). Так, майже всі показники конфліктності: КЕм, ККо, КПо та ЗПК від'ємно пов'язані з показником ЗКСТ. Отриманні результати є очевидним і логічним фактом, і свідчать про те, що підвищення конфліктності супроводжується зниженням конфліктостійкості і навпаки.

Б. Специфіка впевненості у собі, асертивності, конфліктостійкості осіб, які розрізняються за типом конфліктності (полімодальні і мономодальні)

На рис. 3.11 надані профілі впевненості у собі груп осіб, які відрізняються за рівнем (гр. Кmax, гр. Кmin) і типом конфліктності (гр. КЕ, гр. КК, гр. КП).

На ОХ – показники впевненості у собі, на ОУ – процентілі.

Візуально, профіль осіб з високим рівнем конфліктності (гр. Кmax) (див. рис. 3.11) знаходиться переважно у площині додатного простору значень (в зоні середньої лінії ряду і вище за неї – в третьому квартилі розподілу). Профіль осіб з низьким рівнем конфліктності (гр. Кmin) розміщується у зоні середньої лінії ряду, як вище так і нижче за неї (в другому-третьому квартилі розподілу).

Профіль осіб, з домінуванням показника *емоційної конфліктності* (гр. КЕ) (рис. 3.11), знаходиться у площині середньої лінії ряду (в зоні другого-третього квартилю розподілу).

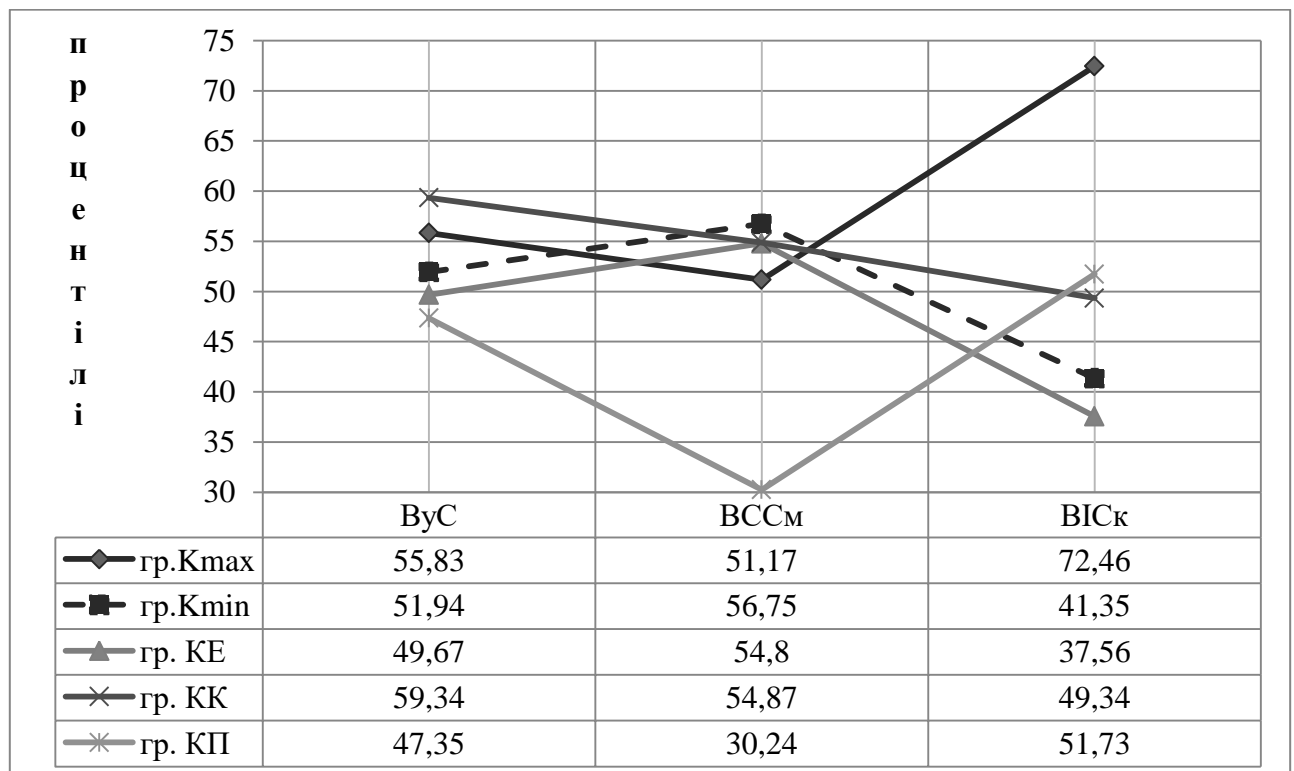

Рис. 3.11. Профілі впевненості у собі в групах осіб, які відрізняються за типом конфліктності

Профіль осіб, з домінуванням *когнітивної конфліктності* (гр. КК) знаходиться переважно у зоні додатного простору значень (вище за середню лінію ряду – в просторі третього квартилю розподілу).

Профіль осіб, з домінуванням *конативної конфліктності* (гр. КП), розташований переважно у площині нижче за середню лінію ряду (в просторі від'ємного простору значень – в зоні другого квартилю розподілу), що свідчить про слабку виразність або невиразність показників впевненості у собі.

Ранжування дозволило упорядкувати показники впевненості у собі і описати індивідуально-типологічні характеристики особистості представників кожної з п'яти груп г обстежених (рис. 3.11, табл. 3.24).

Група осіб K_{max} , тобто *конфліктні особи*: незалежні, відповідальні, ініціативні в соціальних контактах ($ВІС_{к+}$), соціально сміливі ($ВСС_{м+}$). Представники цієї групи характеризуються впевненістю у собі ($ВуС_{+}$), зазвичай домагаються того, що їм потрібно, вдало приймають рішення.

Таблиця 3.24

Ранжування значень показників впевненості у собі у групах

Ранг	Групи осіб, з різними проявами конфліктності				
	група K_{max}	група K_{min}	група $КЕ$	група $КК$	група $КП$
1	$ВІС_{к+}$	$ВІС_{к-}$	$ВІС_{к-}$	$ВуС_{+}$	$ВСС_{м-}$
2	$ВуС_{+}$	$ВСС_{м+}$	$ВСС_{м+}$	$ВСС_{м+}$	$ВуС_{-}$
3	$ВСС_{м+}$	$ВуС_{+}$	$ВуС_{-}$	$ВІС_{к-}$	$ВІС_{к+}$

Другу групу осіб (гр. K_{min}), тобто тих, хто утворив групу осіб з низьким рівнем конфліктності (*неконфліктні особи*) характеризує неініціативність в соціальних контактах ($ВІС_{к-}$). Цим особам важко дається приймання рішень для здійснення наступних кроків та дій, хоча вони і соціально сміливі ($ВСС_{м+}$) та характеризуються упевненістю у собі ($ВуС_{+}$).

Групі осіб, з виразним типом *емоційної конфліктності* (гр. $КЕ$) наявна відсутність ініціативи в соціальних контактах ($ВІС_{к-}$). Представники цієї групи соціально сміливі ($ВСС_{м+}$), тобто, можуть прямо і легко повідомити близьким своє невдоволення, не засмучуються у присутності авторитетної персони, не

соромляться звертатися з проханнями до керівника, працювати в присутності інших. Характеризуються невпевненістю у собі (ВуС-).

Представникам групи осіб з домінуванням показника *когнітивної конфліктності* (гр. КК) характерна незалежність, завдяки чому швидко та легко вибирають таку лінію поведінки, котра принесе їм найбільші можливості для досягнення цілей, зазвичай домагаються того, що їм потрібно (ВуС+). Їм властива соціальна сміливість (ВССм+) і відсутність ініціативи в соціальних контактах (ВІСк-).

Представникам групи осіб з домінуванням показника *конативної конфліктності* (гр. КП) не вистачає соціальної сміливості (ВССм-), впевненості у собі (ВуС-), при тому що, актуальна незалежність, ініціативність в соціальних контактах (ВІСк+).

У табл. 3.25 презентовані значення t-критерію Ст'юдента, що підтверджують наявність розбіжностей між однойменними показниками профілів впевненості у собі п'яти вищезначених груп обстежених.

Таблиця 3.25

Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними показниками впевненості у собі груп обстежених

Групи	Показники впевненості у собі груп, що порівнюються		
	ВуС	ВССм	ВІСк
Кmax / Кmin	840	-475	4,86**
гр. КЕ / КК	-417	-1,26	855
гр. КК / КП	-1,75	-2,26*	-3,40**
гр. КЕ / КП	-3,27**	-4,48**	-3,17**

Профілі показників асертивності представників груп обстежених осіб, що розрізняються за типом конфліктності (полімодальні і мономодальні типи) надано на рис. 3.12. На ОХ – показники асертивності, на ОУ – процентілі.

Візуально, профілі асертивності *конфліктних і неконфліктних осіб* розміщені переважно у площині додатного простору значень (вище за середню лінію ряду – в зоні третього квартилю розподілу), за винятком значень

показників асертивності АсЕ – у представників гр. Кmax (конфліктні особи) і АсК – у представників гр. Кmin (неконфліктні особи). Значення цих показників знаходяться нижче за середню лінію ряду – у просторі від’ємних значень (в зоні другого квартилю розподілу).

Профіль осіб, з домінуванням *емоційної* (гр. КЕ) і *поведінкової конфліктності* (гр. КП), також розміщені у площині нижче за середню лінію ряду – у зоні від’ємного простору значень (другий квартиль розподілу).

Профіль осіб, з домінуванням *когнітивної конфліктності* (гр. КК) знаходиться у зоні додатного простору значень (вище за середню лінію ряду), що відповідає простору третього квартилю розподілу.

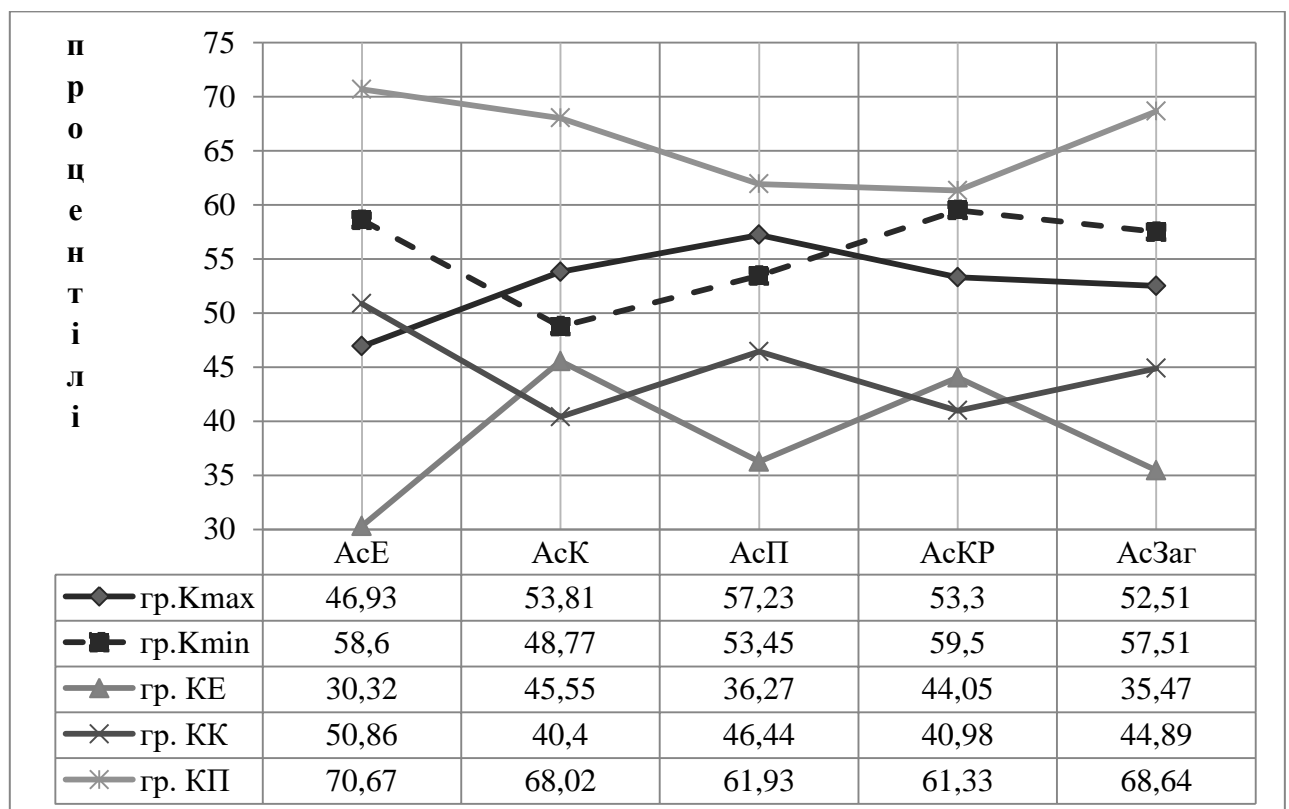

Рис. 3.12. Профілі показників асертивності груп осіб полі- і моно-модальних типів конфліктності

Отже, якісний аналіз показав, що темпераментальні й характерологічні риси представників окремих якісних типів конфліктності мають достатньо виразну специфіку, що відповідає психологічним особливостям кожного із типів. Аналіз профілів (рис. 3.12, табл. 3.26) дозволяє її описати для кожної групи.

Таблиця 3.26

Ранжування значень показників асертивності у групах

Ранг	Групи осіб, з різними проявами конфліктності				
	група Кmax	група Кmin	група КЕ	група КК	група КП
1	АсП+	АсКР+	АсЕ-	АсК-	АсЕ +
2	АсК+	АсЕ +	АсЗаг-	АсКР-	АсЗаг+
3	АсКР+	АсЗаг+	АсП-	АсЗаг-	АсК+

За результатами дослідження констатується наявність показників асертивності у представників обох груп Кmax и Кmin, що розрізняються за рівнем конфліктності. Група осіб з *високим рівнем* конфліктності (гр. Кmax) характеризується готовністю до самостійні дій, спрямованих на досягнення мети за допомогою, навіть конструктивної агресивності (АсП+). Такі особи мають досить адекватну орієнтацією в соціальній ситуації і передбачають результати власної асертивної поведінки, орієнтуватися в соціальних очікуваннях. Представники цієї групи усвідомлюють потреби у досягненні мети (АсК+) Наявність контрольно-регулятивної складової асертивності у цих осіб характеризується вмінням контролювати свою асертивну поведінку і керувати своїм життям. Таким особам властиві наполегливість у захисті своїх прав та інтересів; обстоювання своєї думки, впевненість у своїй правоті(АсКР+).

Представникам групи осіб з *низьким рівнем* конфліктності (гр. Кmin) властиві: відповідальність за свої вчинки (АсКР+); почуття міри, відсутність тривоги, спонтанність емоційних реакцій, почуття впевненості (АсЕ +). Вони приймають себе та інших, вільно виявляють свої бажання і інтереси. Представників цієї групи характеризує великий ступінь свободи, самоповага і одночасно пошана до людей, з якими вони взаємодіють (АсЗаг+).

Групу осіб з домінуванням *емоційної конфліктності* (гр. КЕ) характеризує слабка міра виразності проявів нервово-психічної стійкості, неприйняття себе та інших(АсЕ-). Відзначається наявність тривоги, невпевненість у собі, мінливість в інтересах і відсутність переконаності у власної правоті. Такі особи не приймають себе та інших, важко виявляють свої

бажання і інтереси (АсЗаг-). Вони характеризуються неготовністю до дій, спрямованих на досягнення мети без поправлення прав інших людей, що супроводжується некерованою, неконструктивною агресивністю (АсП-).

Представникам групі осіб, з домінуванням *когнітивної конфліктності* (гр. КК) притаманні: відсутність, або слабка міра виразності здатності передбачати результати власної поведінки, адекватності оцінки соціальної ситуації (АсК-); незначний ступень відповідальності за свої вчинки, відсутність наполегливості у захисті своїх прав і самостійних дій; неможливість обстоювання своєї думки (АсКР-). Представники цієї групи не приймають себе та інших, важко виявляють свої бажання і інтереси, не відчують переконаності у власній правоті тощо (АсЗаг-). Особам, з домінуванням *поведінкової конфліктності* (гр. КП) характерні такі характеристики як спонтанність емоційних реакцій, почуття впевненості (АсЕ+). Вони відчують переконаність у власній правоті, легко виявляють свої бажання і інтереси (АсЗаг+). Такі особи дозволяють собі мати запити і вимоги, усвідомлюють потреби у досягненні мети (АсК+).

У табл. 3.27 презентовані значення t-критерію Ст'юдента, що підтверджують наявність розбіжностей між однойменними показниками профілів асертивності кожної з вищезначених груп обстежених.

Таблиця 3.27

Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними показниками асертивності груп обстежених

Групи	Показники асертивності груп, що порівнюються				
	АсЕ	АсК	АсП	АсКР	АсЗаг
Кmax / Кmin	-635	2,55*	588	4	409
гр. КЕ / КК	-1,67	469	-975	597	-772
гр. КК / КП	-3,24**	-3,79**	-2,21*	-2,93**	-3,55**
гр. КЕ / КП	-6,197**	-2,95**	-4,32**	-2,17*	-4,97**

Аналізуючи вищезначене, розташування профілю конфліктних осіб у третьому кварталі і наявність більш високих значень показників асертивності у представників групи осіб з високим рівнем конфліктності ніж у осіб з низьким рівнем конфліктності можливо пояснити, тим, що конфліктним особам властиві певні ознаки асертивної особистості (впевненість у собі, вміння наполягати на своєму, ініціативність, готовність до дій, спрямованих на досягнення мети без попраання прав інших людей, навіть конструктивною агресивністю).

*В. Конфліктність і фактори особистості (за опитувальником FPI):
співвідношення показників та їх специфіка*

У табл. 3.28 наведені значущі коефіцієнти кореляції між показниками конфліктності і властивостями особистості, що вивчаються за допомогою опитувальника FPI (Фрайбурзький особистісний опитувальник) [158].

Таблиця 3.28

Значимі коефіцієнти кореляції між показниками конфліктності та факторами особистості, що діагностовані опитувальником FPI

Фактори FPI	Показники конфліктності					
	КПф	КЕм	ККо	КПо	ККР	ЗПК
FI		344**	312**	300**	-276**	351**
FII		422**	412**	405**	-328**	476**
FIII		431**	369**	175**	-338**	309**
FIV		491**	470**	485**	-492**	543**
FV	147*					
FVI		-154**	-219**			-136*
FVII		455**	378**	338**		431**
FVIII	-189**			-139*		
FIX		147*	245**		-142*	193**
FX	190**	161**	137*	217**		256**
FXI		388**	387**	211**	-296**	319**
FXII				179**	-215**	164**

Примітка тут і далі: 1) умовні позначення *факторів особистості* за методикою FPI: FI – невротичність, FII – спонтанна агресивність, FIII – депресивність, FIV – роздратованість, FV – товариськість, FVI – урівноваженість, FVII – реактивна агресивність, FVIII – сором'язливість, FIX – відкритість, FX – екстраверсія-інтроверсія, FXI – емоційна лабільність, FXII – маскулінність – фемінінність.

Аналіз таблиці 3.28 показав наявність додатних і від'ємних зв'язків між показниками конфліктності і *факторів особистості* переважно на 1 % рівні значимості. КПф (психофізіологічний показник конфліктності) виявив: додатні зв'язки з FX (екстраверсія-інтроверсія) ($p \leq 0,01$) і FV (товариськість) ($p \leq 0,05$) та від'ємний зв'язок з FVIII (сором'язливість) ($p \leq 0,01$). КЕМ (емоційний показник конфліктності) додатно пов'язаний переважно ($p \leq 0,01$) зі шкалами: FI (невротичність), FII (спонтанна агресивність), FIII (депресивність), FIV (роздратованість), FVII (реактивна агресивність), FX (екстраверсія-інтроверсія), FXI (емоційна лабільність). Також КЕМ виявляє додатний зв'язок ($p \leq 0,05$) з FIX (відкритість), та від'ємний ($p \leq 0,05$) з FVI (врівноваженість). ККо (когнітивний) також додатно пов'язаний переважно ($p \leq 0,01$) з: FI (невротичність), FII (спонтанна агресивність), FIII (депресивність), FIV (роздратованість), FVII (реактивна агресивність), FIX (відкритість), FXI (емоційна лабільність), зі шкалою FX (екстраверсія – інтроверсія) – додатно ($p \leq 0,05$) та має від'ємний кореляційний зв'язок зі шкалою FVI (врівноваженість) ($p \leq 0,01$). КПо (конативний) додатно пов'язаний ($p \leq 0,01$) з такими шкалами факторів особистості як: FI (невротичність), FII (спонтанна агресивність), FIII (депресивність), FIV (роздратованість), FVII (реактивна агресивність), FX (екстраверсія – інтроверсія), FXI (емоційна лабільність) та FXII (маскулінність – фемінінність). Цей показник виявляє від'ємний кореляційний зв'язок ($p \leq 0,05$) зі шкалою FVIII (сором'язливість). ККР (контрольно-регулятивний) від'ємно пов'язаний з такими шкалами факторів особистості як: FI (невротичність), FII (спонтанна агресивність), FIII (депресивність), FIV (роздратованість), FXI (емоційна лабільність) та FXII (маскулінність – фемінінність) ($p \leq 0,01$), і з FIX

(відкритість) ($p \leq 0,05$). ЗПК додатно пов'язаний ($p < 0,01$) рівні зі шкалами FІ (невротичність), FІІ (спонтанна агресивність), FІІІ (депресивність), FІV (роздратованість), FVІІ (реактивна агресивність), FІХ (відкритість), FХ (екстраверсія – інтроверсія), FХІ (емоційна лабільність), FХІІ (маскулінність – фемінність) і від'ємно пов'язаний зі шкалою FVІ (врівноваженість) ($p \leq 0.05$).

Той факт, що ЗПК додатно пов'язаний з FІ (невротичність) можна пояснити, тим, що одним з природних факторів існування конфліктності є холеричний темперамент, що найчастіше проявляється у підвищеній збудливості, тривожності, поганому самовладанню, що саме підштовхує до імпульсивних дій. Зв'язок з FІІ можна пояснити тим, що дана шкала, на думку авторів методики, характеризує спонтанну агресивність, котра за даними літератури супроводжує прояв конфліктності [158]. Наступним кроком емпіричного дослідження стало встановлення та вивчення специфіки факторів FPI груп осіб, котрі розрізняються рівнем і типом конфліктності в кожній із виокремлених груп (гр. Kmax, гр. Kmin, гр. KE, гр. KK, гр. КП).

На рис. 3.13 надані профілі шкал FPI груп осіб полімодальних типів, на рис. 3.14 – мономодальних типів.

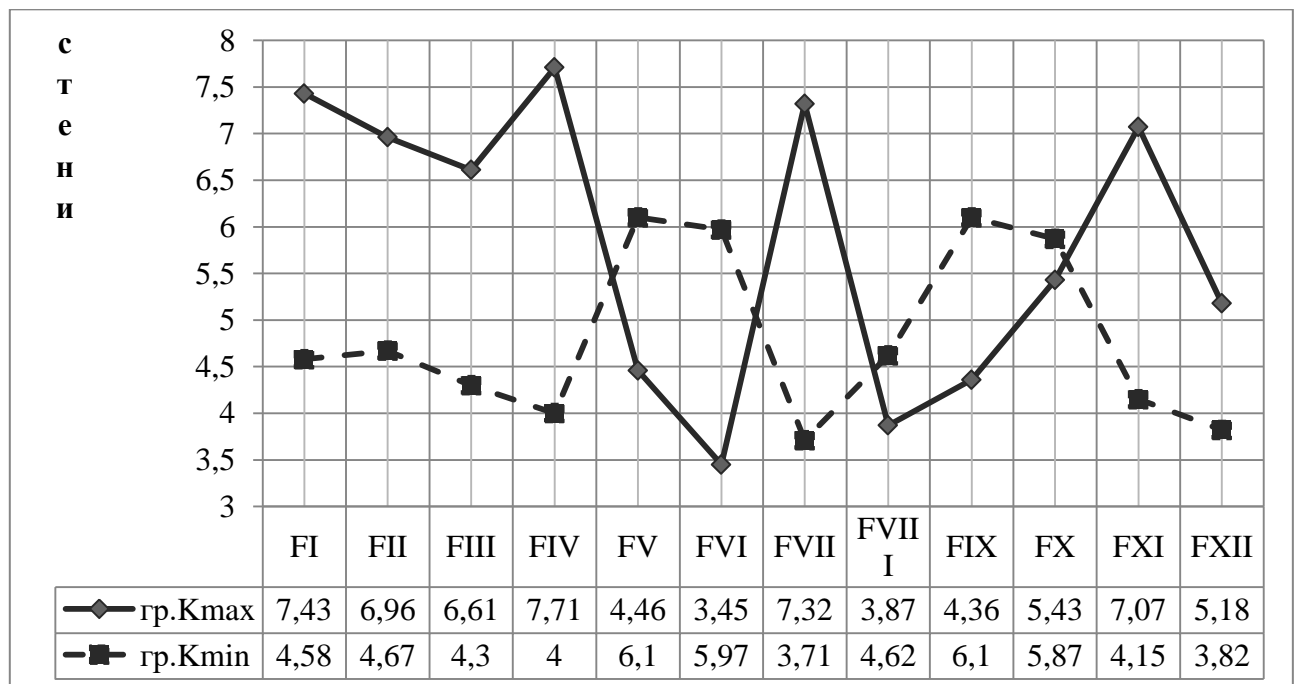

Рис. 3.13. Профілі шкал FPI груп осіб, котрі розрізняються за типом конфліктності (полімодальні типи)

На ОХ – шкали F (FI – FXII), на ОУ – стени, середня лінія ряду проходить через позначення в 4,5 стена.

Значення факторів FPI, що розташовані вище за середню лінію ряду тяжіють до додатного полюсу, ті значення, що знаходяться нижче за середню лінію ряду – відповідно до від’ємного полюсу.

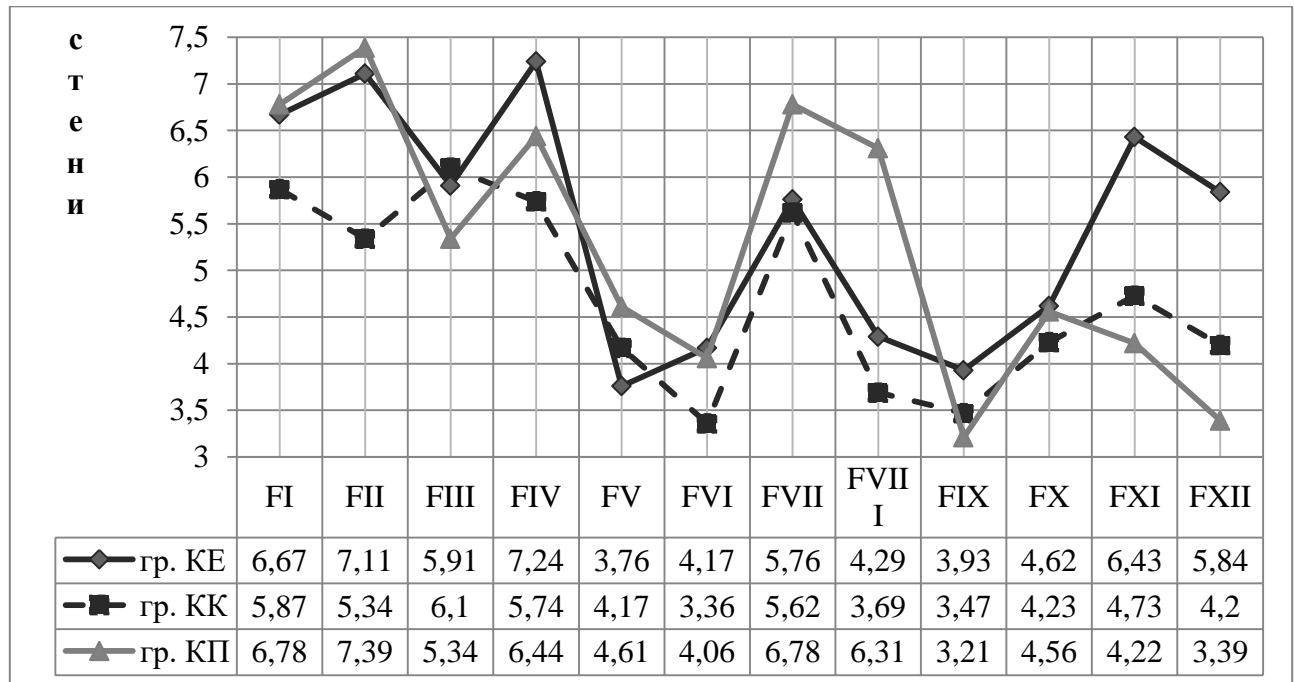

Рис. 3.14. Профілі шкал FPI груп осіб, що розрізняються за типом конфліктності (мономодальні типи)

Найбільше відхилення від середньої лінії ряду у п'яти групах осіб з різними типами конфліктності представлено в табл. 3.29.

Таблиця 3.29

Ранжування значень факторів особистості (за методикою FPI) в групах

Ранг	Групи осіб, з різними проявами конфліктності				
	група Kmax	група Kmin	група KE	група KK	група КП
1	FIV+	FIX+, FV+	FIV+	FIII +	FII+
2	FI+	FVI+	FII+	FI+	FVII+, FI+
3	FVII+	FX+	FI+	FIV+	FIV+
4.	FXI+	FVII+	FXI+	FVII+	FVIII+

Отже, аналіз рис. 3.13, 3.14 і табл. 3.29 дозволяє, спираючись на зміст шкал, описати психологічний портрет факторів особистості представників кожної групи обстежених.

Так, представників групи з *високим рівнем конфліктності* (гр. Kmax) характеризують такі властивості особистості як: роздратованість (FIV+), невротичність (FI+), емоційна лабільність (FVII+), відкритість (FXI+). Таким особам властиві погана саморегуляція психічних станів, тому вони впадають у відчай, гостро переживають свій неуспіх, демонструють ворожість, конфліктну поведінку з рисами демонстративності по відношенню до оточуючих. Ці особи ігнорують загально визнані правила, не дотримуються суспільних вимог і культурних норм; зневажливо ставляться до моральних цінностей, заради власної вигоди здатні на нечесність і брехню (FIV+). Представникам цієї групи притаманні висока тривожність і збудливість, що у поєднанні зі швидким виснаженням проявляється у швидкому згащенні спалахів збудження (FI+). Вкрай високий егоїзм і самолюбство визначають всі вчинки і поведінку осіб цієї групи. Щоб задовольнити свої власні бажання та честолюбство, вони готові витратити багато сил і енергії, не вважають за потрібне виконувати свої зобов'язання перед іншими людьми (FVII+). Наявність фактора FXI свідчить про чутливість і вразливість.

Представники групи осіб з *низьким рівнем конфліктності* (гр. Kmin) проявляють адекватну реакцію на те, що відбувається, мають прагнення до довірливої та відвертої взаємодії з навколишніми людьми і демонструють відвертість (FIX+), досить товариські, мають багато близьких друзів, дбайливі, чуйні, теплі в стосунках, завжди виявляють жваву участь в долі своїх товаришів, знають про їхні переживання, радощі і турботи (FI+). У таких осіб відсутня внутрішня напруженість, наявна свобода від конфліктів, задоволеність собою і своїми успіхами, готовність слідувати нормам і вимогам (FVI+). Вони активні, честолюбні, не відчувають труднощів у спілкуванні, у встановленні контактів, охоче беруть на себе чільні ролі у стосунках. Ці особи мають великий соціальної спритністю, живою мовою, високою активністю (FX+).

Групу осіб, з виразним типом *емоційної конфліктності* (гр. КЕ) характеризує погана саморегуляція психічних станів, роздратованість, що часто призводить до нездатності до роботи. Їм потрібен більш високий рівень контролю за діями, вольових зусиль, концентрації, зібраності (FIV+). Вони прагнуть задовольнити всі свої бажання відразу, діють імпульсивно і непродумано, не замислюються про наслідки своїх вчинків. Мають достатній негативний досвід і труднощі одного і того ж характеру (FII+). Ці особи високо тривожні, збудливі і легко виснажуються (FI+), чутливі, вразливі, не терплять грубих слів, грубих людей і грубої роботи (FXI+).

Група осіб, з виразним типом *когнітивної конфліктності* (гр. КК) демонструє нездатність прийняти рішення без коливань і невпевненості. Будь-яка діяльність для них важка, неприємна, протікає з почуттям надмірного психічного напруження, швидко стомлює, викликає відчуття повного безсилля і виснаження (FIII+). Ці особи характеризуються підвищеною збудливістю, виснаженістю і стомлюваністю (FI+). Їм властиві погана саморегуляція психічних станів, знижений фон настрою, роздратованість, незібраність (FIV+), особливе задоволення приносить демонстрація своєї влади, що змушує страждати близьких людей, часто поводяться як холодні, байдужі, злісні і жорстокі (FVII+).

Осіб з домінуванням *конативної конфліктності* (гр. КП) характеризує поганий самоконтроль і імпульсивність, любов до чуттєвих насолод і задоволень, що пов'язано з недостатньою соціалізацією потягів, невмінням, небажанням стримувати, відстрочувати задоволення своїх бажань (FII+); тяга до насолод і гострих відчуттів для них сильніше всяких затримок і обмежень (FVII+).

Підвищена збудливість і тривожність поєднуються зі швидкою виснажуваністю (FI+); ситуації з високим ступенем невизначеності переносять погано, розцінюючи їх як ті, що складно здолати – легко губляться, впадають у відчай. Гостро переживають свій неуспіх з демонстрацією ворожості і

конфліктної поведінки (FIV+). У спілкуванні вони скуті - воліють до вузького кола старих, перевірених друзів (FVIII+).

Задля обчислення ступеню значущості розбіжностей між однойменними факторами особистості профілів кожної з п'яти груп обстежених використано t-критерій Ст'юдента, результати котрого надані в табл. 3.30.

Таблиця 3.30

Значення t-критерію Ст'юдента між однойменними факторами особистості (шкали FPI) груп обстежених, що порівнюються

Групи	Показники шкал FPI груп, що порівнюються					
	FI	FII	FIII	FIV	FV	FVI
Кmax / Кmin	5,28**	4,33**	6,1**	7,34**	-2,71**	-4,11**
гр. KE/КК	1,56	2,24*	-170	2,62*	-1,06	2,07*
гр. КК/КП	-1,78	-2,38*	1,08	-129	-1,09	-2,28*
гр. KE/КП	-103	-97	1,14	384	-2,13*	182
Групи	Показники шкал FPI груп, що порівнюються					
	FVII	FVIII	FIX	FX	FXI	FXII
Кmax / Кmin	6,05**	-2,10**	-3,27**	1,69	5,74**	2,89**
гр. KE / КК	142	960	-1,15	253	2,31*	2,68**
гр. КК / КП	-218	3,48**	105	-2,50*	123	1,62
гр. KE / КП	2,17*	3,89**	73	-151	3,07*	3,67**

3.2. Результати факторізації простору показників конфліктності і обраного спектру рис особистості

Проведений кореляційний аналіз великої кількості показників виявляє зв'язок між ними у вигляді сукупності кореляцій. Але результати, що були отримані залишаються на рівні констатації фактів і не розкривають при цьому ні характеру виявлених взаємозв'язків, ні причино-наслідкових стосунків. І задля того, щоб зробити приховані закономірності наочними, показати

найбільш суттєві взаємозв'язки між великою кількістю змінних використовуються багатовимірні методи статистичної обробки даних.

Серед таких статистичних методів був обраний факторний аналіз даних. Відомо, що факторний аналіз полягає у виявленні та інтерпретації факторів, долає вади кореляційного аналізу, спрямованого на фіксацію, констатацію зв'язків між показниками, що вивчаються, у вигляді сукупності кореляцій, зокрема, деякою мірою розкриває характер цих взаємозв'язків.

В цій роботі використовувався мультифакторний аналіз, розроблений Л. Терстоном, з подальшою ротацією (Extraction Method: Unweighted Least Squares, Principal Component Analysis and Rotation: Varimax with Kaiser Normalization), котрий здійснювався за допомогою комп'ютерної програми SPSS 13.0 for Windows [13, 14, 138, 139, 140].

Вихідною основою для факторного аналізу стала матриця інтеркореляцій між різнорівневими показниками конфліктності (за оригінальною методикою ДИДІКО), і показниками агресивності, ворожості, тривожності, асертивності, впевненості у собі, толерантності, формально-динамічними показниками товариськості, якісними показниками емпатії, показниками темпераментальних і характерологічних властивостей особистості.

Було проаналізована декілька факторних моделей та обрано п'ятифакторну модель, котра відповідає основним вимогам стосовно приближення отриманої факторної структури до простої. Обов'язковими вимогами й перевагами цього виду аналізу є розгляд результатів факторного аналізу в контексті єдності, субординації, взаємозалежності та взаємодоповнюваності.

У табл. 3.31 наданоостаточний варіант – п'ятифакторну модель, що певним чином структурує індивідуально-психологічні властивості особистості, що вивчаються. Насамперед слід зазначити, що фактори даної моделі є біполярними, тобто складаються з двох протилежних полюсів (додатні і від'ємні). Біполярні полюси характеризуються протилежним змістовим наповненням, котре презентоване певними показниками (якостями, рисами).

Таблиця 3.31

Структура індивідуально-психологічних властивостей особистості

Фактор 1		Фактор 2		Фактор 3		Фактор 4		Фактор 5	
Інди- катор	Факт. Вага	Інди- катор	Факт. Вага	Інди- катор	Факт. Вага	Інди- катор	Факт. Вага	Інди- катор	Факт. Вага
ЗПК	851	Ac3ar	791	I	700	Пс	714	КОР	649
ЗПА	763	AcE	714	F	677	QI	665	ККР	538
КЕМ	748	AcK	678	M	643	Ic	654	ДКР	516
ККо	717	BCCM	624	N	652	III	653	ЕКР	505
ПАП	694	AcП	574	Q3	671	B	598	УсПК	452
АЕК	693	ByC	568	G	636	F V	557	PT	432
AP	689	F XII	530	L	594	Л	512	OT	425
F IV	685	F V	529	O	556	F X	442	QIV	402
АКП	683	H	517	E	549	H	360	F I	357
НАК	670	Q1	495	H	541	F	332	КрКР	345
КПо	669	КрКР	489	Q1	534	КАК	300	ЗПЕ	335
ЯКП	659	ПАК	-317	Q2	505	У	277	КПф	323
ПАС	651	ЗАК	-352	C	446	ВЦ	232	ЕЕ	320
КЕ	-358	ОАК	-363	QIV	366	ДКР	189	F XI	308
КАК	-366	УПК	-373	Q4	355	BA	182	B	299
ДЕ	-368	Q4	-380	КАК	188	F VIII	-142	ЗПК	292
C	-436	OT	-392	ЗПЕ	187	МАК	-188	H	-155
ЗПЕ	-558	F VIII	-504	КТ	177	НАК	-192	КАК	-164
ЕТ	-641	QII	-553	ДЕ	163	НДІ	-215	C	-165
ЗКСТ	-655	F XI	-630	QII	-141	M	-275	ЗКСТ	-229
ПТ	-685	O	-638	QIII	-162	Q1	-287	G	-279
КТ	-693	F III	-642	КОР	-169	QIV	-527	N	-281
ЗПТ	-793	F I	-726	ККР	-235	Q2	-584	Q3	-364

Примітка: 1) в таблиці наведено тільки значущі рівні факторної ваги; 2) показники надано в порядку зменшення факторної ваги; 3) нулі і кому опущені.

Для уточнення змісту та інтерпретації кожного фактора на основі табл. 3.31 складені їх психологічні характеристики з урахуванням переважно високих значень коефіцієнтів (факторної ваги) у кожному блоці показників, що вивчаються.

Фактор I – умовно можна назвати «**конфліктність – толерантність**». До цього фактора увійшли майже всі показники конфліктності, агресивності, що мають високу факторну вагу, – з одного полюсу і показники толерантності, емпатії, конфліктостійкості – з другого.

На *додатному полюсі* сконцентрувалися: загальний показник конфліктності (ЗПК), загальний показник агресивності (ЗПА), емоційний показник конфліктності (КЕМ), когнітивний показник конфліктності (ККо) [5], потреба в агресивній поведінці (ПАП), емоційний показник агресивності (АЕК), агресивна реакція (АР) [3], роздратованість (FIV), когнітивний показник агресивності (АКП), непоступливість (НАК), поведінковий показник конфліктності (КПо), показник позитивної агресивності особи (ПАС), що є сумарним показником шкал «напористість, наступальність», «непоступливість» [222]. На *від'ємному полюсі* такі показники: когнітивна емпатія (КЕ), компромісність (КАК), дійова емпатія (ДЕ), сила «Я» (С), загальний показник емпатії (ЗПЕ) [1], емоційний показник толерантності (ЕТ), конфліктостійкість (ЗКСТ) [222], поведінковий показник толерантності (ПТ), когнітивний показник толерантності (КТ), загальний показник толерантності (ЗПТ) [186].

Таким чином, цей фактор згрупував риси конфліктної особистості на одному полюсі і неконфліктної – на другому. Зміст фактору повністю відображає психологічну сутність конфліктності, включаючи її емоційні аспекти, що узгоджено з научною літературою [38, 87, 88].

Фактор II – за змістом показників, що увійшли до нього, умовно можна назвати «**асертивність – невротичність**». Цей фактор також біполярний. На одному полюсі розташовані показники асертивності, впевненості у собі, ризику,

на другому – емоційна лабільність, схильність до відчуття провини, депресивність, невротичність.

Додатний полюс цього фактору представлений такими показниками як композитна оцінка асертивності (АсЗаг), афективний компонент асертивності (АсЕ), когнітивний показник асертивності (АсК) [4], соціальна сміливість (ВССм), поведінковий показник асертивності (АсП), впевненість у собі (ВуС) [166, 167], маскуліність (FХІІ), товариськість (FV) [158], сміливість (Н), радикалізм (Q1) [133, 172], контрольо-регулюючий компонент ризику (КрКР) [35]. *Від’ємний полюс* презентований показниками що мають високу факторну вагу: підозрілість (ПАК), запальність (ЗАК), образливість (ОАК), узагальнений показник конфліктності (УПК) [222], напруженість (Q4), особистісна тривожність (ОТ), сором’язливість (FVІІІ), тривожність (QІІ), емоційна лабільність (FХІ), схильність до відчуття провини (О) (чутливість до зауважень, боязкість, напруженість) [133, с 50], деякі особистісні фактори за методикою FPI: депресивність (FІІІ), невротичність (FІ) [158].

Фактор ІІІ – «м’якосердність – когнітивна ризикованість».

На *додатному полюсі* розташувались переважно показники факторів особистості методик FPI та 16-PF Р.Кеттелла: м’якосердність (І) (м’якість, ніжність, нетерплячість, вимогливість, залежність, сентиментальність, чутливість), афектотимія (А), безпечність (F), мрійливість (М), проникливість (N), високий самоконтроль (Q3) (ступінь усвідомлення соціальних вимог, рівень розуміння бажаної картини соціальної поведінки) [133,с. 5], сила «Понад – Я» (G), підозрілість (L) недовірливість, заздрісність, роздратованість, високомірність, схильність до тиранії та суперництва) [133, с. 56], схильність до відчуття провини (О), домінантність (Е), сміливість (Н), радикалізм (Q1), самодостатність (Q2), сила «Я» (С), незалежність (QІV), напруженість (Q4), компромісність (КАК), загальний показник емпатії (ЗПЕ), когнітивний показник толерантності (КТ), дійова емпатія (ДЕ), тривожність (QІІ). *На від’ємному* – кортикальна жвавість (безтурботність, практичність, інтелектуальна жвавість, готовність об’єктивно вирішувати життєві проблеми)

[133, с. 61] (за Р. Кеттеллом) (QIII), композитна оцінка схильності до ризику (КОР), когнітивний компонент схильності до ризику (ККР).

Фактор IV – «товариськість – самодостатність». Ця назва відповідає тим показникам, що розташувались по двох полюсах. На *додатному полюсі* зосереджені показники товариськості: потреба у спілкуванні (Пс), екстраверсія (QI), ініціативність у спілкуванні (Іс), широта спілкування (Ш), виразність спілкування (В) [2], товариськість (FV), легкість спілкування (Л), екстраверсія (FX), сміливість (Н), безпечність (F), компромісність (КАК), усталеність спілкування (У), цинізм (ВЦ) [222], композитна оцінка схильності до ризику (КОР), конативний компонент схильності до ризику (ДКР), агресивність (ВА) [3]. На *від'ємному* – сором'язливість (FVIII), мстивість (МАК), непоступливість (НАК), нетерпимість до думки інших (НДІ), мрійливість (М) [222], радикалізм (Q1), незалежність(QIV), самодостатність (Q2) [133, 172].

Фактор V – «ризикованість – високий самоконтроль». До цього фактора увійшли майже всі показники схильності до ризику, тривожності, конфліктності і агресивності – з одного полюсу, з другого – емоційна толерантність, компромісність, конфліктостійкість, проникливість, високий самоконтроль тощо.

На *додатному полюсі* цього фактору розташувались майже всі показники ризику: композитна оцінка схильності до ризику (КОР), когнітивний компонент схильності до ризику (ККР), конативний компонент схильності до ризику (ДКР), емоційний компонент схильності до ризику (ЕКР) [36], установчий показник конфліктності (УсПК), реактивна тривожність (РТ), особистісна тривожність (ОТ) [203, 228], незалежність(QIV), невротичність (FI), контрольно-регулюючий компонент схильності до ризику (КрКР), загальний показник емпатії (ЗПЕ) [1], психофізіологічний показник конфліктності (КПф), емоційна емпатія (ЕЕ), емоційна лабільність (FXI), виразність спілкування (В), загальний показник конфліктності (ЗПК) [222]. На *від'ємному полюсі* – сміливість (Н), компромісність (КАК), сила «Я» (С), конфліктостійкість (ЗКСТ), сила «Понад – Я» (G), проникливість (N), високий самоконтроль

(ступінь усвідомлення соціальних вимог, рівень розуміння бажаної картини соціальної поведінки) [133, с. 55] (за Р. Кеттеллом) (Q3).

Таким чином, факторний аналіз дозволив згрупувати і констатувати зв'язки між показниками властивостей, що вивчаються, у вигляді сукупності кореляцій і деякою мірою розкрити характер цих взаємозв'язків.

3.3. Психологічна характеристика представників різних типів конфліктності: ідеографічний підхід

В ході проведеного емпіричного дослідження виділено п'ять груп осіб: дві – з високим, або низьким значенням загального показника конфліктності, та три групи з домінуванням одного з якісних показників конфліктності: а) емоційного, б) когнітивного, в) конативного. Задля ілюстрації характеристик представників означених типів конфліктності, надамо психологічні портрети деяких осіб. З цією метою звернемося до ідеографічного підходу, як способу пізнання, метою котрого є зображення об'єкта як єдиного унікального цілого. Головною особливістю ідеографічного підходу є досягнення індивідуального в його однократності, унікальності та неповторності. Йдеться про індивідуальність особистості, взяту саме в її цілісності, оскільки ціле не збігається з сумою його частин. Тому, результати дослідження, що здійснювалось за допомогою ідеографічного методу, допомагають резюмувати в поняттях, що мають саме індивідуальний, а не загальний зміст [197].

Спираючись на індивідуальні дані, розглянемо *психологічний портрет конкретного представника групи осіб з високими значеннями всіх показників конфліктності*.

Конфліктна особа, назвемо його Олегом, характеризується потребою в конфліктній і навіть агресивній поведінці з рисами демонстративності по відношенню до оточуючих, певними агресивними реакціями вербального та невербального характеру, різного роду негативними думками, що супроводжують його під час конфлікту. У спілкуванні Олег виказує бажання

домінувати, агресивно відстоювати свої права на самостійність, нетерпимість до думки інших, запальність, роздратування, презирство, обурення й переживає емоції негативного забарвлення (гнів, страх тощо); демонструє прояви імпульсивності, різного роду експресію, часті емоційні зриви (зривається на крик), що обумовлено емоційною нестійкістю з переважанням зниженого настрою, дратівливістю і нетерплячістю, напористість та наступальність, нав'язування власної точки зору, образливість, непоступливість, бажання вдіяти наперекір. Він гостро переживає свій неуспіх, бо має неадекватно завишену самооцінку.

Крім того, про Олега у групі кажуть, як про того, хто має ваблення до ризикових дій, тягу до ризику і гострих відчуттів, відчуває непереборну потребу в ризиковій поведінці: імпульсивний, нестриманий, схильний ризикувати, він діє за першою спонукою, за першим вабленням, виявляє схильність до ризику за власною ініціативою, без спонуки з боку оточуючих. Ризиковані дії Олега безпечні, легко виникають, досягають свого піку і припиняються. Зовнішні прояви ризик-риси можна спостерігати у висловлюваннях, конкретних діях, у виразних рухах, міміці, жестах, поведінці.

Специфіка ворожості такої конфліктної особи, як Олег, виглядає як певний рівень недоброзичливості, недовіри, почуття неприязні, бажання психологічно подавляти, активно відстоювати свою позицію і точку зору, діяти за принципом, відкрито висловлювати негативні думки. В даному випадку наявні всі складові ворожості: цинізм, егоїзм та агресія, що підтверджується індивідуальними результатами: високими значеннями показників означених шкал за методикою «Діагностика ворожості» (за шкалою Кука-Медлей). У юнака наявні прояви як особистісної тривожності, так і ситуативної (реактивної), що у його життєдіяльності проявляється занепокоєнням і напруженістю. Він часто знервований, неспокійний, збуджений, непосидючий. Більша кількість необізнаних, неочікуваних ситуацій має для хлопця певний стресовий вплив і викликає у Олега виразну тривогу у різних галузях його діяльності. Особливого значення тривога набуває у навчальній діяльності під

час сесії.

Найчастіше Олег поводить себе інтолерантно та не емпатійно – у нього, за словами одногрупників, слабкою мірою, або зовсім не виразні характеристики цієї властивості. Олег невзможі відбудувати свою поведінку так, щоб дозволити іншим бути самими собою, не реалізує поведінку, котра би не порушувала права інших людей і демонструвала би позитивне ставлення до оточуючих. У нечисленних стосунках Олега наявна досить жорстка, егоїстична поведінка, *відсутність* інтересу до інших, до нових знайомств. Така поведінка характеризує Олега, як не достатньо товариського, оскільки у нього зовсім не виявляються ознаки активного спілкування, низька усталеність спілкування, невиразна міра потреби у спілкуванні, і потреби ділитися своїми внутрішніми переживаннями з іншими (за отриманими результатами за методиками, що вивчають толерантність, товариськість, емпатію).

У колективі юнак тримається відокремлено, підходить до усього з упередженням, насторожено, нікому не довіряє, печеться тільки про себе і заздрить успіхам інших людей. Крім того, у стосунках з людьми він не терпить конкуренції, бо схильний до суперництва та змагань. У більшості життєвих ситуацій Олег вдало проявляє владність, сміливість, рішучість, діє сміливо, енергійно і активно. Ігнорування соціальних умовностей і авторитетів, загальноновизначених правил, знехтування суспільних вимог і культурних норм, зневажливе ставлення до моральних цінностей, прагнення до самостійності, незалежності, особливо на лекціях, у співбесідах з викладачами, виокремлює поведінку Олега на фоні інших студентів.

Незалежний, самовпевнений, сміливий, конфліктний, норавливий, приймає рішення під впливом настрою, живе за своїми власними законами і уявленнями, не замислюючись над подіями реального та майбутнього. Ухиляється від виконання своїх студентських обов'язків, заради власної вигоди здатен на нечесність і брехню. Все вищезначене призводить до недостатньої адаптивності та труднощів у комунікаціях з оточуючими.

Отже, враховуючи все вищезначене, бачимо, що у Олега

спостерігаються усі властивості, що характерні для конфліктної особистості. Отримані результати узгоджені також з положеннями, що були презентовані у теоретичній частині роботи.

Представник групи осіб з низькими значеннями усіх показників конфліктності – неконфліктна особа, не має потреби в агресивній поведінці, не зосереджена на думках про домінування, про займання активної позиції у суперечках.

Така особа, назвемо її Світлана, скромна, сором'язлива і емоційно стримана, викликає до себе повагу і симпатію. Взаємодіючи з людьми, вона намагається уникати розбіжностей і поступатися, не любить конкуренцію і воліє співпрацювати, а не змагатися. Світлана передбачлива, обережна, стабільна і впорядкована особа; відзначається адекватною схильністю до ризикових дій, вчинків і ризикованої поведінки. Реактивна і особистісна тривожність у дівчини мають досить слабку міру виразу, як у показниках тесту, так і у спілкуванні та життєвих ситуаціях.

У більшості випадків Світлана поводжується досить толерантно: володіє установками, знаннями, нейтральними або позитивними думками, тощо, котрі дозволяють приймати їй іншу людину, наприклад у колі одногрупників. Таке позитивне ставлення супроводжується у неї радістю і задоволенням. Їй наявна легкість прийняття прав іншого у своїй картині світу, їх позиції, погляди, дії та почуття.

Крім того, Світлана здатна передбачати стан інших людей в певній ситуації, емоційно підключатися до них, глибоко відчувати їх переживання, адекватно реагувати на будь-які труднощі. За словами друзів, вона намагається допомогти людині, якій співчуває, навіть незнайомій. Дівчина відрізняється легкістю і усталеністю спілкування, що допомагає швидко встановлювати нові контакти із новими людьми, її знайомства протікають легко й вільно. Вона завжди знає, як поводитись в незнайомій обстановці, вільно самовиражається і відчуває себе комфортно, тим самим проявляє власну індивідуальність. Вона схильна до розширення меж свого кола спілкування, збільшення соціальних

контактів, прагне проводити час у великих компаніях з широким колом людей. У групі її характеризують як безтурботну, енергійну, активну, впевнену в успіхах і своїх можливостях особу. Вона жваво відгукується на всі події, що відбуваються, нечутлива до зауважень та критики. Найчастіше, на речі дивиться серйозно і реалістично, добре усвідомлює вимоги дійсності, не приховує від себе власних недоліків, не переймається через дрібниці, відчуває себе добре пристосованою до життя.

Світлана здатна керувати своїми емоціями і настроєм (майже не проявляє роздратування, свої негативні емоційні переживання), що властиво особам емоційно зрілим, сміливо дивиться в обличчя фактам, спокійна, впевнена у собі, постійна в своїх планах. Емоційно стабільна, психічно здорова, заспокоєна, бо вона задоволена будь-яким положенням справ. У Світлани відчувається відсутність внутрішньої напруженості, наявна свобода від конфліктів, готовність слідувати нормам і вимогам, демонструє підвищену ідентифікацію з соціальними вимогами, конформність, поступливість, стриманість, обережність поведінки.

Для представника, з виразним типом емоційної конфліктності, назвемо його Віктор, характерно: реагування на будь-які ситуації гнівом, обуренням та злістю, посиленням роздратуванням; непереборне бажання доказувати, сперечатися, сваритися, властиві презирство, ревності та заздрощі. Він необґрунтовано підозріває, критикує, корить, перечить та глузує. Віктора відрізняє яскраво виразний цинізм. Він пропагує крайній егоїзм, нехтування обов'язками, дає виправдання зрадам, легко нівелює знання, вміння, навички і досягнення інших.

Характерною ознакою Віктора є вміння мимоволі радіти, коли інших осягають невдачі, побажання негативних подій в бік інших та наявність ворожих думок. Часто юнак знаходиться у пошуку «крайнього», винного, а наявна агресія виявляється у відкритому висловлюванні негативних думок і зайвої критики, у вигляді скарг, претензій, сварок, суперечок, бажанні домінувати, психологічно подавляти, активно насаждати свою позицію і точку

зору, діяти за принципом.

Віктору властиві внутрішня невпевненість у собі (але зовні, це вкрай самовпевнена особа), обережність, хоча про нього кажуть, що він соціально сміливий, може прямо і легко повідомити своє невдоволення, не засмучується у присутності авторитетної особи, не соромиться звертатися з проханнями. Юнак не схильний до прояву товарищкості у колективі. Його тривожність, збудливість і легка виснажливність є наслідком поганої саморегуляції психічних станів, а роздратованість часто призводить до нездатності до роботи.

Представнику групи осіб з високим рівнем когнітивної конфліктності на ім'я Анжела, властиві надзвичайна образливість, неспроможність, загострене відчуття несправедливості, невміння вислуховувати критику, наявність обтяжливих думок про програш у суперечці і довга їх тривалість. На думку одногрупників, вона легко переконає будь-кого, що він неправий, будь-якою ціною нав'яже власну позицію (сльозами, непритомністю, хворобою, вигадками, непересічністю тощо), прорахує можливі виграшні варіанти способів дії у конфлікті, володіє маніпулятивними навичками та прийомами комунікації під час зіткнення та часто їх застосовує.

Злопам'ятна Анжела, не вибачає образ, зводить рахунки, схильна до мстивості, брехні та інтриг, інконгруентна, вдало пристосовується у колективі. Її потреба домінувати, бути у центрі подій, що підкріплена некритичністю, відсутністю рефлексії призводить до нездатності відчувати межі дозволеного. У групі дівчина розповідала про різноманітні думки та активне бажання випробувати ризик, мрії та фантазії про ризик.

Їгорю, представнику групи осіб з високим рівнем поведінкової конфліктності характерні потреба в конфліктній, ворожій, агресивній поведінці, в агресивних реакціях та їх прояви є демонстрацією рішучості, сміливості тощо. Їгорю властиво миттєве імпульсивне, агресивне відреагування з вербальною і невербальною експресією в діях і поведінці. Зовнішні прояви ризикованості можна спостерігати у висловлюваннях, конкретних діях в

ризиковій поведінці, в емоційній експресії, у виразних рухах, міміці, жестах, поведінці.

Стиль його поведінки відрізняється виразним викликом до суперництва і конкуренції. Кажуть, що коли Ігорю хтось заважає, чи «стоїть на дорозі», перешкоджає досягненню його цілей та реалізації потреб, його поведінка перетворюється на деструктивну, з нанесенням фізичних, моральних або матеріальних збитків опоненту. Завжди реагує злістю і агресією на будь-яку протидію, з великими труднощами і з небажанням визнає свою неправоту. Байдужість до людей, відгородженість від них, небажання розуміти потреби інших роблять Ігоря нестерпним у взаємодії.

Загалом слід зазначити, що характеристика конфліктності окремих осіб підтверджує загальні закономірності, що встановлені у розділі III.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ III

В третьому розділі викладено результати емпіричного дослідження співвідношення конфліктності із широким спектром рис особистості, та визначити психологічні особливості осіб різною конфліктністю.

1. Кореляційний аналіз показав наявність значущих коефіцієнтів кореляцій між усіма показниками *конфліктності*, що діагностовано різними методиками. Виявлено наявність значимих, переважно додатних кореляційних зв'язків на 1% рівні між якісними показниками конфліктності (за методикою «ДИДКО») і показниками агресивності, схильності до ризику, тривожності, ворожості. Підтверджено зв'язок якісних характеристик конфліктності з показниками комунікативних рис особистості: з компонентами толерантності, емпатії, товариськості, факторами особистості (за Р. Кеттеллом). Встановлено від'ємні зв'язки якісних показників конфліктності з усіма показниками толерантності та емпатії. Отримані результати дають підстави вважати, що толерантність та емпатія стримують прояви конфліктності і навпвки, низький рівень толерантності та емпатії підтримують та спричинюють конфліктну поведінку. Виявлено, що при збільшенні значень таких показників, як невротичність, спонтанна агресивність, роздратованість, депресивність, реактивна агресивність, екстраверсія, емоційна лабільність та маскулінність збільшується рівень конфліктності, та при зменшенні значень показника врівноваженість зростає значення показника конфліктність. Можна вважати, що наведені властивості особистості спричинюють конфліктність, підтримують таку поведінку і, навіть виступають як її ресурс.

2. Факторний аналіз показників психологічних властивостей, що досліджувались, дозволив їх згрупувати. Обрано факторну модель, котра відповідає статистичним вимогам і при цьому є адекватною за своїм психологічним змістом. Модель включає п'ять факторів: «конфліктність (ЗПК) – толерантність (ЗПТ)»; «асертивність (АсЗаг) – невротичність (FI); «м'якосердність, ніжність (I) – когнітивна ризикованість (ККР)»;

«товариськість (Ps) – самодостатність (Q2)»; «загальна ризикованість (КОР) – високий самоконтроль (Q3)».

3. У результаті якісного аналізу виявлено типи конфліктності: за загальним ступенем виразу – з високими та низькими значеннями загального показника (полімодальні) та за домінуванням на фоні інших значень одного з якісних її показників: три групи осіб з високим рівнем окремо емоційної, когнітивної, поведінкової конфліктності (мономодальні типи). Встановлено, що представники групи осіб, які *схильні до конфліктної поведінки* характеризуються потребою в конфліктній, ворожій, агресивній поведінці, певними агресивними реакціями вербального та невербального характеру, різного роду негативними думками, що супроводжують особистість під час конфліктної ситуації, нетерпимістю до думки інших, запальністю, роздратуванням, напористістю та наступальністю, бажанням помсти, нав'язуванням власної точки зору, образливістю. Їм притаманні гнів, прояви імпульсивності, експресії, емоційні зриви, тощо. Вони відрізняються прагненням, вабленням до ризикових дій. Представники цієї групи недоброзичливі, недовірливі, з почуттям неприязні, обурення.

4. Визначено, що група осіб з домінуванням *емоційної конфліктності* відрізняється від інших груп роздратуванням, презирством, реагуванням гнівом, обуренням та злістю, схильністю щодо заздрощів, надзвичайною образливістю. Виявлено, що групі осіб з високим рівнем *когнітивної конфліктності* характерно ворожі установки до оточуючих і негативне до них ставлення, загострене відчуття несправедливості, наявність обтяжливих думок про програш у суперечках і довгу їх тривалість, переконання іншого, що він неправий, бажання помститися. Встановлено, що групі осіб з домінуванням *поведінкової конфліктності* характерно: виразність напористості, переконливе, непоступливе конфліктне та агресивне відстоювання своєї правоти і позиції, домінування у бесіді, активна позиція у суперечках. Їм характерно непереборна потреба доказувати, сперечатися, сваритися.

Публікації автора, у котрих представлені матеріали даного розділу:

1. Ульянова Т. Ю. Співвідношення показників конфліктності та агресивності / О. П. Санникова, Т. Ю. Ульянова // Наука і освіта. – Одеса. – 2014. – №2. – С. 45–50.

2. Ульянова Т. Ю. Толерантність осіб з різкою схильністю до конфліктності / Т. Ю. Ульянова // Збірник матеріалів III Всеукр. психолог. конгресу з міжнародною участю [«Особистість у сучасному світі»], (Київ, 20-22 листопада 2014 р). – К.: ДП «Інформаційно-політичне агентство», 2014. – С. 209–212.

3. Ульянова Т. Ю. Конфліктність як чинник співпереживання / Т. Ю. Ульянова // Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського: зб. наук. пр. – Одеса. – 2014. – № 7–8. – С. 39–47.

4. Ульянова Т. Ю. Рівень тривожності конфліктних і неконфліктних осіб / Тетяна Юріївна Ульянова. // Збірник матеріалів наук.- практич. конф. молодих учених та студентів [«Актуальні проблеми сучасної психології»], (Одеса, 29 квітня 2014 р.) / МОН України, ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. – Одеса: Лерадрук, 2014. – С. 43–48.

5. Ульянова Т. Ю. Співвідношення показників конфліктності та схильності до ризику / Т. Ю. Ульянова // Наука і освіта. – Одеса. – 2014. – №11. – С. 170–176.

6. Ульянова Т. Ю. Конфліктність в уявленні сучасної молоді / Матеріали VII Міжнародної наук.-практич. конф. молодих учених та студентів [«Проблеми сучасної психології особистості»], (Одеса, 20 травня 2016 р.) / МОН України, ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. – Одеса: ВМВ, 2016. – С. 218–223.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено результати теоретико-емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей конфліктності особистості, спрямованого на вивчення феномену конфліктності, його психологічної сутності, характерних ознак, покомпонентний склад його показників, та вивчення типів конфліктності в залежності від ступеню прояву і якісно-кількісного поєднання її показників, індивідуально-психологічних особливостей особистості представників виявлених типів.

1. Конфліктність (диспозиція) – це властивість, котра характеризується такою психічною активністю людини, такими емоціями, думками, мисленням, намірами, установками тощо, котрі спонукають особистість до конфліктної поведінки, зовнішньої, фізичної активності людини. Інакше кажучи, конфліктність – це вибіркова спрямованість особистості на поведінку, котра відповідає конфліктним переживанням, когніціям, задуму, намірам, установкам.

2. У контексті континуально-ієрархічної структури особистості схильність до конфліктної поведінки (конфліктність) розглядається як складна властивість особистості, в структурі якої серед її різнорівневих характеристик виділяються формально-динамічні показники – потреба в конфліктності, широта, легкість, усталеність, виразність, психофізіологічний компонент; якісні (емоційний, когнітивний, конативний, контроль-регулятивний компоненти конфліктності); та змістовні показники (установчий компонент); визначені риси особистості, що взаємопов'язані з конфліктністю та супроводжують її прояви.

3. Встановлено, що якісно-кількісні поєднання показників схильності до конфліктної поведінки визначають індивідуально-психологічні особливості даної властивості особистості, у чому виявляється різноманіття індивідуальних варіантів проявів конфліктної поведінки; виявлено полімодальні типи конфліктності із високим, або низьким рівнем загального показника та якісно-кількісним поєднанням її вихідних показників, і мономодальні типи – з

домінуванням одного з показників конфліктності (емоційна, когнітивна та поведінкова конфліктність); вивчені психологічні особливості особистості представників виявлених типів, їх характеристики.

4. Задля вивчення формально-динамічних та якісних показників конфліктності створено (у співавторстві з науковим керівником) за вимогами психометрики оригінальні методики «Диференціальна діагностика конфліктності», «Експрес-діагностика суб'єктивного ставлення до конфлікту» та процедуру «Експрес-діагностика показників конфліктності». Результати апробації процедури та цих методик засвідчують можливість їх використання не тільки в наукових, дослідницьких, а й у практичних цілях.

5. Створено комплекс психодіагностичних методик, котрий є адекватним до предмету, мети та завданням дослідження. У цей комплекс увійшли методики, що діагностують конфліктність та широкий спектр індивідуально-типологічних властивостей особистості, що гіпотетично взаємопов'язані з проявом конфліктності.

6. Теоретично обґрунтовано та емпірично доведено наявність значущих доданих зв'язків, переважно на 1% рівні між показниками конфліктності та показниками властивостей особистості, що супроводжують її прояви (агресивність, ворожість, схильності до ризику, тривожність, емоційна лабільність, домінантність, маскуліність, підозрілість, напруженість, екстраверсія, радикалізм тощо).

7. Факторний аналіз показників психологічних властивостей, що досліджувались дозволив згрупувати значну кількість факторів. Обрано модель, що містить п'ять біполярних факторів: «конфліктність (ЗПК) – толерантність (ЗПТ)»; «асертивність (АсЗаг) – невротичність (FI); «м'якосердність, ніжність (I) – когнітивна ризикованість (ККР)»; «товариськість (Пс) – самодостатність (Q2)»; «ризикованість (КОР) – високий самоконтроль (Q3)».

8. Якісний аналіз даних (метод «асів» та «профілів») дозволив виділити групи осіб, з певним якісно-кількісним поєднанням показників конфліктності. Визначено і досліджено індивідуально-психологічні особливості конфліктності

у представників цих груп, які розрізняються за рівнем розвитку загального показника конфліктності; вивчено індивідуально-психологічні характеристики конфліктності, що виявляються у специфіці обраних властивостей особистості.

Проведене комплексне дослідження індивідуально-психологічних особливостей конфліктності особистості не є вичерпаним. Подальший науковий пошук можливий у напрямку дослідження психологічних чинників конфліктності; змістовно-особистісних та соціально-імперативних показників конфліктності; проведення вікових та гендерних аспектів проблеми, що вивчається тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. А.с. Психодиагностический модальностный тест-опросник эмпатии / О. П. Саннікова. – № 8837; заяв. 01.10.2003; реєстрац. 24.11.2003. – 25 с.
2. А.с. Тест-опросник формально-динамических показателей общительности / О. П. Саннікова. – № 8838; заяв. 01.10.2003; реєстрац. 24.11.2003. – 24 с.
3. А.с. Тест-опросник качественных показателей агрессивности / О.П. Саннікова, І.С. Мазоха. – № 19171; заяв. 14.11.2006; реєстрац. 10.01.2007. – 26 с.
4. А.с. Тест-опитувальник компонентів асертивності (ТОКАС) / О. П. Саннікова, О.І. Санніков, Н. М. Подоляк. – № 49766; заяв. 15.04.2013; реєстрац. 19.06.2013. – 76 с.
5. А.с. Психодіагностика конфліктності: Процедура «Експрес-діагностика показників конфліктності (ЕДІКО)»; Методика «Експрес-діагностика суб'єктивного ставлення до конфлікту» (ЕДІСС); Методика «Диференціальна діагностика конфліктності» // О. П. Саннікова, Т. Ю. Ульянова. – № 6406; заяв. № 64586 від 14.12.2015; реєстрац. 12.02.2016. – 69 с.
6. *Абрамова Г. С.* Практическая психология / *Г. С. Абрамова.* – М.: Академический Проект, 2003 – 496 с.
7. Авдулова Т. П. Агрессивный подросток: учебное пособие / Т. П. Авдулова. – Москва: Академия, 2008. – 128 с.
8. [Алишев Б. С.](#) Межличностные конфликты в педагогическом коллективе ПТУ и пути их преодоления. / [Б. С. Алишев.](#) – Казань, 1986. – 29с.
9. [Алишев Б. С.](#) Причины конфликтов в педагогическом коллективе и способы их разрешения / [Б. С. Алишев](#), Р. Х. Шакуров // Вопросы психологии, 1986. – № 5. – С. 67–76.
10. Аллахвердян А. Г. Психология науки. Учебное пособие. / А. Г. Аллахвердян, Г. Ю. Мошкова, А. В. Юревич, М. Г. Ярошевский. – М.: Московский психолого-социальный институт: Флинта, 1998. – 312 с.

11. Альбуханова-Славская К. А. Проблема личности в психологии / К. А. Альбуханова-Славская // Психологическая наука в России XX столетия: проблемы теории и истории. – М.: ИП РАН, 1997. – С. 270–373.
12. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. / Б. Г. Ананьев. – М.: Педагогика, 1980. – Т. 1. – 230 с. – Т. 2. – 287 с.
13. Анастаси А. Дифференциальная психология / А. Анастаси. – М.: Апрель-Пресс, 2001. – 745 с.
14. Анастаси А. Психологическое тестирование / А. Анастаси, С. Урбина. – СПб: Питер, 2001. – 688с.
15. Андреев В. И. Основы педагогической конфликтологии / В. И. Андреев. – М.: Просвещение, 2003. – 579 с.
16. Андреев В. И. Деловая риторика / В. И. Андреев. – М.: Народное образование, 1995. – 208 с.
17. Андреев В. И. Конфликтология: искусство спора, ведения переговоров и разрешение конфликтов / В. И. Андреев. – Казань: СКАМ, 1992 – 143с.
18. Анцупов А. Я. Конфликтология в схемах и комментариях: Учебное пособие. 2-е изд., перераб. / А. Я. Анцупов, С. В. Баклановский. – СПб.: Питер, 2009. – 304 с.
19. Анцупов А. Я. Введение в конфликтологию: Учебное пособие / А. Я. Анцупов, А. Н. Малышев.– К.: МАУП, 1996. – С. 16-28.
20. Анцупов А.Я. Конфликтология: междисциплинарный подход, обзор диссертационных исследований / А.Я. Анцупов, С.Л. Прошанов. – 1997. – С. 47.
21. Анцупов А. Я. Конфликтология / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М., 2000. – 551с.
22. Анцупов А. Я. Системная концепция конфликтов / А. Я. Анцупов // Мир психологии. – 2005. – № 2 . – С. 25–35.
23. Анцупов А. Я. Словарь конфликтолога / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – СПб.: Питер, 2006. – 528с.
24. Бабчук О. Г. Толерантність в особистісному вимірі / О. Г. Бабчук // Наука і освіта. – №6. – 2012. – С.17–21.

25. Бандарук А. М. Конфликтология: Учеб. Пособие для вузов / А. М. Бандарук, В. А. Друзь. – Харьков: Ун-т внутр. дел, 1997. – 356с.

26. Бандура А. Подростковая агрессия: Изучение влияния воспитания и семейных отношений / А. Бандура, Р. Уолтерс. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 512 с.

27. Батаршев А. В. Многофакторный личностный опросник Р. Кеттелла: Практическое руководство / А. В. Батаршев– М.: ТЦ Сфера, 2002.–96 с

28. Башкин М. В. Структурно-функциональные характеристики конфликтной компетентности / М. В. Башкин // Ярославский педагогический вестник. – Ярославль: Изд-во «ЯГПУ», 2009. – №1 (58). –С. 128–133.

29. Белых Т. В. Психология Конфликта / Т. В. Белых, Н. В. Козловская // Современные проблемы науки и образования. – 2009. – № 1. – С. 78–79.

30. Бельская Н. А. Социально-коммуникативная успешность: коммуникабельность или конфликтность? / Н. А. Бельская // Освіта та розвиток обдарованої особистості. – 2014. – № 5. – С. 24–28.

31. Бодалев А. А. Психология общения: избранные психологические труды / А. А. Бодалев. – М.: МПСИ, МОДЭК, 2002. – 256 с.

32. Боднар Э. Л. Исследование психологической предрасположенности личности к конфликтам / Э. Л. Боднар, Е. Я. Бауэр // Психологический вестник Уральского государственного университета. Вып. 8. – Екатеринбург: [Изд-во Урал. ун-та], 2009. – С. 15–23.

33. Бородкин Ф. М. Внимание: конфликт! / Ф. М. Бородкин, Н. М. Коряк. – Новосибирск: Наука, 1989. – 190 с.

34. Буртовая Е. В. Конфликтология: учебное пособие / Е. В. Буртовая. – М.: ЮНИТИ, 2002. – 504 с.

35. Бикова С. В. Індивідуально-типологічні особливості схильності до ризику: дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / С. В. Бикова. – Одеса, 2008. – 205 с.

36. Бикова С. В. Специфіка схильності до ризику в осіб з різним типом емоційності / С. В. Бикова // Наука і освіта. – 2012. – № 6. – С. 41-45.

37. Битянова М. Р. Социальная психология: учебное пособие / М. Р. Битянова. – СПб: Питер, 2008. – 368 с.
38. Богданов Е. Н. Психология личности в конфликте / Е. Н. Богданов, В. Г. Зазыкин. – СПб.: Питер, 2004. – 224 с.
39. Бодалев А. А. Общая психодиагностика / А. А. Бодалев, В. В. Столин. – СПб. : Речь, 2006. – 510 с.
40. Борисова Л. Г. Мониторинг школьных конфликтов: причины, анализ, выводы / Л. Г. Борисова, А. Н. Дахин // Педагогические технологии, 2005. – № 1. – С. 4–5.
41. Большой психологический словарь / Борис Гурьевич Мещеряков, Владимир Петрович Зинченко. – 3-е изд., испр. и доп. – 2002. – 672 с.
42. Большая энциклопедия психологических тестов / авт.–сост: А. Карелин. – М. : Изд-во Эксмо, 2005. – 416 с.
43. Бродовська В. Й. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів: Словник / В. Й. Бродовська, В. О. Грушевський, І. П. Патрик. – К. : ВД «Професіонал», 2007. – 512 с.
44. Бурлачук Л. Ф. Словарь-справочник по психологической диагностике / Л. Ф. Бурлачук, С. М. Морозов. – Изд. 2-е. – СПб.: Питер, 1998. – 222 с.
45. Бурлачук Л. Ф. Психодиагностика: [учебник для вузов] / Л. Ф. Бурлачук. – СПб.: Питер, 2006. – 352 с.
46. Бэррон Р. Агрессия / Р. Бэррон, Д. Ричардсон.– СПб., 1997. – 336 с.
47. Василюк Ф. Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф. Е. Василюк. – М.: Издательство Московского университета, 1984. – 200 с.
48. Ващенко І. В. Конфліктологія та теорія переговорів / І. В. Ващенко, М. І. Кляп. – Київ: Знання, 2013. – 408 с.
49. Ващенко І. В. Конфлікт: посттравматичний стрес / І. В. Ващенко, О. І. Антонова. – Київ: Наукова думка, 1998. – С. 18 – 20.
50. Вершинин М. С. Конфликтология [Текст]: конспект лекций / М. С. Вершинин.– СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2000. – 64 с.

51. Ворожейкин И. Е. Конфликтология: учебник / И. Е. Ворожейкин, А. Я. Кибанов, Д. К. Захаров. – М.: ИНФРА–М, 2004. – 240 с.
52. Воронин И. Ю. Преодоление межличностных конфликтов в спортивной команде: автореф. дис. ... канд. пед. наук / И. Ю. Воронин. – Белгород, 2000. – 236 с.
53. Гаврилова Т. П. Понятие эмпатии в зарубежной литературе. Исторический обзор и современное состояние проблемы / Т. П. Гаврилова // Вопросы психологии. – 1975. – № 2. – С. 147–158.
54. Ганзен В. А. Системные описания в психологии / В. А. Ганзен. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1984. – 176 с.
55. Грановская Р. М. Творчество и конфликт в зеркале психологии / Р. М. Грановская. – СПб. «Речь», 2006. – 416 с.
56. Григорьева Г. Е. Предупреждение и разрешение конфликтов в подростковом коллективе средней общеобразовательной школы: дис...канд. педагог. наук. / Г. Е. Григорьева. – Пермь, 2003. – 199с.
57. Гончаров А. В. Изучение влияния самоотношения студентов на выбор стиля поведения в конфликтном взаимодействии / А. В. Гончаров // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер.: Педагогика и психология. – 2009. – Вып. 4 (51). – С. 233–238.
58. Гостев А. Н. Эволюция сознания в разрешении глобальных конфликтов //А. Н. Гостев. – М., 1993 – 120с.
59. Гостев А. А. На путях становления отечественной конфликтологии / А. А. Гостев, В. А. Соснин, Е. И. Степанов // Психологический журнал. – 1996. –Т.17. – № 2. – С.110–128.
60. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – СПб.: Питер, 2006. – 464 с.
61. Гришина Н. В. Психология межличностного конфликта: автореферат диссерт. на соиск. степ. докт. психол. наук / М. В. Гришина. – СПб, 1996. – 40 с.
62. Гришина Н.В. Давайте договоримся / Н.В. Гришина. – Л., 1993.–114 с.

63. Гришина Н. В. Опыт построения социально-психологической типологии производственных конфликтов / Н. В. Гришина. – Ред. колл. А. А. Крылов, Е. С. Кузьмин и др. // Психология – производству и воспитанию. – Л.: ЛГУ, 1977. – С. 19–24.

64. Данильян О. Г. Місце та функції конфліктів у трансформаційний період розвитку суспільства / О. Г. Данильян // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2014. – № 2 (21). – С. 5–12.

65. Дмитриев А. В. Конфликтология: Учебное пособие. / А. В. Дмитриев. – М.: Гардарики, 2000. – 320 с.

66. Добина Н. И. Психологическая структура конфликтности студентов с различным социометрическим статусом: дис. ... канд. психол. наук / Н. И. Добина. – Ярославль, 2011. – 190 с.

67. Добина Н. И. Конфликтность и конфликтоустойчивость личности в межличностном взаимодействии / Н. И. Добина // Вестник Университета (Государственный университет управления). Социология и управление персоналом. – М.: ГУУ, 2009. – № 32. – С. 40–41.

68. Дуткевич Т. В. Конфліктологія з основами психології управління / Т. В. Дуткевич. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 456 с.

69. Елисеев О. П. Практикум по психологии личности / О. П. Елисеев. – 2-е изд., испр. и перераб. – СПб.: Питер, 2004. – 509 с.

70. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / С. М. Емельянов. – СПб.: ПИТЕР, 2000. – 360с.

71. Ениколопов С. Н. Враждебность и проблема здоровья человека / С. Н. Ениколопов, А. В. Садовская // Журнал неврологии и психиатрии им. Корсакова. – 2000. – № 7. – С. 25–34.

72. Ершов А. А. Личность и коллектив: межличностные конфликты в коллективе и их разрешение / А. А. Ершов. – Л.: Знание, 1976. – 40 с.

73. Ершов А. А. Социально-психологические аспекты конфликтов / А. А. Ершов // Социальная психология и социальное планирование. – Л., 1973. – С. 33–39.
74. Журавльова Л. П. Емпатійні детермінанти толерантності / Л. П. Журавльова. – Наука і освіта. – 2010. – № 1. – С. 28–31.
75. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: [Монографія] / Л. П. Журавльова. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – 328с.
76. Заиченко Н. У. Психологические аспекты и возможности разрешения межличностных конфликтов / Н. У. Заиченко // Психология конфликта. – М.: МГУПС, 2000. – Часть II. – 60 с.
77. Зайцева Е. В. Психологические условия и факторы снижения конфликтности личности в системе «руководитель – подчиненный»: автореф. ... канд. психол. наук: 19.00.13 / Е. В. Зайцева. – Психология развития. – М., 1998. – 18 с.
78. Зазыкин В. Г. Конфликтная личность в конфликтном противоборстве (психологические аспекты проблемы) / В. Г. Зазыкин, Е. В. Зайцева – М.: Владос, 1998. – 120 с.
79. Зеркин Д. П. Основы конфликтологии / Д. П. Зеркин. – Ростов-на-Дону, 1998. – С.48–68.
80. Здравомыслов А. Г. Социология конфликта / А. Г. Здравомыслов. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 317 с.
81. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Е. В. Змановская. – М.: Издательский центр «Академия», 2003. – 288 с.
82. Иванов М. А. Конфликты в исследовательских организациях / М. А. Иванов // Вестник Академии наук СССР. – 1990. – № 4. – С. 56–65.
83. Изард К. Э. Психология эмоций / К. Э. Изард [пер. с англ.]. – СПб.: Питер, 1999. – 464 с.
84. Ілійчук В. І. Саморегуляція підлітків у подоланні конфліктної поведінки / В. І. Ілійчук. – Київ: ЛИБІДЬ, 1996. – 22 с.

85. Ильин Е. П. Эмоции и чувства / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2001. – 752 с.
86. Ильин Е. П. Психология риска / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2012. – 288 с.
87. Ильин Е. П. Психология общения и межличностных отношений / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2009. – 576 с.
88. Ильин Е. П. Психология агрессивного поведения / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2014. – 368 с.
89. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2003. – 512 с.
90. Ильин Е. П. Психология зависти, враждебности, тщеславия / Е. П. Ильин. – СПб.: Питер, 2014. – 208 с.
91. Исаева Э. Г. Внутрличностная конфликтность школьников и ее коррекция в педагогическом процессе: автореф. дис. ... д-ра психол. наук / Э. Г. Исаева. – Махачкала, 2007. – 69 с.
92. Кайдалов Д. П. Єдиноначальність і колегіальність. / Д. П. Кайдалов, І. Суименко. – М.: Думка, 1979. – 254 с.
93. Карпов А. В. Метасистемная организация уровневых структур психики / А. В. Карпов. – М.: ИП РАН, 2004. – 504 с.
94. Карпов А. В. Психология менеджмента: учеб. пособие / А. В. Карпов. – М.: Гардарики, 2005. – 584 с.
95. Кашапов М. М. Основы конфликтологии [Текст] : учебное пособие / М. М. Кашапов. – Ярославль: ЯрГУ, 2006. – 116 с.
96. Кашапов М. М. Теория и практика решения конфликтных ситуаций / М. М. Кашапов / Под научн. ред. проф. А. В. Карпова. – М.; Ярославль: Ремдер, 2003. – 183 с.
97. Кашапов М. М. Психологическая структура конфликтности студентов с разным социометрическим статусом / М. М. Кашапов, Н. И. Добина // Вестник Ярославского государственного университета им. П. Г. Демидова. Серия: Гуманитарные науки, 2011. – № 1. – С. 98–103.

98. Кашапов М. М. Оказание психологической помощи педагогам в овладении превентивной стратегией разрешения конфликта / М. М. Кашапов, Ю. А. Табакова // Бюллетень клуба конфликтологов. – Вып. 5. – Красноярск: СО РАО, 1997. – С. 35–42.

99. Кашапов М. М. Обучение актуализации творческого потенциала в управлении конфликтом / М. М. Кашапов // Психология XXI столетия: Теория. Эксперимент. Социальная практика: материалы Международного конгресса, Кострома, 10–13 сентября, 2009 г. / Отв. ред., сост. А. Л. Журавлев, Н. П. Фетискин, Т. И. Миронова. – Том I. – М.; Кострома: КГУ им. Н. А. Некрасова, 2009. – С. 147–149.

100. Кашапов М. М. Обучение педагогов творческому профессиональному мышлению в условиях конфликтной ситуации / М. М. Кашапов // Конфликты в образовании : материалы Всероссийской научно-практической заочной конференции / Под науч. ред. Н. В. Нижегородцевой. – Ярославль: Изд-во ЯГПУ, 2009. – С. 42-51.

101. Китов А. И. Предупреждение и преодоление психологических конфликтов в коллективе / А. И. Китов // Социальная психология и управление. – М.: ВПА, 1972. – С. 180–195.

102. Ковалев А. Г. Коллектив и социально психологические проблемы руководства / А. Г. Ковалев. – М., 1975. – 271 с.

103. Козлов В. В. Конфликт: участвовать или создавать? / В. В. Козлов, А. А. Козлова. – М.: Эксмо, 2009. – 304 с.

104. Колесов Д. В. Общественная роль деления и проблема конфликтов / Д. В. Колесов // Мир психологии. – 2005. – №2. – С. 35–46.

105. Колесов Д. В. Конфликт и компромисс / Д. В. Колесов // Развитие личности, 2005. – № 2. – С. 32–49.

106. Конфликтология [Текст] / под ред. А.С. Кармина. – СПб.: Лань, 1999. – 448 с.

107. Корчагина Н. Г. Роль самооценки и мотивации в развитии конфликтной личности / Н. Г. Корчагина // Вестник ПСТГУ IV. Серия Педагогика. Психология. – 2008. – Вып. 2(9). – С. 141–149.

108. Корытченкова Н. И. Стили взаимоотношений старшеклассников в зависимости от темперамента и ведущих акцентуаций характера / Н. И. Корытченкова, В. П. Михайлова, Е. Б. Шпилева // Теоретические и прикладные вопросы психологии. – СПб.: изд-во СПб. ун-та, 1997. – С.26–31.

109. Коузер Л. Основы конфликтологии [Текст]: учебное пособие / Л. Коузер. – СПб.: Светлячок, 1999. – 192 с.

110. Крапивин М. П. Социально-психологические аспекты предупреждения межличностных конфликтов в первичных военно-строительных коллективах. / М. П. Крапивин. – Дис.канд. психол. наук. М., 1987. – 203 с.

111. Краткий психологический словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Ростов-н/Д: Феникс, 1998. – 568 с.

112. Крогиус Н. В. Личность в конфликте / Крогиус Н. В. – Саратов: ИСУ, 1976. – С. 135.

113. Крючков В. И. Три точки зрения на асертивность [Текст] / В. И. Крючков // Обучение персонала. – 2007. – № 5. – С.16–21.

114. Кузьмин Е. С. Социально-психологические особенности личности в свете теории отношений / Е. С. Кузьмин // Психология личности и малых групп. Экспериментальная и прикладная психология. Вып. 8. – Л.: ЛГУ, 1977. – С. 23–30.

115. Кулагина И. Ю. Мотивация, конфликт и контроль действиям / И. Ю. Кулагина, Ю. С. Жуйков // Вопросы психологии, 1985. – № 2. – С. 171–172.

116. Курбатов В. И. Конфликтология / В. И. Курбатов. – Ростов-на-Дону, 2007. – 455с.

117. Латынов В. Конфликт: протекание, способы разрешения, поведение конфликтующих сторон. Обзор зарубежных исследований по психологии

конфликта (Электронный ресурс) – Режим доступа // http://www.people.nnov.ru/volkov/conflictology/Latynov_V_conflict_review.html

118. Левин К. Теория поля в социальных науках / К. Левин. – СПб.: Речь, 2000. – 368 с.

119. Левин К. Конфликт между аристотелевским и галилеевским способами мышления в современной психологии [Текст] / К. Левин // Психологический журнал. – 1990. – Т. 11. – № 5. – С. 134–158.

120. Леонгард К. Акцентуированные личности / К. Леонгард. – Москва: Феникс, 1989. – 360 с.

121. Леонов Н. И. Конфликтология: Учеб. пособие / Н. И. Леонов. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Издательство Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2006. – 232 с.

122. Леонов Н. И. Психология конфликтного поведения: Дис. доктора психологических наук: 19.00.05 / Н. И. Леонов. – Ярославль, 2002. – 415 с

123. Леонтьев А. Н. Потребности, мотивы, эмоции / А. Н. Леонтьев. – М.: Изд-во МГУ, 1971. – 38 с.

124. Ламанов И. А. Межличностные конфликты во взаимоотношениях суворовцев и способы их конструктивного разрешения: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / И. А. Ламанов. – Москва, 1997. – 298 с.

125. Линчевский Э. Э. Конфликты в общении и общение в конфликтах / Э. Э. Линчевский. – СПб:изд-во Военмеха, 2000. – 72 с.

126. Ложкин Г. В. Практическая психология конфликта: Учеб. Пособие / Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель. – К.: МАУП, 2002. – 256с.

127. Ломов Б. Ф. Методологические и теоретические основы психологии / Б. Ф. Ломов. – М. : Наука, 1984. – 445 с.

128. Лурия А. Р. Природа человеческих конфликтов: Объективное изучение дезорганизации поведения человека / Под общ. ред. В. И. Белопольского. – М., – 2002. – 527 с.

129. Мазоха І. С. Агресивність як чинник конфліктної поведінки особистості / І. С. Мазоха // Наука і освіта. – 2016. – №9. – С. 99–104.

130. Мазоха І. С. Конфліктність та агресивність: співвідношення понять / І. С. Мазоха: збірник матеріалів VII Міжнародної наук.-практ. конф. молодих учених та студентів [«Проблеми сучасної психології особистості»], (Одеса, 20 травня 2016 р.) / МОН України, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського. – Одеса: ВМВ, 2016. – С. 120–129.

131. Майерс Д. Дж. Социальная психология [Текст]: перев. с англ. / Дж. Майерс. – СПб.: Питер, 1999. – 688с.

132. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці: методологія, методи, програми, процедури / С. Д. Максименко. – К.: Наукова думка, 1998. – 216 с.

133. Мельников В. М. Введение в экспериментальную психологию личности: учеб. пособие для слушателей ИПК преподавателей пед. дисциплин ун-тов и пед. ин-тов / В. М. Мельников, Л. Т. Ямпольский. – М.: Просвещение, 1985. – 319 с.

134. Мерлин В. С. Психологические конфликты / В. С. Мерлин // Проблемы экспериментальной психологии личности. Ученые записки. – Пермь: Пермский педагогич. ин-т, 1970 – Т.77. Вып. 6. – С. 116–131.

135. Мириманова М. С. Конфликтология: учебник для студ. сред. пед. учеб. заведений. – 2-е изд., испр. / М. С. Мириманова – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 320с.

136. Наконечная О. В. Психологические детерминанты конфликтности подростков / О. В. Наконечная, Г. А. Шевчук, А. С. Шевчук // Ярославский педагогический вестник, 2002. – № 2. – С. 15-23.

137. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных: [учеб. пособие] / А. Д. Наследов. – СПб.: Речь, 2004. – 392 с.

138. Наследов А. Д. SPSS компьютерный анализ данных в психологии и социальных науках / А. Д. Наследов. – СПб.: Питер, 2005. – 416 с.

139. Небылицын В. Д. Современное состояние факториального анализа /

В. Д. Небылицын // Вопросы психологи. – 1960. – № 1. – С. 29–43.

140. Небылицын В. Д. Актуальные проблемы дифференциальной психофизиологии / В. Д. Небылицын // Вопросы психологии. – 1971. – № 6. – С. 3–14.

141. Небылицын В. Д. Темперамент / В. Д. Небылицын // Психология индивидуальных различий. [Тесты] / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, В. Я. Романова. – М.: Изд-во МГУ, 1982. – С. 153-159.

142. Нижегородцева Н. В. Конфликтность и конфликтное поведение студентов вуза / Н. В. Нижегородцева // Социальный мир человека – Вып.2: Материалы II Всероссийской научно-практической конференции «Человек и мир: социальные миры изменяющейся России», 25–26 июня 2008 г. / Под ред. Н. И. Леонова. – Ижевск: ERGO, 2008. – С. 273–274.

143. Николаева Л. А. Взаимосвязь типов психологической привязанности супругов к матери и их конфликтного поведения : дис ... канд. психол. наук / Л. А. Николаева. – Ярославль, 2008. – 192 с.

144. Общая психодиагностика: учеб. пособ. / [под ред. А. А. Бодалева, В. В. Столина]. – М., 1987. – 303 с.

145. Основы психологии : практикум / [ред.–сост. Л. Д. Столяренко ; изд-е 4-е., доп. и перер.]. – Ростов н/Д.: Феникс, 2003. – 704 с.

146. Орищенко О. А. Дифференциально-психологический анализ эмпатии: дис. на соискание научной степени канд. психол. наук / О. А. Орищенко. – Одесса, 2004. – 222 с.

147. Петровская Л. А. О понятийной схеме социально-психологического анализа конфликта / Л. А. Петровская // Теоретические и методологические проблемы социальной психологии. – М.: Изд-во МГУ, 1977. – С. 126–143.

148. Психология. Словарь / Под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского [Сост. Л. А. Карпенко]. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.

149. Пинчук В.А. Анализ психологических характеристик диагностируемых вопросником 16 PF Р. Кеттелла / В. А. Пинчук // Экспериментальные исследования по проблемам общей и социальной

психологии и дифференциальной психофизиологии: сб. науч. тр. – М., 1979. – С. 27–34.

150. Пірен М. І. Конфліктологія. / М. І. Пірен. – К.: МАУП, 2003. – 360с.

151. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий / К. К. Платонов. – М.: Высш. шк., 1984. – 174 с.

152. Платонов К. К. Система психологии и теория отражения / К. К. Платонов. – М.: Наука, 1982. – 310 с.

153. Платонов К. К. Развитие системы понятий психологического климата в советской психологии / К. К. Платонов, В. Г. Казаков // Социально-психологический климат коллектива: Теория и методы изучения. – М., 1979. С. 25–41.

154. Подоляк Н. М. Індивідуально-психологічні особливості асертивності особистості: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01 / Н. М. Подоляк. – Одеса, 2014. – 202 с.

155. Подоляк Н. М. Асертивність у просторі споріднених понять / Н. М. Подоляк. // Наука і освіта. – Одеса, 2012. – № 6. – С. 155–158.

156. Почекаева И. С. Уровни конфликтности старшеклассников. / И. С. Почекаева // [Известия Волгоградского государственного педагогического университета](#), 2008. – № 9. – С 268–271.

157. Почекаева И. С. Культура поведения в конфликте – как ее формировать / И. С. Почекаева // Воспитание школьников, 2009. – № 2 . – С. 34–38.

158. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др. [Под общ. ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева]. – 2-ое изд., доп. и перераб. – СПб: Питер, 2003. – 560 с.

159. Прихожан А. м. [Тревожность у детей и подростков: психологическая природа и возрастная динамика](#) / А. м. Прихожан. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 2000. – 304 с.

160. Психологическая диагностика: учеб. для вузов / под ред. М. К. Акимовой, К. М. Гуревича. – СПб.: Питер, 2005. – 652 с.

161. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие / Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2002. – 672 с.

162. Реан А. А. Социальная педагогическая психология / А. А. Реан, Я. Л. Коломинский. – СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 574 с.

163. Реан А. А. Психология и психодиагностика личности. Теория, методы исследования, практикум / А. А. Реан. – СПб.: прайм-ЕВРОЗНАК, 2006. – 255 с.

164. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога в образовании : учеб. пособ. / Е. И. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 1996. – 529 с.

165. Ромек В. Г. Понятие уверенности в себе в современной социальной психологии / В. Г. Ромек // Психологический вестник Ростовского государственного университета. – Вып. 1. – Часть 2. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 1996. – С. 132–146.

166. Ромек В. Г. Уверенность в себе как социально-психологическая характеристика личности : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. психол. наук : спец. 19.00.05 «Социальная психология» / В. Г. Ромек. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 1997. – 24 с.

167. Ромек В. Г. Тесты уверенности в себе / В. Г. Ромек // Практическая психодиагностика и психологическое консультирование. – Ростов-на-Дону: Ирбис, 1998. – С. 87–108.

168. Ромек В. Г. Психологические особенности уверенной в себе личности / В. Г. Ромек // Социальная психология личности в вопросах и ответах: учебное пособие / [под ред. проф. В. А. Лабунской]. – М.: Гардарики, 2000. – С. 207–225.

169. Романова А. В. Влияние визуальной самоподачи образа Я на конфликтность субъекта общения: дис. ... кандидата психол. наук: 19.00.01 / А. В. Романова – М., 2002. – 242 с.

170. Рояк А. А. Психологічний конфлікт і особливості індивідуального розвитку дитини. / А. А. Рояк. – М.: Педагогіка, 1988. – С. 46–73 .. С.69
171. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – СПб.: Питер, 1999. – 720 с.
172. Рукавишников А. А. Факторный личностный опросник Р. Кэттелла. Руководство по использованию / А. А. Рукавишников, М. В. Соколова. – Санкт-Петербург, 1995.– 89 с.
173. Рыбакова М. М. Конфликты взаимодействие в педагогическом процессе / М. М. Рыбакова. – М., 1991. – 128с.
174. Рыльская Е. А. Влияние свойств личности учителя на особенности его конфликтов в педколлективе : автореф. дис....канд. психол. наук / Е. А. Рыльская. – Казань, 1996. –18 с.
175. Саннікова О. П. Схильність особистості до психологічного подолання суб'єктивно складних ситуацій / О. П. Саннікова // Наука і освіта. – Одеса, 2014. – № 9. – С. 42–49.
176. Саннікова О. П. Феноменология личности: Избранные психологические труды / О. П. Саннікова. – Одесса: СМІЛ, 2003. – 256 с. с.130
177. Саннікова О. П. Формально-динамические и качественные метахарактеристики индивидуальности / О. П. Саннікова // Наука і освіта. – 2007. – № 6-7. – С. 30–33.
178. Саннікова О.П. Психологічна діагностика стійкої схильності до ризику: апробація оригінальної методики / О.П. Саннікова, С.В. Бикова // Проблеми гуманітарних наук. Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка.– Психологія. – 2008. – № 19. – С.4–15.
179. Саннікова О. П. Риск и принятие решений УЧР 7а/63/ О. П. Саннікова, О. І. Санніков, С. В. Бикова // Учебно-методическое пособие. – Харьков: ООО «Апекс+», 2007. – 60 с.
180. Саннікова О. П. Діагностика асертивності: результати апробації методики «ТОКАС» / О. П. Саннікова, О. І. Санніков, Н. М. Подоляк // Наука і освіта: – 2013. – № 3/СХІІІ. – С. 140–144.

181. Саннікова О. П. Макроструктура особистості: психологічний опис / О. П. Саннікова // Наука і освіта. – Одеса. – 2013. – №7. – С. 7–12.

182. Саннікова О. П. Анализ компонентов агрессивности (апробация оригинальной методики / О. П. Саннікова, И. С. Мазоха // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського: зб. наук. праць. – 2006. – №. 7– 8. – С. 36–41.

183. Саннікова О. П. Эмоциональность в структуре личности / О. П. Саннікова. – Одесса: Хорс, 1995. – 334 с.

184. Саннікова О. П. Метахарактеристики індивідуальності / О. П. Саннікова. // Матеріали II Всеукраїнського конгресу, присвячено 110 річниці від дня народження Г. С. Костюка (19-20 квітня 2010 року). – Т. I. – К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агентство», 2010. – 448 с. С. 403-407.

185. Саннікова О. П. Багатовимірна концепція особистості / О. П. Саннікова // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України та Державного вищого навчального закладу «Запорізький національний університет» / За ред. С. Д. Максименка, Н. Ф. Шевченко, М. Г. Ткалич – Запоріжжя: ЗНУ, 2013.– № 1(3) – С. 16–21.

186. Саннікова О. П. Досвід діагностики толерантності: результати апробації оригінальної методики / О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр. Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – Т.2. – С. 68–73.

187. Свириденко И. Н. Конфликтность личности с разными уровнями зрелости: автореф. дис. ... канд. психол. наук / И. Н. Свириденко. – Екатеринбург, 2007. – 23 с.

188. Сердюк Л. З. Особистісний модус самореалізації майбутніх фахівців / Л. З. Сердюк / Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр./ Ун-т. менедж. освіти НАПН України; редкол.: О. Л. Ануфрієва [та ін.]. – Вип. 10(23) / голов. ред. В. В. Олійник. – К.: АТОПОЛ, 2014. – С. 239–248.

189. Сердюк Л. З. Самотворення особистості як цілісний самодетермінований феномен / Л. З. Сердюк // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С.Костюка НАПН України. Випуск 38. – Миколаїв, 2015. – С. 422–431.

190. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. – СПб.: Речь, 2001. – 350с.

191. Симонова Л. В. Межличностные конфликты педагогов и старшеклассников и пути их разрешения: дис ... канд. псих. наук / Л. В. Симонова. – М., 1994. – 194 с.

192. Силаков А. С. Конфликтность и толерантность: две грани или разные направления пути личности? / А. С. Силаков // Психология человека в современном мире. Том 1. Комплексный и системный подходы в исследованиях психологии человека. Личность как субъект жизненного пути (Материалы Всероссийской юбилейной научной конференции, посвященной 120-летию со дня рождения С. Л. Рубинштейна, 15-16 октября 2009 г.) / Отв. ред.: А. Л. Журавлев, В. А. Барабанщиков, М. И. Воловикова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – С. 309–311.

193. Синеок В. В. Межличностные конфликты у курсантов и пути их разрешения : дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / В. В. Синеок. – Москва, 1997. – 240 с.

194. Скотт Дж. Г. Конфликты, пути их преодоления / Дж. Г. Скотт. – Киев: Внешторгиздат, 1991. – 190 с.

195. Скотт Г. Д. Сила ума: способы разрешения конфликтов / Г. Д. Скотт. – СПб.: Спикс, 1993. – 431с.

196. Словарь психолога-практика / Сост. С. Ю. Головин. – 2-е изд., перераб. и доп. — Мн: Харвест, М.: АСТ, 2001. – 976 с.

197. Современный психологический словарь / сост. и общ. ред. Б. Г. Мещеряков, В. П. Зинченко. – М.: АСТ; СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2011. – 490 с.

198. Соловьёва С. Л. Агрессивность как свойство личности в норме и в патологии: Автор. дис. ... доктора псих. наук / С. Л. Соловьёва. – СПб., 1996. – 42 с.
199. Социальная психология личности в вопросах и ответах / Под ред. В. А. Лабунской. – М., 1999 – 395 с.
200. Социология конфликта. Россия на путях преодоления кризиса [Текст] : учеб. пособие для студентов вузов / А. Г. Здравомыслов. – 2-е изд., доп. - Москва : Аспект Пресс, 1995. – 320 с.
201. Социальная конфликтология [Текст]: учебное пособие для студентов выс.учеб.заведений / под ред. А. В. Морозова. – М.: Издательский центр «Академия», 2002. – 336 с.
202. Сперанский В. И. Основные виды конфликтов: проблемы классификации / В. И. Сперанский // Социально-политический журнал. – 1995. – № 4. – С. 164–175.
203. Спилбергер Ч. Д. Концептуальные и методологические проблемы исследования тревоги / Ч. Д. Спилбергер // Стресс и тревога в спорте: Междунар. сб. науч. ст. – Сост. Ю. Л. Ханин. – М.: Физкультура и Спорт, 1983. – С. 12–24.
204. Степаненкова В. М. Понятие социального конфликта в теории Р. Дарендорфа / В. М. Степаненкова // Социологические исследования. – 1994, – № 5. – С. 141–142.
205. Сулимова Т.С. Конфликт как предмет социально-психологического анализа / Т.С. Сулимова // Прикладная психология. – 1999. – № 3. – С. 45–56.
206. Столяренко Л. Д. Психология делового общения и управления / Л. Д. Столяренко. – Ростов-н/Д.: Феникс, 2006. – 416 с.
207. Сухов А. Н. Социальная психология / А. Н. Сухов. – 2-е изд., стер. – М.: Академия, 2005. – 240 с.
208. Суходольский Г. В. Основы математической статистики для психологов / Г. В. Суходольский. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1972. – С. 373–411.

209. Трусов В.П. Социально-психологические исследования когнитивных процессов / В. П. Трусов. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1980. – 143 с.
210. Урбанович А. А. Психология управления: Учебное пособие / А. А. Урбанович. – Мн.: Харвест, 2003. – 640 с.
211. Ульянова Т. Ю. Групповые методы сбора качественных данных / О. П. Санникова, Т. Ю. Ульянова: збірник матеріалів наук.-практ. конф. молодих учених та студентів [«Актуальні проблеми сучасної психології»], (Одеса, 23 травня 2013 р.) / МОН України, ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. – Одеса: Лерадрук, 2013. – С. 41–49.
212. Ульянова Т. Ю. Співвідношення показників конфліктності та агресивності / О. П. Саннікова, Т. Ю. Ульянова // Наука і освіта. – 2014. – №2. – С. 45–50.
213. Ульянова Т. Ю. Рівень тривожності конфліктних і неконфліктних осіб / Т. Ю. Ульянова: збірник матеріалів наук.-практ. конф. молодих учених та студентів [«Проблеми сучасної психології особистості»], (Одеса, 29 квітня 2014 р.) / МОН України, ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. – Одеса: Лерадрук, 2014. – С. 43–48.
214. Ульянова Т. Ю. Конфліктність як чинник співпереживання / Т. Ю. Ульянова // Науковий вісник ПНПУ ім. К. Д. Ушинського – 2014. – № 7–8. – С. 39–47.
215. Ульянова Т. Ю. Толерантність осіб з різкою схильністю до конфліктності / Т. Ю. Ульянова: збірник матеріалів III Всеукр. психолог. конгресу з міжнародною участю [«Особистість у сучасному світі»], (Київ, 20-22 листопада 2014 р). – К.: ДП «Інформаційно-політичне агентство», 2014. – С. 209–212.
216. Ульянова Т. Ю. Співвідношення показників конфліктності та схильності до ризику / Т. Ю. Ульянова // Наука і освіта. – 2014. – №11. – С. 170–176.
217. Ульянова Т. Ю. Конфліктність як чинник ворожості / Т. Ю. Ульянова: збірник матеріалів наук.-практ. конф. молодих учених та

студентів [«Проблеми сучасної психології особистості»], (Одеса, 14 травня 2015 р.) / МОН України, ПНПУ ім. К. Д. Ушинського. – Одеса: Лерадрук, 2015. – 114–123.

218. Ульянова Т. Ю. Асертивні тенденції конфліктності / Т. Ю. Ульянова // Наука і освіта. – 2015. – №.10. – С. 200–206.

219. Ульянова Т. Ю. Результати апробації методики «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДІКО) / О. П. Саннікова, Т. Ю. Ульянова // Наука і освіта. – 2016. – №.2–3 – С. 61–67.

220. Феденко Н. Ф. Психология воинского коллектива / Н. Ф. Феденко. – М.: Воениздат, 1981 – 317 с.

221. Феденко Н. Ф. Психологические аспекты преодоления конфликтных ситуаций в воинских коллективах / Н. Ф. Феденко, В. П. Галицкий. – М.: ВПА, 1981. – 116 с.

222. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. – М.:Изд-во Инст-та Психотерапии, 2002. – 339 с.

223. Фокин В. А. Динамическая модель конфликта / В. А. Фокин // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. – 1996. – № 3. – С. 42-50.

224. Франселла Ф. Новый метод исследования личности / Ф. Франселла, Д. Баннистер. – М.: Прогресс, 1987. – 236 с.

225. З. Фрейд З. Психология бессознательного / З. Фрейд. – СПб.: Питер, 2010. – 198 с.

226. Фресс П. Экспериментальная психология. / П Фресс, Ж. Пиаже – М.: Прогресс, 1975. – вып. V. –284 с.

227. Фурман А. Ідея професійного методологування [Текст] : Монографія / А. Фурман. – Ялта-Тернопіль: Економічна думка, 2008. – 208 с.

228. Ханин Ю. Л. Краткое руководство к применению шкалы реактивной и личностной тревожности Ч. Д. Спилбергера / Ю. Л. Ханин. – Л.: ЛНИИ ФК., 1976. – 18 с.

229. Халимов Э. З. Психологические особенности конфликтности младших школьников: дис. ... канд. психол. наук / Э. З. Халимов. – М., 1993. – 123 с.
230. Хасан Б. И. Конструктивная психология конфликта [Текст]: учебное пособие / Б. И. Хасан. – СПб.: Питер, 2003. – 250 с.
231. Хасан Б. И. Психология конфликта и переговоры / Б. И. Хасан, П. А. Сергоманов – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 192 с.
232. Хачатурова М. Р. Проявление склонности личности к конфликтному поведению / М. Р. Хачатурова // Психология сегодня: теория, образование и практика / Под ред. А. Л. Журавлева, Е. А. Сергиенко, А. В. Карпова. – М.: изд-во «Институт психологии РАН», 2009. – с. 642–647.
233. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ / К. Хорни. – М.: Прогресс; Универс, 1993. – 237 с.
234. Хорни К. Ваши внутренние конфликты [Текст] / К. Хорни. – СПб.: Лань, 1997. – 240 с.
235. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер, 2000. – 608 с.
236. Чебыкин А. Я. Выраженность риска у студентов: Монография / А. Я. Чебыкин, О. В. Вдовиченко. – Одесса : Видавец Черкасов М. П., 2004. – 200 с.
237. Чебыкин А. Я. Проблема психологической устойчивости профессиональной деятельности / А. Я. Чебыкин // Психологический журнал. – 1986. – № 2. – С. 163–166.
238. Чебыкин А. Я. Эмоциональная регуляция учебно-познавательной деятельности [Текст]: моногр., 2-е изд. / А. Я. Чебыкин; АН СССР, О-во психологов СССР. – Одесса : б. и., 1992. – 168 с.
239. Черняева Т. В. Индивидуально-психологические детерминанты конфликтного поведения студентов вуза: автореф. дис. ... канд. психол. наук / Т. В. Черняева. – Ярославль, 2008. – 23 с.

240. Черняева Т.В. Конфликтность как учебно-важное качество студентов / Т. В. Черняева // Системогенез учебной и профессиональной деятельности: матер. III Всерос. научно-практ. конф. (Ярославль, 9–10 октября 2007г.) / Под ред. Ю. П. Поваренкова. – Ярославль: «Канцлер», 2007. – С. 264–265.

241. Шакирова Л. Н. Исследование социально-психологических аспектов уверенности и асертивности личности в России и за рубежом / Л. Н. Шакирова // Альманах современной науки и образования. – Тамбов: Грамота, 2011. – № 5 (48). – С. 138–141.

242. Шаленко В. Н. Конфликты в трудовых коллективах / В. Н. Шаленко. – М.: Изд-во МУ, 1992. – 241 с.

243. Шамиева В. А. Асертивность в структуре личности субъекта адаптации: дисс. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01 / Шамиева Вероника Анатольевна. – Хабаровск, 2009. – 207 с.

244. Щербакова О.И. Освоение умения управлять конфликтом в процессе профессиональной подготовки будущих менеджеров / О.И. Щербакова// Высшая школа на современном этапе: психология преподавания и обучения. Том 1 // Международный сборник статей / Под ред. проф. М.М. Кашапова. – Москва; Ярославль: Российское психологическое общество, 2005. – С. 157–158.

245. Ярошевский М. Г. Психология в XX столетии / М. Г. Ярошевский. – М.: Политиздат, 1974. – 447 с.

246. Adler A. Understanding of Human nature / A. Adler. – N. Y., 1927. – 286 p.

247. Berkovitch J (Ed.) Resolving International Conflicts: The theory and Practice of Mediation / J (Ed.) Berkovitch. – Boulder: Lynne Rienner, 1996. – Pp. 11–38.

248. Cattell R. B. Personality and learning theory: The structure of personality in its environment (Vol. 1) / R. B. Cattell. – New York: Springer, 1979.

249. Cattell R. B. The scientific analysis of personality / R. B. Cattell. – Harmondsworth, 1967. – 400p.

250. Conflict, decision, and dissonance. / Ed. by L. Festinger. — Standford: Standford univ. press, 1967. – 163 p.

251. Deutsch N. The constructive and destructive processes / N. Deutsch. – New Haven and London, 1973. – Pp. 13–17.
252. Deutsch M. Toward an understanding of Conflict // Conflict and human interaction / Ed. by Cross G.P. et al. – 1979. – Pp. 21–33.
253. Erikson E. H. Identity. Youth and Crisis / E. H. Erikson. – N.Y. – 1968. – 365 p.
254. Encyclopedia of psychology. / Ed. by H. I. Eysenck, W. Arnold, R. Meili. – L.: Fontana – Collins, 1975. – vol. 1–2.
255. Fahrenberg J., Hampel R., Selg H. Das Freiburger Persönlichkeits – inventar (FPI). Revidierte Fassung FPI – R und teilweise geänderte Fassung FPI – A1. Gottingen: Hogrefe, 1984.
256. Festinger L. A theory of cognitive dissonance / L. Festinger. – Evanston: Row. Peterson & C, 1957. – 289 p.
257. Horney K. Our inner conflicts. A constructive theory of neurosis. – N. Y.: Norton, 1966. – 250. p.
258. Kisker G. W. The disorganised personality. – N. Y.: McGraw Hill, 1972. – 562 p.
259. Klar Y. Conflict as a Cognitive Schema: Toward a Social Cognitive Analysis of Conflict and Conflict Termination / Y. Klar, D. Bar-Tal, A. Kruglanski // The Social Psychology of Intergroup Conflict. Theory, Research and Applications / Ed. by W. Stroebe a. o. Berlin, 1988. – Pp. 73–85.
260. Lewin K. The dynamic theory of personality / K. Lewin. – N. Y.: McGraw Hill, 1935. – 286 p.
261. Maher B. A. Principles of psychopathology / B. A. Maher. – N. Y.: McGraw Hill, 1966. – 525 p.
262. Miller D. R., Swanson G. E. Inner conflict and defense / D. R. Miller, G. E. Swanson. – N. Y.: Henry Holt & C, 1960. – 452 p.
263. Sarnoff A. Personality. Dynamic and development / A. Sarnoff. – N. Y.: Wiley & Sons, 1962. – 572 p

264. Thomas K. W. Conflict and Negotiation. Processes in Organizations /K. W. Thomas // Handbook of Industrial and Organizational Psychology. – 1992. – Vol. 3. – Pp. 889–935.

265. Ulianova T. U. Peculiarities of empathy with persons who are prone to conflicts to a various level / T. U. Ulianova // Science and Education a New Dimension. – 2015. – Pedagogy and Psychology. – III (22). – Issue 45. – P. 83–86.

266. Chebykin O. Y. Emotional Intelligence and Emotional Regulation / **O. Y. Chebykin** // The 8th International Conference «International Technologies and Management» (15–16 April 2010), Riga, 2010. P. 45.

267. Chebykin O. Y. Emotional Regulation of the Learning Process / **O. Y. Chebykin** // Ergonomics and Psychology Development in Theory and Practice. London, N. Y.: CPC Press, Taylor Francis Group, Boca Raton, 2008. Pp. 325–340.

268. Sannikova O.P. Continuity principle in the structure of personality characteristics / O.P. Sannikova // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III(21), Issue: 43, 2015. Budapest. 2015. Pp. 62–66.

269. Swimmer G. I. Convergent and discriminant validity of selected assertiveness measures / G. I. Swimmer, N. V. Ramanaiah // Journal of Personality and Social Psychology. 1985. Vol. 49. Pp. 243–249

270. Smith T. W. Hostility and health: Current status of a psychosomatic hypothesis / T. W. Smith // Health psychology, 1992, v. 11, Pp. 139–150.

ДОДАТОК А.1

**Мануал методики «Діагностика схильності особистості до
конфліктної поведінки» за К. Н. Томасом.**

Основні позиції	Характеристики методики
I. Загальні відомості про методику	методика адаптована Н. В. Гришиною
II. Діагностична мета	Призначена для вивчення особистісної схильності до конфліктного поводження, виявлення певних стилів вирішення конфліктної ситуації:
III. Призначення	Методика може бути використана в якості орієнтовної для вивчення адаптаційних і комунікативних особливостей особистості, стилю міжособистісної взаємодії.
IV. Короткий опис методики	Стандартна інструкція, 30 пар суджень, бланк відповідей, ключ. Результат в сирих балах, відображають графічно.
V. Стандартизація	Задовільно надійний і валідний
VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог-дослідник, практикуючий психолог
VII. Вибірка	Для дорослих від 18 до 60 років. Застосовується для групового та індивідуального тестування
VIII. Характеристика	Час роботи від 15 до 20 хвилин
IX. Ситуація дослідження	Використовується в ситуації «клієнта» і в ситуації «експертизи»
X. Наявність паралельних тестів	Експрес-діагностика поведінкового стилю в конфліктній ситуації / Фетіскін Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М.

ДОДАТОК А.2

Мануал «Тест-опитувальника видів та форм агресії»

А. Басс і А. Дарки

Позиції	Характеристика методики
I. Загальні відомості про методику	Психодіагностичний тест-опитувальник для діагностування рівня агресивності Автори: А. Басс і А. Дарки
II. Діагностична мета	Діагностує вісім показників (шкал): п'ять видів агресії – фізична, непрямая, роздратованість, негативізм, вербальна агресія та відчуття провини, образа і підозра.
III. Призначення	Для психологічного діагнозу, для наукового дослідження
IV. Короткий опис методики (комплектність)	Стандартна інструкція для обстежених, 75 тверджень, бланк для відповідей, побудованих за принципом вибору одного з двох варіантів.
V. Стандартизація	стандартизований А. А. Хваном, Ю. А. Зайцевим і Ю. А. Кузнецовою в 2005 році.
VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог-дослідник, практичний психолог
VII. Популяція	Для дорослих обстежених
VIII. Час	Від 30 до 40 хвилин
IX. Ситуація дослідження	Переважно ситуація «клієнта», можлива і ситуація «експертизи»
X. Наявність паралельних тестів	16-факторний особистісний опитувальник; Фрайбурзький особистісний опитувальник (FPI)

ДОДАТОК А.3

Мануал методики «Особистісна агресивність і конфліктність»

Основні позиції	Характеристики методики
I. Загальні відомості	Методика «Особистісна агресивність і конфліктність». Розроблена Є. П. Ільїним і П. А. Ковальовим
II. Діагностична мета	Для виявлення схильності суб'єкта до конфліктності і агресивності як особистісних характеристик. Діагностує «запальність», «напористість», «образливість», «непоступливість», «безкомпромісність», «мстивість», «нетерпимість до думки інших», «підозрілість».
III. Призначення	Для диференціального діагнозу, для наукового дослідження
IV. Короткий опис методики (комплектність)	Стандартна інструкція для обстежених, 80 запитань (по 10 на кожен показник; бланк для відповідей, побудованих за принципом вибору одного з двох варіантів.
V. Стандартизація шкал	Валідна та надійна
VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог, фахівець-суміжник, при відповідній підготовці
VII. Вибірка	Для дорослих від 18 до 40 років. Застосовується індивідуально
VIII. Термін дослідження	Чітких обмежень немає (від 30 до 40 хвилин). Не застосовується при стресових подіях в житті обстежених
IX. Ситуація дослідження	Для практичних цілей бажана ситуація «клієнта». У наукових цілях можлива ситуація «експертизи»
X. Наявність паралельних тестів	Особистісні опитувальники, що діагностують агресивність; «Тест-опитувальник якісних показників агресивності» (О. П. Саннікова, І. С. Мазоха); Тест-опитувальник видів та форм агресії А. Басса і А. Дарки.

ДОДАТОК А.4

**Мануал методики «Тест-опитувальник якісних компонентів
схильності до ризику»**

Основні позиції	Характеристики методики
I. Загальні відомості	Тест-опитувальник якісних показників схильності до ризику – «ризик-риси». Автори: О. П. Саннікова, С.В Бикова
II. Діагностична мета	Діагностує емоційний, когнітивний, дійовий і контрольно-регулятивний компоненти схильності до ризику
III. Призначення	Для диференціального діагнозу, для наукового дослідження
IV. Короткий опис методики (комплектність)	Стандартна інструкція для обстежених, 40 запитань (по 10 на кожен показник; бланк для відповідей, побудованих за принципом вибору одного з чотирьох варіантів
V. Стандартизація шкал	Стандартизація проводилася на вибірці студентів різних вузів м. Одеси (250 чоловік). Результати перевірки методики на валідність і надійність високі ($p < 0.01$)
VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог, фахівець-суміжник, при відповідній підготовці
VII. Вибірка	Для дорослих від 18 до 40 років. Застосовується індивідуально
VIII. Термін дослідження	Чітких обмежень немає (від 20 до 40 хвилин). Не застосовується при стресових подіях в житті обстежених
IX. Ситуація дослідження	Для практичних цілей бажана ситуація «клієнта». У наукових цілях можлива ситуація «експертизи»
X. Наявність паралельних тестів	Особистісні опитувальники, що діагностують схильність і готовність до ризику (методики Шуберта і А. Г. Шмельова); процедура «Розміщення себе на умовних шкалах ризику»

ДОДАТОК А.5

Мануал «Тест-опитувальника компонентів асертивності» (ТОКАС)

Позиції	Характеристика методики
I. Загальні відомості про методику	Психодіагностичний тест-опитувальник асертивності (ТОКАС) – україномовна версія. Автори: О. П. Саннікова, О. І. Санніков, Н .М. Подоляк
II. Діагностична мета	Діагностує 5 якісних показників асертивності: афективний (АсЕ); когнітивно-смысловий (АсК); поведінковий (АсП); контрольно-регулятивний (АсКР) і загальний показник асертивності (АсЗаг)
III. Призначення	Для психологічного діагнозу, для наукового дослідження
IV. Короткий опис методики (комплектність)	Інструкція, 60 питань: по 15 на кожен шкалу. загальний показник асертивності вираховується за формулою: $АсЗаг = (АсЕ + АсК + АсП + АсКР) : 4$
V. Стандартизація	Коефіцієнти кореляції при перевірці на надійність (тест-ретест – надійність, паралельний тест, метод ділення навпіл) на значущому переважно на 1% рівні
VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог-дослідник, практичний психолог
VII. Популяція	Для дорослих обстежених
VIII. Час	Від 30 до 40 хвилин
IX. Ситуація дослідження	Переважно ситуація «клієнта», можлива і ситуація «експертизи»
X. Наявність паралельних тестів	Метод парних порівнянь; модифікована методика Дембо-Рубінштейн «Розміщення себе на шкалах асертивності»; тест-опитувальник діагностики здатності до асертивності Левінсона; методика діагностики міри асертивності (тип поведінки: пасивний, асертивний, агресивний); тест асертивності В. Каппоні і Т. Новак та ін.

ДОДАТОК А.6

Мануал «Тесту впевненості у собі»

Основні позиції	Характеристики методики
I. Загальні відомості	«Тест впевненості у собі». Автор: В. Г. Ромек
II. Діагностична мета	Спрямований на вивчення оцінки впевненості у собі як соціально-психологічної характеристики людини. Тест дає оцінку впевненості у собі за трьома шкалами: 1) загальна впевненість у собі; 2) соціальна сміливість; 3) ініціатива у соціальних контактах
III. Призначення	Для диференціального діагнозу, для наукового дослідження
IV. Короткий опис методики (комплектність)	Стандартна інструкція; тест містить 30 тверджень; значення за шкалами отримують простим підсумовуванням балів за всіма питаннями шкали; таблиця перерахування сирих значень у стандартні (стени)
V. Стандартизація шкал	Стандартизація проводилася на вибірці студентів юридичного факультету Ростовського держуніверситету і різних факультетів Ростовської академії сільгоспмашинобудування. У вибірку увійшли також працівники науково-дослідних організацій, клієнти психологічної консультації Ростовського психологічного центру, працівники народної освіти (510 осіб). Результати перевірки методики на валідність і надійність високі
VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог, фахівець-суміжник, при відповідній підготовці
VII. Вибірка	Для дорослих від 18 до 40 років. Можливо індивідуальне та групове тестування
VIII. Термін дослідження	Чітких обмежень немає (від 20 до 40 хвилин)

ІХ. Ситуація дослідження	Можливі ситуації «клієнта» та «експертизи»
Х. Наявність паралельних тестів	Методика дослідження само відношення (С. Р. Панталеєв); Російська версія шкали загальної само ефективності (Р. Шварцер, М. М. Єрусалем, В. Г. Ромек); інші тести впевненості у собі

ДОДАТОК А.7

**Мануал «Тест-опитувальника формально-динамічних показників
товариськості»**

Основні позиції	Характеристики методики
I. Загальні відомості	Тест-опитувальник товариськості (Саннікова О. П., 1982, 1982б, 1984, 1987, 1992, 2003)
II. Діагностична мета	Діагностує 6 шкал товариськості: потреба в спілкуванні (Пс), ініціативність (Іс), широта спілкування (Ш), легкість спілкування (Л), стійкість спілкування (У), виразність спілкування (В)
III. Призначення	Для психологічного діагнозу, для наукового дослідження
IV. Короткий опис методики (комплектність)	Стандартна інструкція, 60 питань (по 10 у кожній шкалі); бланк з диференційованими відповідями (за принципом вибору)
V. Стандартизація шкал	Стандартизація шкал проводилась на вибірці студентів різних вузів м. Москви і м. Одеси (більше 2000 осіб). Результати перевірки методики на валідність і надійність високі ($p < 0.01$) (Саннікова О.П., 1982, 1997)
VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог-дослідник, практикуючий психолог, спеціаліст-суміжник з підготовкою
VII. Вибірка	Для дорослих від 18 до 40 років. Застосовується строго індивідуально
VIII. Термін дослідження	Від 30 до 40 хвилин
IX. Ситуація дослідження	Ситуації «клієнта» та «експертизи»
X. Наявність паралельних тестів	Експертний варіант цієї методики (Саннікова О. П., 1982, 1997), методика Г. Айзенка, 16-РФ особистісний опитувальник Р. Кеттелла

ДОДАТОК А.8.

Мануал Фрайбурзького особистісного опитувальника (FPI)

Основні позиції	Характеристики методики
I. Загальні відомості про методику	Тест почав розроблятися в 1963 р. групою дослідників, до якої входив Й. Фаренберг, Х. Зарг. Вперше тест був виданий в 1970 р.
II. Діагностична мета	Використовується для діагностики станів і властивостей особистості, що мають значення для процесу соціальної адаптації і регуляції поведінки
III. Призначення	Методика призначена для постановки діагнозу, в цілях корекції, для наукового дослідження
IV. Короткий опис методики	Містить 12 шкал: загальна кількість запитань в опитувальнику 114, шкали опитувальника 1-9 є основними (базовими), 10-12 - похідними. Шкала I – невротичність, II – спонтанна агресивність, III – депресивність, IV – роздратованість, V – товариськість, VI – врівноваженість, VII – реактивна агресивність, VIII – сором'язливість, IX – відкритість, X – екстраверсія - інтроверсія, XI – емоційна лабільність, XII – маскілінність - фемінність. Пропонується ключ, інструкція, бланки, профіль особистості
V. Стандартизація	Тест валідний і надійний
VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог-дослідник, практикуючий психолог
VII. Вибірка	Для дорослих від 18 до 60 років. Застосовується для групового та індивідуального тестування
VIII. Термін дослідження	Час роботи від 20 до 50 хвилин

ІХ. Ситуація дослідження	Використовується в ситуації «клієнта» і в ситуації «експертизи»
Х. Наявність паралельних тестів	16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла

ДОДАТОК А.9

Мануал 16-факторного особистісного опитувальника

Основні позиції	Характеристики методики
I. Загальні відомості	Методика багатофакторного дослідження особистості Р. Кеттелла
II. Діагностична мета	Діагностує 16 факторів особистості – особистісних рис
III. Призначення	Використовується для діагнозу, диференціального діагнозу, для наукового дослідження
IV. Короткий опис методики (комплектність)	Тест включає в себе опитувальник, що складається із: а) 187 питань; б) реєстраційних бланків з варіантами відповідей «Так», «Ні», «Не знаю»; в) таблиць стандартизації для отримання балів у стенах; г) ключів; д) формул для розрахунку вторинних факторів; е) біполярних шкал; ж) побудови «профілю особистості» з 16-ти факторів
V. Стандартизація шкал	Тест високо надійний та валідний
VI. Вимоги до користувача	Використовується практичними психологами, клінічними психологами, психологами-дослідниками
VII. Вибірка	Застосовується для дорослих 18-60 років, з освітою не нижче 8-9 класів
VIII. Термін дослідження	Часовий інтервал від 30 до 60 хвилин
IX. Ситуація дослідження	Використовується в ситуаціях «клієнта» і «експертизи»
X. Наявність паралельних тестів	Скорочений варіант Р. Кеттелла (105 питань)

ДОДАТОК Б

Процедура «Експрес-діагностика показників конфліктності» (ЕДІКО): стимульний матеріал, бланк та мануал

ІНСТРУКЦІЯ

Запрошуємо Вас, взяти участь в дослідженні, метою якого є вивчення деяких властивостей особистості. Покладіть перед собою виданий Вам бланк і напишіть на ньому своє прізвище і дату. На бланку Ви бачите декілька відрізків прямих. Подивіться на перший. Уявіть собі, що на ньому розташоване все людство так, що на одному кінці (вгорі) зосередилися найздоровіші люди (максимум здоров'я), а на іншому кінці (внизу) – самі хворі (мінімум здоров'я). Відмітьте хрестиком місце, яке, на вашу думку, Ви займаєте на цій шкалі. Таку ж процедуру проведіть зі всією рештою шкал. Перш, ніж приступити до оцінки наступної конкретної якості, ознайомтеся з описом її максимального прояву (див. виданий Вам додаток – предмети оцінки).

Знайте, що результати даного дослідження ніде не будуть ні оповіщатися, ні друкуватися. Якщо Вам незрозуміла інструкція, прочитайте її ще раз, або зверніться до нас. Дякуємо за участь в дослідженні!

ПРЕДМЕТИ ОЦІНКИ

Шкала Здоров'я - нездоров'я.

Максимум здоров'я (max) – «розташовані» найздоровіші люди. Мінімум здоров'я (min) – «розташовані» самі хворі люди.

Шкала 1. Потреба конфліктувати - відсутність потреби.

Максимум (max) означає високу потребу в конфліктності - потребу особистості вирішувати розбіжності з іншими людьми конфліктним шляхом. Мінімум (min) означає, що у вас відсутність потреби.

Шкала 2. Ініціативність конфліктності – відсутність ініціативи.

Максимум (max) означає вступ особистості у конфлікт за власною ініціативою (прояви емоцій і дій, що супроводжують конфліктність); бути призвідником конфлікту. Мінімум (min) свідчить про вступ у конфлікт з ініціативи іншого (як відповідна реакція на залучення в конфлікт).

Шкала 3. Широта – вузькість конфліктності.

Максимум (max) означає, що конфліктність виникає у всіх сферах, як вузькому, так і широкому колі спілкування. Мінімум (min) означає, що конфліктність виникає тільки в певній сфері спілкування, з певними людьми (або не виникає).

Шкала 4. Легкість – утрудненість конфліктності.

Максимум (max) означає, що конфліктність виникає у Вас з самого незначного приводу. Мінімум (min) – Ви нечутливі до конфліктності.

Шкала 5. Усталеність (стійкість) – нестійкість конфліктності.

Максимум (max) означає, що конфліктність стійко і довго не проходить навіть при зміні обставин. Мінімум (min) означає швидке зникнення конфліктності.

Шкала 6. Виразність – невиразність прояву конфліктності.

Максимум (max) означає, що Ваш голос, жести, вираз обличчя, поза, хода свідчать про конфліктність. Мінімум (min) – про відсутність зовнішніх проявів, виразних засобів, що сигналізують оточенню про наявність подібних переживань.

Шкала 7. Психофізіологічний показник конфліктності.

Максимум (max) означає наявність психофізіологічних змін, що супроводжують конфліктні переживання, думки та поведінку особистості. Мінімум (min) свідчить про відсутність фізіологічних змін організму при конфлікті.

Шкала 8. Емоційний показник конфліктності .

Максимум (max) означає, що Ви емоційно яскраво переживаєте конфліктність і широкий спектр емоцій, що виникають у цій ситуації. Мінімум (min) свідчить про відсутність емоційного забарвлення.

Шкала 9. Когнітивний показник конфліктності.

Максимум (max) означає, що конфліктність супроводжується певними думками про ситуацію, про її причини і наслідки, про свою поведінку і

поведінку опонента. Мінімум (min) навпаки, свідчить про те, що навіть при конфліктності, людина не схильна замислюватися над цією ситуацією.

Шкала 10. Поведінковий к показник конфліктності.

Максимум (max) означає, що конфліктність, виявляється в певних діях, вчинках, у поведінці, у виразних рухах, у експресії особистості, тощо. Мінімум (min) конфліктності не виявляється в її експресії, вчинках, поведінці.

Шкала 11. Контрольно-регулятивний показник конфліктності.

Максимум (max) означає, що Ви завжди контролюєте свою конфліктність і зовнішні її прояви (можете регулювати свою експресію, поведінку, мову, якщо це необхідно). Мінімум (min) указує на те, що в процесі прояву конфліктності, ви не контролюєте і не регулюєте свою поведінку.

Бланк до інструкції ЕДІКО

П.І.Б. _____ Дата _____

ШКАЛИ											
Здоров'я	Потреба у конфл.	Ініціативність	Широга	Легкість	Усталеність	Виразність	Психофізіолог. показник	Емоційний показник	Когнітивний показник	Поведінковий показник	Контрольно-регулятивний показник
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
max	max	max	max	max	max	max	max	max	max	max	max
min	min	min	min	min	min	min	min	min	min	min	min
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

**Мануал процедури «Експрес-діагностика показників конфліктності»
(ЕДІКО)**

Система основних позицій	Характеристики методики
I. Загальні відомості про методику	Оригінальна психодіагностична процедура «Експрес-діагностика показників конфліктності» (ЕДІКО) – «Розміщення себе на шкалах конфліктності». Автори розробники Ольга Павлівна Саннікова, Тетяна Юріївна Ульянова.
II. Діагностична мета	Безпосереднє оцінювання (шкалювання) обстеженими показників конфліктності. Формально-динамічні показники конфліктності (шкали): 1. Потреба конфліктувати – відсутність потреби (ФДКП). 2. Ініціативність конфліктності – відсутність ініціативи (ФДКІ). 3. Широта – вузькість конфліктності (ФДКШ). 4. Легкість – утрудненість конфліктності (ФДКЛ). 5. Усталеність (стійкість) – нестійкість конфліктності (ФДКУ). 6. Виразність – невиразність прояву конфліктності (ФДКВ). 7. Психофізіологічний показник конфліктності (ФДПф). Якісні показники конфліктності (шкали): 8. Емоційний (ЯКЕ). 9. Когнітивний (ЯКК). 10. Поведінковий (ЯКП). 11. Контрольно-регулятивний (ЯККР).
III. Призначення тесту (галузь застосування)	Для диференціального аналізу, для наукового дослідження, для практичного застосування.
IV. Короткий опис	Інструкція, банк, на котрому зображено 12 ліній (по

методики	кількості оцінюваних якостей), висота кожної – 100 мм.
V. Стандартизація	<u>Стандартизація</u> проводилася на базі Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Вибірка стандартизації – 204 особи (у віці від 23 до 35 років), результати перевірки на валідність, надійність, дискримінативність (тест-ретест, паралельний тест, метод ділення навпіл) високі – на значущому 1% рівні.
VI. Вимоги до користувача	Діагностику може здійснювати психолог-дослідник, практикуючий психолог.
VII. Популяція	Для дорослих від 18 до 40 років. Застосовується індивідуально.
VIII. Характеристика часу	Чітких обмежень у часі роботи з тест-опитувальником немає – від 15 до 20 хвилин.
IX. Ситуація дослідження	Для наукових цілей – можлива ситуація експертизи, для практичних – бажана ситуація клієнта.
X. Наявність паралельних тестів	Оригінальна методика «Експрес-діагностика суб'єктивного ставлення до конфлікту» ЕДІСС, оригінальна методика «Диференціальна діагностика конфліктності» ДИДІКО (варіант 1 і 2), методика «Рівень конфліктності» Г. В. Ложкін, Н. І. Повякель, «Діагностика схильності особистості до конфліктної поведінки» за К. Н. Томасом, методика «Особистісна агресивність і конфліктність», Є. П. Ільїн, П. А. Ковальов.

Оригинальная процедура «Экспресс-диагностика показателей конфликтности» (ЭДИКО)

ИНСТРУКЦИЯ

Приглашаем Вас принять участие в исследовании, целью которого является изучение некоторых Ваших психологических характеристик.

Положите перед собой выданный Вам бланк. На нем вы видите несколько отрезков прямых. Посмотрите на первый. Представьте себе, что на нем расположено все человечество так, что на одном конце (вверху) сосредоточились самые здоровые люди (максимум здоровье), а на другом конце (внизу) - самые больные (минимум здоровье). Отметьте крестиком место, которое, по вашему мнению, Вы занимаете на этой условной шкале. Такую же процедуру проведите со всеми остальными шкалами. Прежде, чем приступить к оценке следующей конкретной шкалы, ознакомьтесь с описанием ее максимального проявления (см. ниже). Если Вам непонятна инструкция, прочитайте ее еще раз, или обратитесь к нам.

Благодарим за участие в исследовании.

ПРЕДМЕТ ОЦЕНКИ

Шкала Здоровье - нездоровье.

Максимум здоровья (max) – «располагаются» самые здоровые люди.
Минимум здоровья (min) – «располагаются» самые больные люди.

Шкала 1. Потребность в конфликтности – отсутствие потребности

Максимум (max) означает высокую потребность в конфликтности – потребность личности решать разногласия с другими людьми конфликтным путём. Минимум (min) означает, что у вас отсутствие потребности.

Шкала 2. Инициативность конфликтности – отсутствие инициативности.

Максимум (max) означает вступление личности в конфликт по собственной инициативе (проявления эмоций и действий, которые сопровождают конфликтность); быть зачинщиком конфликта. Минимум (min)

свидетельствует о вступлении в конфликт по инициативе другого (как ответная реакция на привлечение в конфликт).

Шкала 3. Широта – узость конфликтности.

Максимум (max) означает, что конфликтность возникает во всех сферах, как в узком, так и в широком круге общения. Минимум (min) означает, что конфликтность возникает только в определённой сфере общения, с определёнными людьми (или не возникает).

Шкала 4. Легкость – затруднённая конфликтности.

Максимум (max) означает, что конфликтность возникает у вас по самому незначительному поводу. Минимум (min) – Вы нечувствительны к конфликтности.

Шкала 5. Устойчивость – неустойчивость конфликтности.

Максимум (max) означает, что конфликтность устойчива и долго не проходит, даже при смене обстоятельств. Минимум (min) означает быстрое исчезновение конфликтности.

Шкала 6. Выразительность – невыразительность проявлений конфликтности.

Максимум (max) означает, что Ваш голос, жесты, выражение лица, поза, походка свидетельствуют о наличии выразительности конфликтности. Минимум (min) – об отсутствии внешних проявлений, выразительных средств, которые сигнализируют окружению о наличии таких переживаний.

Шкала 7. Психофизиологический показатель конфликтности.

Максимум (max) означает наличие психофизиологических изменений, которые сопровождают конфликтные переживания, мысли и поведение личности. Минимум (min) свидетельствует об отсутствии психофизиологических изменений организма при конфликте.

Шкала 8. Эмоциональный показатель конфликтности.

Максимум (max) означает, что Вы эмоционально ярко переживаете конфликтность и широкий спектр эмоций, которые возникают в этой ситуации. Минимум (min) свидетельствует об отсутствии эмоционального окрашивания.

Шкала 9. Когнитивный показатель конфликтности.

Максимум (max) означает, что конфликтность личности сопровождается определенными мыслями о ситуации, о её причинах и последствиях, о своём поведении и поведении опонента. Минимум (min) свидетельствует напротив, о том, что даже при высокой конфликтности, человека не свойственно задумываться об этих вопросах.

Шкала 10. Поведенческий показатель конфликтности.

Максимум (max) означает, что конфликтность личности проявляется в определённых действиях, поступках, поведении, в выразительных движениях, в экспрессии и т. д. Минимум (min) – не выявляется в экспрессии личности, её поступках и поведении.

Шкала 11. Контрольно-регулятивный показатель конфликтности.

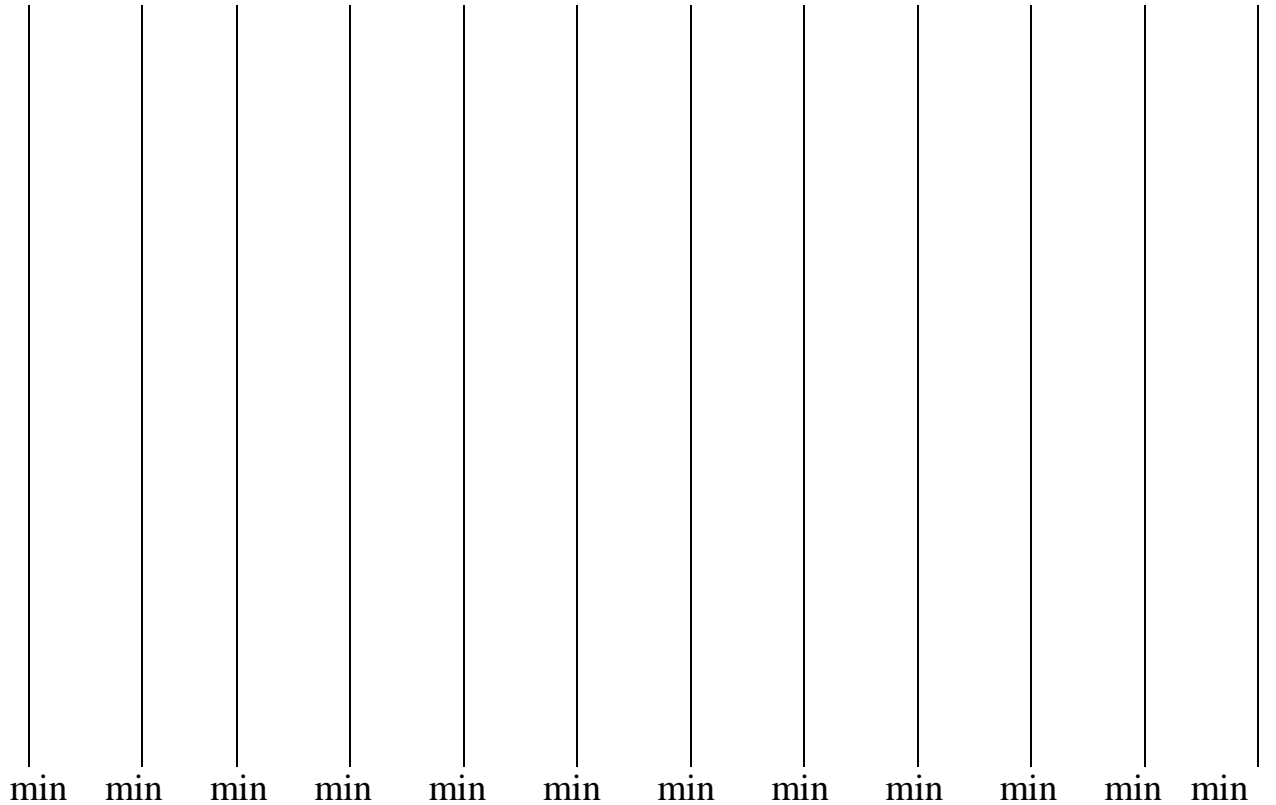
Максимум (max) означает, что Вы всегда контролируете свою конфликтность и внешние её проявления (можете регулировать свою экспрессию, поведение, речь, если вам это необходимо). Минимум (min) указывает на то, что в процессе проявления конфликтности, Вы не контролируете и не регулируете своё поведение.

Бланк к инструкции ЭДИКО

Ф.И.О. _____ Дата _____

ШКАЛЫ											
Здоровье	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Потребн.в конф-ти											
Инициативность											
Широга											
Легкость											
Устойчивость											
Выразительность											
Психофизиолог. показатель											
Эмоциональный показатель											
Когнитивный показатель											
Поведенческий показатель											
Контрольно-регулятивный показатель											

max max max max max max max max max max max max

min min min min min min min min min min min min

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11

Таблица Б.2.

Мануал (описание) процедуры «Экспресс-диагностика показателей конфликтности» (ЭДИКО)

Система основных позиций	Характеристики методики
I. Общие сведения о методике	Оригинальная психодиагностическая процедура «Экспресс-диагностика показателей конфликтности» (ЭДИКО). «Размещение себя на шкалах конфликтности» Авторы разработчики Ольга Павловна Санникова, Татьяна Юрьевна Ульянова.
II. Диагностическая цель	Непосредственное самооценивание (шкалирование) испытуемыми показателей конфликтности Формально - динамические показатели конфликтности (шкалы): 1. Потребность в конфликтности – отсутствие потребности (ФДПК). 2. Инициативность конфликтности – отсутствие инициативности (ФДКИ). 3. Широта – узость конфликтности (ФДКШ). 4. Легкость – затруднённость конфликтности (ФДКЛ). 5. Устойчивость – неустойчивость конфликтности (ФДКУ). 6. Виразительность – невыразительность проявлений конфликтности (ФДКВ). 7. Психофизиологический показатель конфликтности (ФДПф). Качественные показатели конфликтности (шкалы): 8. Эмоциональный (ККЭ). 9. Когнитивный (ККК). 10. Поведенческий (ККП). 11. Контрольно-регулятивный (ККР).
III. Назначение	Для дифференциального анализа, для научного

теста	исследования, для практического использования.
IV. Краткое описание методики (комплектность)	Инструкция, бланк, на котором изображено 12 линий (по кол-ву оцениваемых качеств), высота каждой – 100 мм.
V. Стандартизация	<u>Стандартизация</u> проводилась на базе Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского г. Одессы. Выборка стандартизации – 204 человека (в возрасте от 23 до 35 лет), результаты проверки на надёжность, дискриминативность (тест-ретест, параллельный тест, метод деления попаллам) высокие – на 1% уровне значимости
VI. Требования к пользователю	Диагностику может осуществлять психолог-исследователь, практикующий психолог, специалист-смежник с соответствующей подготовкой
VII. Популяция	Для взрослых от 18 до 40 лет. Применяется строго индивидуально.
VIII. Время исследования	Чётких ограничений во времени работы с методикой нет – от 15 до 20 минут
IX. Ситуация исследования	Для научных целей – возможна ситуация экспертизы, для практических – желательна ситуация клиента
X. Наличие параллельных тестов	Оригинальная методика «Экспресс-диагностика субъективного отношения к конфликту» (ЭДИСО), оригинальная методика «Дифференциальная диагностика склонности к конфликтности» (ДИДИКО вариант 1 и 2), методика «Уровень конфликтности» Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель, методика «Диагностика склонности личности к конфликтному поведению» К. Н. Томас, «Личностная агрессивность и конфликтность» Е. П. Ильин, П. А. Ковалёв

ДОДАТОК В

Результати факторного аналізу індикаторів

Таблиця В.1

Статистичні дані

	Описова статистика			
	Mean	Std. Deviation	Analysis N	
КПф	19,2739	6,86226	230	
КЕм	22,8913	7,41186	230	
ККо	18,0696	5,41181	230	
КПо	19,2174	6,67562	230	
ЗПК	19,8630	4,65264	230	
УсПК	47,4000	16,29654	230	
ФДКП	2,6243	2,27804	230	
ФДІК	2,6783	2,13616	230	
ФДКШ	3,2974	2,58474	230	
ФДКЛ	5,7491	2,67702	230	
ФДКУ	3,1870	2,20692	230	
ФДКВ	4,6800	2,73614	230	
ФДПф	5,4757	2,56444	230	
ЯКЕ	5,9309	3,39992	230	
ЯКК	4,4047	2,33128	230	
ЯКП	3,3691	2,28757	230	
ЗРК	28,4304	3,14037	230	
ЗАК	5,6261	2,50749	230	
ННАК	3,5435	2,05074	230	
ОАК	4,4043	2,10779	230	
НАК	3,7000	1,74123	230	
БАК	7,8087	2,34715	230	
МАК	2,9609	1,97213	230	
НДІ	3,7348	1,70898	230	
ПАК	4,5870	2,19344	230	
ПАС	3,6196	1,65200	230	
НАС	3,3478	1,53869	230	
УПК	5,6065	1,34621	230	
АКР	17,8522	6,04458	230	
АЕП	19,0043	7,23619	230	
АКП	15,3739	6,26345	230	

	Описова статистика			
	Mean	Std. Deviation	Analysis N	
AP	18,0826	6,45219	230	
ПАП	16,8043	7,93593	230	
ЗПА	17,4235	5,54328	230	
КСТ	34,4913	6,51417	230	
РТ	32,6087	7,65032	230	
ОТ	50,5391	9,53439	230	
ЕКР	19,0609	6,46899	230	
ККР	18,3174	5,13394	230	
ДКР	17,6348	5,83294	230	
КрКР	21,3304	4,38979	230	
КОР	18,3390	4,62642	230	
ВЦ	50,4174	10,00566	230	
ВА	31,1043	6,07000	230	
ВВ	17,6870	3,97122	230	
ЕТ	34,8435	8,76833	230	
КТ	33,8043	7,16865	230	
ПТ	34,5304	7,62015	230	
ЗПТ	34,3932	6,64403	230	
ЕЕ	21,9130	4,83269	230	
КЕ	22,0174	4,50227	230	
ДЕ	22,5913	4,14559	230	
ПЕ	20,1522	3,43732	230	
ЗПЕ	21,6685	2,54665	230	
Пс	24,0348	6,30094	230	
Іс	24,2826	7,29857	230	
Ш	22,4087	6,73244	230	
Л	23,3826	7,35213	230	
У	22,4130	5,48350	230	
В	25,6435	6,92088	230	
БуС	25,5783	3,65074	230	
ВССм	22,5957	5,26727	230	
ВІСк	19,6696	4,29119	230	
АсЕ	32,7739	8,21072	230	
АсК	31,1565	6,28729	230	
АсП	33,9913	6,84704	230	

	Описова статистика			
	Mean	Std. Deviation	Analysis N	
AcKP	39,1870	7,93724	230	
Ac3ar	34,2772	5,94737	230	
A	23,2304	6,95613	230	
C	28,7130	9,61555	230	
E	20,7870	7,37177	230	
F	27,3435	7,41822	230	
G	21,4348	6,47080	230	
H	28,6652	10,00812	230	
I	22,9609	6,54532	230	
L	18,8174	6,36184	230	
M	23,6609	7,23696	230	
N	19,6478	5,20349	230	
O	20,7391	8,28487	230	
Q1	17,7609	5,77974	230	
Q2	16,9391	6,06772	230	
Q3	21,4087	6,69536	230	
Q4	24,0957	9,50061	230	
QI	6,4204	1,99842	230	
QII	4,0561	2,31951	230	
QIII	5,3748	1,55941	230	
QIV	5,3830	2,26352	230	
FI	6,3391	3,53371	230	
FII	4,8391	2,71905	230	
FIII	4,6391	3,01021	230	
FIV	4,4174	2,58812	230	
FV	8,2783	2,81930	230	
FVI	5,5174	2,16304	230	
FVII	3,2696	2,09729	230	
FVIII	3,9217	2,46778	230	
FIX	9,2043	2,60784	230	
FX	6,6478	2,12746	230	
FXI	5,7565	2,88678	230	
FXII	7,1304	2,30254	230	

	значення коефіцієнтів кореляції			
n	$\beta = 5\%$	$\beta = 1\%$		
200	0,138	0,182		
250	0,124	0,163		

Чотирифакторна модель індикаторів конфліктності

Rotated Component Matrix

	Component			
	1	2	3	4
КПф	249	174	-80	112
КЕм	702	-193	-46	74
ККо	689	-119	94	-20
КПо	688	236	52	-24
ЗПК	819	38	-2	56
УсПК	473	58	-56	-26
ФДКП	577	222	-107	-127
ФДКІ	600	222	1	-175
ФДКШ	420	201	54	-35
ФДКЛ	096	254	-92	-12
ФДКУ	383	23	-125	-91
ФДКВ	480	108	-6	86
ФДПф	404	-257	79	98
ЯКЕ	427	-127	-22	24
ЯКК	592	-136	116	27
ЯКП	683	6	17	-61
ЗРК	378	247	12	-95
ЗАК	633	-311	45	69
ННАК	679	146	-42	-12
ОАК	499	-337	-16	-57
НАК	564	56	-23	-227
БАК	-369	-176	192	311
МАК	599	34	-88	-211
НДІ	442	266	8	-245
ПАК	518	-293	-22	-129
ПАС	721	120	-38	-124
НАС	630	170	-52	-272
УПК	540	-473	89	93
АКР	683	-53	-39	46
АЕП	764	-178	-82	-42
АКП	629	-19	-164	-88
АР	736	4	-113	35

	Component			
	1	2	3	4
ПАП	743	-90	-53	43
ЗПА	874	-87	-108	1
ЗКСТ	-680	-149	68	92
РТ	346	-49	103	68
ОТ	425	-349	79	61
ЕКР	305	447	-73	247
ККР	396	036	-238	196
ДКР	570	137	-130	229
КрКР	72	508	5	33
КОР	529	278	-177	280
ВЦ	359	-176	-82	181
ВА	376	-37	-82	172
ВВ	542	-111	-13	107
ЕТ	-671	200	134	-55
КТ	-630	-036	207	37
ПТ	-621	11	27	63
ЗПТ	-759	79	144	13
ЕЕ	-149	-258	168	244
КЕ	-291	-78	80	125
ДЕ	-286	113	181	75
ПЕ	-249	-62	67	181
ЗПЕ	-399	-132	211	263
Пс	-17	106	25	725
Іс	6	364	56	668
Ш	-22	300	10	658
Л	-175	526	105	503
У	-190	47	-87	312
В	276	136	9	618
ВуС	-136	556	103	-15
ВССм	-46	624	118	146
ВІСк	356	464	-42	116
АсЕ	-190	708	86	-21
АсК	99	690	115	4
АсП	-30	579	79	104
АсКР	-135	596	98	125

	Component			
	1	2	3	4
Ac3ar	-93	792	115	66
A	-102	116	677	318
C	-479	384	572	-64
E	453	416	537	12
F	170	219	660	345
G	-178	-207	648	95
H	-156	512	586	327
I	-194	-138	710	17
L	536	-121	526	-94
M	-119	194	659	-215
N	-350	-20	645	-123
O	392	-613	342	19
Q1	287	234	535	-272
Q2	-22	-3	524	-537
Q3	-397	103	682	-30
Q4	615	-338	429	-56
QI	148	526	141	635
QII	682	-505	-158	-80
QIII	186	249	-169	-119
QIV	320	339	377	-471
FI	559	-327	-50	-8
FII	673	-21	-24	-42
FIII	454	-606	-58	15
FIV	748	-171	-49	85
FV	64	547	16	507
FVI	-265	463	-174	103
FVII	610	79	-103	-3
FVIII	41	-724	-108	-93
FIX	286	-82	100	69
FX	279	448	-32	388
FXI	516	-589	-10	3
FXII	227	545	-13	100

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 10 iterations.

Total Variance Explained

Component	Rotation Sums of Squared Loadings			
	Total	% of Variance	Cumulative %	
1	21,473	21,689	21,689	
2	10,324	10,429	32,118	
3	6,168	6,230	21,473	
4	5,091	5,143	21,473	

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Шестифакторна модель індикаторів конфліктності

Rotated Component Matrix

	Component					
	1	2	3	4	5	6
КПф	292	199	-130	-108	43	220
КЕм	646	-199	299	-31	112	25
ККо	641	-114	237	102	-6	111
КПо	660	263	202	44	-7	152
ЗПК	788	55	213	-7	56	178
УсПК	402	33	50	-46	-62	409
ФДКП	577	271	166	-125	-127	114
ФДКІ	605	282	193	-19	-165	62
ФДКШ	469	262	30	22	-61	53
ФДКЛ	59	243	74	-87	17	89
ФДКУ	412	73	82	-145	-111	26
ФДКВ	568	179	-61	-52	16	80
ФДПф	491	-204	-143	41	-12	121
ЯКЕ	473	-85	-10	-46	-35	91
ЯКК	645	-82	-4	86	-45	127
ЯКП	683	50	205	4	-58	48
ЗРК	361	277	204	7	-47	-26
ЗАК	651	-278	182	36	63	-70
НАК	420	26	544	41	141	291
ОАК	442	-343	299	6	-12	-69
НАК	275	-68	585	73	-63	296
БАК	-83	-54	-500	100	167	-376
МАК	333	-78	529	-3	-78	339
НДІ	192	166	498	87	-94	281
ПАК	418	-315	384	16	-53	-42
ПАС	408	-20	646	63	57	335
НАС	320	42	616	46	-102	373
УПК	610	-415	140	69	76	-241
АКР	753	25	134	-75	24	-79
АЕК	708	-169	314	-71	-15	70
АКК	521	-39	392	-134	-10	67

	Component					
	1	2	3	4	5	6
AP	699	15	213	-114	38	167
ПАП	668	-105	268	-37	65	179
ЗПА	821	-74	326	-102	27	106
КСТ	-551	-117	-350	37	26	-238
РТ	349	-49	-115	92	-16	330
ОТ	425	-353	-91	73	-39	310
ЕКР	74	291	156	-7	314	613
ККР	246	-69	59	-197	181	561
ДКР	383	20	187	-78	259	546
КрКР	-53	433	32	34	065	418
КОР	288	118	174	-110	318	720
ВЦ	338	-188	185	-72	220	-97
ВА	355	-51	79	-80	170	100
ВВ	507	-119	162	-6	113	99
ЕТ	-649	187	-212	134	-55	-63
КТ	-543	-30	-428	184	-62	57
ПТ	-563	-1	-393	12	-24	112
ЗПТ	-696	71	-397	129	-56	36
ЕЕ	-58	-255	-412	139	99	202
КЕ	-202	-60	-327	51	30	54
ДЕ	-83	210	-513	103	-89	36
ПЕ	-108	-15	-397	17	56	24
ЗПЕ	-187	-67	-683	136	43	143
Пс	-28	20	-136	33	731	77
Іс	9	299	-165	51	669	135
Ш	-107	180	-27	42	715	163
Л	-212	452	-62	117	566	45
У	-105	54	-278	-117	241	34
В	300	97	-150	-5	577	180
ВуС	-179	540	84	112	67	-24
ВССМ	-047	622	21	109	208	-31
ВІСк	347	478	109	-55	152	71
АсЕ	-145	740	-167	54	-32	112
АсК	63	687	50	111	53	145
АсП	12	605	-84	51	112	27

	Component					
	1	2	3	4	5	6
AcKP	-55	639	-165	58	116	-24
Ac3ar	-48	824	-123	82	74	77
A	-80	92	-85	678	348	-132
C	-397	424	-217	546	-64	-165
E	324	361	208	570	86	275
F	151	178	-51	666	363	89
G	-65	-158	-130	624	81	-359
H	-135	495	-48	580	397	-164
I	-188	-157	-143	718	-2	-2
L	463	-136	204	549	-67	120
M	-84	226	-186	642	-264	125
N	-376	-41	22	669	-61	-201
O	439	-582	1	334	-45	-55
Q1	217	233	128	550	-243	186
Q2	-,44	31	-3	528	-560	125
Q3	-331	132	-79	672	11	-353
Q4	583	-333	147	439	-73	106
QI	125	465	-6	143	696	44
QII	627	-510	196	-142	-115	196
QIII	142	254	185	-162	-65	14
QIV	217	337	103	394	-473	426
FI	488	-356	112	-31	-47	303
FII	564	-52	273	3	-12	260
FIII	391	-642	107	-32	-26	191
FIV	662	-199	262	-27	103	199
FV	-1	473	107	35	612	-7
FVI	-354	394	57	-146	183	88
FVII	402	-13	497	-36	135	176
FVIII	86	-705	-121	-114	-197	33
FIX	289	-80	-20	94	32	137
FX	188	379	208	-7	494	51
FXI	482	-604	53	2	-66	224
FXII	111	493	305	19	237	21

Extraction Method: Principal Component Analysis.

Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a. Rotation converged in 9 iterations.

Total Variance Explained

Component	Rotation Sums of Squared Loadings			
	Total	% of Variance	Cumulative %	
1	16,859	17,029	17,029	
2	9,643	9,740	26,769	
3	6,619	6,686	33,455	
4	6,005	6,066	39,521	
5	5,328	5,382	44,903	
6	4,582	4,628	49,531	

Extraction Method: Principal Component Analysis.

ДОДАТОК Г

Бланк для відповідей та ключі для обробки даних, отриманих за допомогою оригінальної методики «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДКО 1 і 2 варіант)

Бланк до методики ДИДКО

П.І.Б.досліджуваного _____ Вік _____ Дата: _____

П.І.Б. експерта _____ (для варіанту 2)

№	Варіант 1				№	Варіант 2				№	Варіант 3								
	Безумовно, так	Мабуть, так	Мабуть, ні	Безумовно, ні		Безумовно, так	Мабуть, так	Мабуть, ні	Безумовно, ні		Безумовно, так	Мабуть, так	Мабуть, ні	Безумовно, ні					
1					14					27					40				
2					15					28					41				
3					16					29					42				
4					17					30					43				
5					18					31					44				
6					19					32					45				
7					20					33					46				
8					21					34					47				
9					22					35					48				
10					23					36					49				
11					24					37					50				
12					25					38									
13					26					39									

Ключ-дешифратор до оригінальної методики «Диференціальна діагностика конфліктності» (ДИДКО 1 і 2 варіант)

№	Показники конфліктності	«Прямі» твердження	«Зворотні»
1	КПф – психофізіологічний	1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9, 10	6
2	КЕм – емоційний	11,12,13,14,15,16,17,18,19, 20	
3	ККо – когнітивний п	21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 30	28, 29,
4	КПо – поведінковий	31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 40	38
5	ККР – контрольно-регулятивний п	41,43, 45, 46, 47, 49	42, 44, 48, 50

ДОДАТОК Д

Оригинальная методика «Дифференциальная диагностика склонности к конфликтности» ДИДИКО 1 (самооценочный)

(русскоязычный вариант)

ИНСТРУКЦИЯ

Перед Вами опросник, содержащий различные утверждения, и бланк на котором предусмотрено 4 варианта ответов: «безусловно, да»; «пожалуй, да»; «пожалуй, нет»; «безусловно, нет».

Ваша задача – согласится или не согласится с данным утверждением и поставить крестик под тем вариантом ответа, который Вам больше всего подходит в данном случае. Внимательно проверяйте, чтобы номер утверждения совпадал с таким же номером на бланке ответов. Вы можете быть уверены, что Ваши ответы не будут разглашаться. Благодарим за сотрудничество. Если Вам непонятна инструкция, прочтите ее еще раз.

1. Как правило, еще до начала приближающегося конфликта, я чувствую себя уже уставшим и опустошенным
2. В споре я ощущаю прилив энергии и полноту сил
3. Всегда, во время спора у меня учащается сердцебиение
4. Обычно, конфликт с кем бы-то ни было, сопровождается у меня чувством сдавленности в груди и комом в горле
5. Я ощущаю боли в желудке, когда конфликтую с кем-либо
6. Обычно, конфликтная ситуация и даже скандал не вызывают у меня ощущение физической напряженности
7. Споря с кем-либо, у меня потеют ладони, появляется ощущения жара
8. При любом конфликте у меня перехватывает дух, сбивается ритм дыхания
9. В конфликтной ситуации моё тело напряжено и «натянато как струна»
10. В споре я всегда физически ощущаю беспокойство
11. Любой проигрыш меня бесит

12. Меня раздражает, когда мне перечат
13. Иногда я чувствую, что от ярости готов(а) «выцарапать глаза»
14. Меня раздражают тупые и непонятливые люди
15. В гневе могу обидеть человека
16. Я злюсь, когда меня отвлекают от работы по пустякам
17. Я чувствую себя подавленным и униженным, когда проигрываю спор
18. Я не терплю невыполнение моих указаний или просьб
19. Обычно в споре у меня возникает целая гамма эмоций
20. Я не терплю пренебрежительно-неуважительное отношение к моему мнению
21. Я редко думаю о последствиях, когда с кем-то ссорюсь
22. Мнение других в споре для меня не имеет значения
23. Я думаю, что без конфликтов невозможно достичь своих целей в жизни
24. Я всегда заранее продумываю свое поведение в предстоящей конфликтной ситуации
25. Мне тягостны мысли о том, что я проиграл в споре
26. Я не всегда могу предвидеть конфликтную для меня ситуацию
27. Для меня важно убедить другого, что он не прав
28. Думаю, что я неконфликтный человек
29. Я быстро забываю о своих конфликтах и ссорах с другими людьми
30. Я всегда мысленно анализирую свое поведение в произошедшей со мной конфликтной ситуации
31. Если у меня есть претензии к кому-то, то я открыто их высказываю
32. В споре с людьми я могу быть убедительным
33. Я всегда и словом и делом стремлюсь доказать свою правоту
34. Если меня кто-то раздражает, я не скрываю этого
35. По моему поведению всегда можно понять, что у меня с кем-то столкнулись интересы
36. Многие говорят, что у меня «острый язык»
37. Под мою горячую руку лучше не попадать

38. Меня очень трудно спровоцировать на конфликтное поведение
39. Порой, в конфликтной ситуации, я совершаю неожиданные, и даже рискованные действия
40. Я довольно часто, не по своей воле попадаю в конфликтные ситуации
41. Обычно, я стремлюсь сменить тему разговора для предотвращения конфликта
42. В споре с людьми я могу наговорить много лишнего
43. Я легко сохраняю спокойствие в большинстве конфликтных ситуаций
44. Мне трудно снизить свой «накал страстей», когда мой собеседник груб и неправ
45. В процессе даже затяжной ссоры с лёгкостью могу превратить все в шутку
46. Обычно, я не принимаю поспешных решений в споре, чтобы со временем всё хорошо обдумать
47. Мне всегда удается контролировать свой гнев и раздражение даже во время острого конфликта с собеседником
48. Я часто расплачиваюсь за свою резкость и грубость при выяснении отношений
49. Я всегда знаю, когда надо «усмирить» свой пыл и не посориться с собеседником
50. В споре я часто теряю над собой контроль

Оригинальная методика «Дифференциальная диагностика склонности к конфликтности» ДИДИКО 2 (экспертный)

(русскоязычный вариант)

ИНСТРУКЦИЯ

Перед Вами опросник, содержащий различные утверждения, и бланк на котором предусмотрено 4 варианта ответов: «безусловно, да»; «пожалуй, да»; «пожалуй, нет»; «безусловно, нет».

Ваша задача – согласится или не согласится с данным утверждением и поставить крестик под тем вариантом ответа, который Вам больше всего подходит в данном случае. Внимательно проверяйте, чтобы номер утверждения совпадал с таким же номером на бланке ответов. Вы можете быть уверены, что Ваши ответы не будут разглашаться. Благодарим за сотрудничество. Если Вам непонятна инструкция, прочтите ее еще раз.

1. Как правило, еще до начала приближающегося конфликта, он/она чувствует себя уже уставшим и опустошенным
2. В споре он/она ощущает прилив энергии и полноту сил
3. Всегда, во время спора у него/неё учащается сердцебиение
4. Обычно, конфликт с кем бы-то ни было, сопровождается у него/неё чувством сдавленности в груди и комом в горле
5. Он/она ощущает боли в желудке, когда конфликтует с кем-либо
6. Обычно, конфликтная ситуация и даже скандал не вызывают у него/неё ощущение физической напряженности
7. Споря с кем-либо, у него/неё потеют ладони, появляется ощущения жара
8. При любом конфликте у него/неё перехватывает дух, сбивается ритм дыхания
9. В конфликтной ситуации его/её тело напряжено и «натянато как струна»
10. В споре он/она всегда физически ощущает беспокойство
11. Любой проигрыш его/её бесит
12. Его/её раздражает, когда ему/ей перечат
13. Иногда он/она чувствует, что от ярости готов(а) «выцарапать глаза»
14. Его/её раздражают тупые и непонятливые люди
15. В гневе он/она может обидеть человека
16. Он/она злится, когда его/её отвлекают от работы по пустякам
17. Он/она чувствует себя подавленным (ой) и униженным (ой), когда проигрывает спор
18. Он/она не терпит невыполнение его/её указаний или просьб

19. Обычно в споре у него/её возникает целая гамма эмоций
20. Он/она не терпит пренебрежительно-неуважительного отношения к его/её мнению
21. Он/она редко думает о последствиях, когда с кем-то ссорится
22. Мнение других в споре для него/неё не имеет значения
23. Он/она думает, что без конфликтов невозможно достичь своих целей в жизни
24. Он/она всегда заранее продумывает свое поведение в предстоящей конфликтной ситуации
25. Ему/ей тягостны мысли о том, что он/она проиграл(ла) в споре
26. Он/она не всегда может предвидеть конфликтную для него/неё ситуацию
27. Для него/неё важно убедить другого, что он не прав
28. Думаю, что он/она неконфликтный человек
29. Он/она быстро забывает о своих конфликтах и ссорах с другими людьми
30. Он/она всегда мысленно анализирует свое поведение в произошедшей с ним/ней конфликтной ситуации
31. Если у него/неё есть претензии к кому-то, то он/она открыто их высказывает
32. В споре с людьми он/она может быть убедительным
33. Он/она всегда и словом и делом стремится доказать свою правоту
34. Если его/её кто-то раздражает, он/она не скрывает этого
35. По его/её поведению всегда можно понять, что у него/неё с кем-то столкнулись интересы
36. Многие говорят, что у него/неё «острый язык»
37. Под его/её горячую руку лучше не попадать
38. Его/её очень трудно спровоцировать на конфликтное поведение
39. Порой, в конфликтной ситуации, он/она совершает неожиданные, и даже рискованные действия
40. Он/она довольно часто, не по своей воле попадает в конфликтные ситуации
41. Обычно, он/она стремится сменить тему разговора для предотвращения конфликта

42. В споре с людьми он/она может наговорить много лишнего
43. Он/она легко сохраняет спокойствие в большинстве конфликтных ситуаций
44. Ему/ей трудно снизить свой «накал страстей», когда его/её собеседник груб и неправ
45. В процессе даже затяжной ссоры он/она с лёгкостью может превратить все в шутку
46. Обычно, он/она не принимает поспешных решений в споре, чтобы со временем всё хорошо обдумать
47. Ему/ей всегда удается контролировать свой гнев и раздражение даже во время острого конфликта с собеседником
48. Он/она часто расплачивается за свою резкость и грубость при выяснении отношений
49. Он/она всегда знает, когда надо «усмирить» свой пыл и не поссориться с собеседником
50. В споре он/она часто теряет над собой контроль

Бланковый ключ к методике ДИДИКО (1 и 2 вариант)

№	№				№	№				№	№								
	Безусловно, да	Пожалуй, да	Пожалуй, нет	Безусловно, нет		Безусловно, да	Пожалуй, да	Пожалуй, нет	Безусловно, нет		Безусловно, да	Пожалуй, да	Пожалуй, нет	Безусловно, нет					
1					14					27					40				
2					15					28	x	x	x	x	41				
3					16					29	x	x	x	x	42	x	x	x	x
4					17					30					43				
5					18					31					44	x	x	x	x
6	x	x	x	x	19					32					45				
7					20					33					46				
8					21					34					47				
9					22					35					48	x	x	x	x
10					23					36					49				
11					24					37					50	x	x	x	x
12					25					38	x	x	x	x					
13					26					39									

Таблица Д.2

Мануал (описание) методики «Дифференциальная диагностика склонности к конфликтности» (ДИДИКО 1 самооценочный вариант)

Система основных позиций	Характеристики методики
I. Общие сведения о методике	Оригинальная психодиагностическая методика «Дифференциальная диагностика склонности к конфликтности» (ДИДИКО 1 самооценочный вариант) Авторы разработчики О. П. Санникова, Т. Ю. Ульянова
II. Диагностическая цель	Методика диагностирует показатели конфликтности (склонности к конфликтному поведению): 1. Психофизиологический (КПф). 2. Эмоциональный (КЭм). 3. Когнитивный (ККо). 4. Поведенческий (КПо). 5. Контрольно-регулятивный (ККР). Общий показатель конфликтности (КОП) – композитная оценка конфликтности вычисляется по формуле:

	КОП = (КЕм + ККо + КПо+ККР): 4
III. Назначение теста	Для дифференциального анализа, для научного исследования, для практического использования
IV. Краткое описание методики (комплектность)	Стандартная инструкция для респондентов, 50 утверждений, бланк с дифференцированными ответами по принципу выбора одного из четырёх вариантов («безусловно, да»; «пожалуй, да»; «пожалуй, нет»; «безусловно, нет»). Результаты выражаются в баллах, максимальный балл для каждого показателя равен 40.
V. Стандартизация	<u>Стандартизация</u> проводилась на базе Пивденноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского г. Одессы. Выборка стандартизации - 204 человека (в возрасте от 23 до 35 лет), результаты проверки на надёжность, дискриминативность (тест-ретест, параллельный тест, метод деления попаллам) высокие – на 1% уровне значимости
VI. Требования к пользователю	Диагностику может осуществлять психолог-исследователь, практикующий психолог, специалист-смежник с соответствующей подготовкой
VII. Популяция	Для взрослых от 18 до 40 лет. Применяется строго индивидуально.
VIII. Время исследования	Чётких ограничений во времени работы с методикой нет – от 20 до 30 минут
IX. Ситуация исследования	Для научных целей – возможна ситуация экспертизы, для практических – желательна ситуация клиента
X. Наличие параллельных тестов	Модифицированная нами процедура «Экспресс-диагностика показателей конфликтности» (ЭДИКО), Оригинальная психодиагностическая методика «Экспресс-диагностика субъективного отношения к конфликту»

	(ЭДИСО), методика «Уровень конфликтности» Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель, методика «Диагностика склонности личности к конфликтному поведению» К. Н. Томас, «Личностная агрессивность и конфликтность» Е. П. Ильин, П. А. Ковалёв
--	---

Таблица Д.3

Мануал (описание) методики «Дифференциальная диагностика склонности к конфликтности» (ДИДИКО 2 экспертный вариант)

Система основных позиций	Характеристики методики
I. Общие сведения о методике	Оригинальная психодиагностическая методика «Дифференциальная диагностика склонности к конфликтности» (ДИДИКО 2 экспертный вариант) Авторы-разработчики О. П. Санникова, Т. Ю. Ульянова
II. Диагностическая цель	Методика диагностирует показатели конфликтности (склонности к конфликтному поведению) : 1. Психофизиологический (КПфЕ). 2. Эмоциональный (КЭмЕ). 3. Когнитивный (ККоЕ). 4. Поведенческий (КПоЕ). 5. Контрольно-регулятивный (ККРЕ). Средняя сумма баллов по всем шкалам, кроме Психофизиологического показателя, образует общий показатель конфликтности (КОПЕ)– композитную оценку конфликтности: $КОПЕ = (КЭмЕ + ККоЕ + КПоЕ + ККРЕ): 4$
III. Назначение теста	Для дифференциального анализа, для научного исследования, для практического использования
IV. Краткое описание методики (комплектность)	Инструкция для экспертов, 50 утверждений, бланк с дифференцированными ответами по принципу выбора одного из четырёх вариантов («безусловно, да»; «пожалуй,

	да»; «пожалуй, нет»; «безусловно, нет»). Результаты выражаются в баллах, максимальный балл для каждого показателя равен 40 баллов.
V. Стандартизация	<u>Стандартизация</u> проводилась на базе Южноукраинского национального педагогического университета имени К. Д. Ушинского г. Одессы. Выборка стандартизации - 204 человека (в возрасте от 23 до 35 лет), результаты проверки на надёжность, дискриминативность (тест-ретест, параллельный тест, метод деления попаллам) высокие – на 1% уровне значимости
VI. Требования к пользователю	Диагностику может осуществлять психолог-исследователь, практикующий психолог
VII. Популяция	Для взрослых от 18 до 40 лет. Применяется строго индивидуально.
VIII. Время исследования	Чётких ограничений во времени работы с методикой нет – от 20 до 30 минут
IX. Ситуация исследования	Для практических, научных целей – ситуация экспертизы
X. Наличие параллельных тестов	Модифицированная нами процедура «Экспресс-диагностика показателей конфликтности» (ЭДИКО), Оригинальная психодиагностическая методика «Экспресс-диагностика субъективного отношения к конфликту» (ЭДИСО), методика «Уровень конфликтности» Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель, методика «Диагностика склонности личности к конфликтному поведению» К. Н. Томас, «Личностная агрессивность и конфликтность» Е. П. Ильин, П. А. Ковалёв

ДОДАТОК Е

Кореляційні зв'язки між показниками конфліктності, що діагностуються різними методиками

Таблиця Е.1

Показник загального рівня конфліктності (Г.В. Ложкін, Н.І. Пов'якель)	Показники конфліктності (за авторською методикою ДИДІКО)					
	КПф	КЕм	ККо	КПо	ККР	ЗПК
ЗРК	119*	181**	246**	176**	-125*	256**

Примітка: тут і в наступних таблицях за текстом: 1) N=274; 2) Нулі і коми опущені; 3) * - $\rho < 0,05$; ** - $\rho < 0,01$; 4) умовні позначення показників конфліктності за оригінальною методикою ДИДІКО: КПф – психофізіологічний, КЕм – емоційний, ККо – когнітивний, КПо – поведінковий, ККР – контрольнo-регулятивний; ЗПК – загальний показник якісних показників конфліктності; 5) умовні позначення показника за методикою «Рівень конфліктності» (Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель): ЗРК – показник загального рівня конфліктності.

Таблиця Е.2

Показники (шкали) конфліктності за процедурою ЕДІКО			Показники конфліктності за оригінальною методикою ДИДІКО					
			КПф	КЕм	ККо	КПо	ККР	ЗПК
Формально-динамічні (шкали)	1	ФДКП	149*	318**	412**	484**	-366**	482**
	2	ФДКІ	138*	291**	360**	461**	-433**	442**
	3	ФДКШ	172**	192**	328**	344**	-180**	364**
	4	ФДКУ	174**	266**	356**	292**	-387**	385**
	5	ФДКВ	198**	320**	341**	390**	-310**	446**
	6	ФДПф		264**	287**	235**	-250**	287**

Якісні (шкали)	7	ЯКЕ		316**	301**	281**	-358**	341**
	8	ЯКК		429**	403**	394**	-477**	471**
	9	ЯКП		443**	411**	514**	-515**	516**
	10	ЯККР				-171*	371**	

Примітка: 1) умовні позначення *формально-динамічних показників конфліктності* за процедурою ЕДІКО (шкали): ФДКП – потреба в конфліктності, ФДКІ – ініціативність конфліктності, ФДКШ – широта конфліктності, ФДКУ – усталеність конфліктності, ФДКВ – виразність проявів конфліктності, ФДПф – психофізіологічний показник конфліктності, 2) умовні позначення *якісних показників конфліктності (шкали)*: ЯКЕ – емоційний, ЯКК – когнітивний, ЯКП – поведінковий, ЯККР – контрольно-регулятивний.